EOS

COMMENTARII
SOCIETATIS PHILOLOGAE POLONORUM

1
[43]

EDITORES

VICTOR STEFFEN LADISLAUS STRZELECKI

Volumen XLIII 1948—1949
Fasciculus 1.

WRATISLAVIAE 1949
EDITUM AUXILIO MINISTERII INSTRUCTIONIS

PROSTAT: PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH
WARSZAWA. PLAC DĄBROWSKIEGO NR 8

CONSILIUM EDITORUM:

VITOLDUS KLINGER, POSNANIAE — CASIMIRUS FELIX KUMANIECKI, VARSOVIAE — GEORGIUS MANTEUFFEL VARSOVIAE — THADDAEUS SINKO, CRACOVIAE

COMMENTARII EDUNTUR ADMINISTRANTUR:

WROCŁAW, ul. SZEWSKA 49
UNIWERSYTET, INSTYTUT FILOLOGII KLASYCZNEJ.

Nakład 600 egz. Str. 227. Papier sat. 70 g 63 × 93. Czerwiec 1949.

ZAM. 573. — DRUKARNIA UNIWERSYTETU i POLITECHNIKI WE WROCŁAWIU — F. 47819.

EOS

COMMENTARII

SOCIETATIS PHILOLOGAE POLONORUM

EDITORES

VICTOR STEFFEN LADISLAUS STRZELECKI

Volumen XLIII 1948—1949

Fasciculus 1.

WRATISLAVIAE 1949

EDITUM AUXILIO MINISTERII INSTRUCTIONIS

PROSTAT: PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH

WARSZAWA, PLAC DĄBROWSKIEGO NR 8

CONSILIUM EDITORUM:

VITOLDUS KLINGER, POSNANIAE — CASIMIRUS FELIX KUMANIECKI, VARSOVIAE — GEORGIUS MANTEUFFEL, VARSOVIAE — THADDAEUS SINKO, CRACOVIAE

COMMENTARII EDUNTUR ADMINISTRANTUR:

WROCŁAW, ul. SZEWSKA 49
UNIWERSYTET, INSTYTUT FILOLOGII KLASYCZNEJ.

Kz. 2810/43,1
/1948-49

1020 c 1952

Nakład 600 egz. Str. 227. Papier sat. 70 g 63 × 95. Czerwiec 1949.

ZAM. 573. — DRUKARNIA UNIWERSYTETU i POLITECHNIKI WE WROCŁAWIU — F. 47819

DE LYCOPHRONIS TRAGICI CARMINE SIBYLLINO

Scripsit

THADDAEUS SINKO

C. I. De tempore *Alexandrae*. Auctorem *Alexandrae* poëtam tragicum appellando cum eis viris doctis[1] nos stare profitemur, qui hunc Lycophronem, Pleiados Alexandrinae socium, initio saeculi III a. Chr. n. floruisse contendant contra eos, qui alium Chalcidensem eiusdem nominis, uno saeculo iuniorem, illud poëma pepigisse affirment. Hi quidem vaticiniis de Aeneadum fatis (v. 1226—1235 et 1439—1450) offenduntur, quae nisi post rerum eventum fingi non potuisse putant; illi praeter memoriam apud Suidam (i. e. in libro q. v. „Suda") et Tzetzem servatam duobus praecipue argumentis nituntur, scilicet testimonio Aristophanis Byzantii (fr. 50 Nauck) de forma quadam aoristi Chalcidicae dialecti propria, a Lycophrone (*Alex.* 21) aliisque nec non a quibusdam propioribus (scil. Aristophani, qui vixit ca 257—180) adhibita, et probatione tandem[2] perfecta Euphorionem decem fere lustris Lycophrone tragico posteriorem (vixit enim 276—ca 200) non auctorem eius, sed imitatorem fuisse. Inter eos, qui in tradita opinione de *Alexandrae* scriptore temporibus Ptolemaei Philadelphi (285—247) aequali manere voluerunt, erant qui pericopas illas Romanas interpolatas esse declararent; sed his post argumentationes e genere dicendi, arte metrica, versuum illorum collocatione et nexu cum praecedentibus petitas[3] vix ulla fides hodie datur ita, ut carminis integritas vulgo iam comprobetur.

Eius integritatis defensor efficacissimus, Zieglerus, qui *Alexandram* in honorem Titi Quinctii Flaminini, liberatoris Graeciae, mox post a. 196 compositam esse affirmavit, post tria lustra gravissimum fautorem, Iacobum Perretum[4] invenit, qui in libro permagno (est enim 678 paginarum lex. 8°) eodemque maxime sobrio

[1] Nomina atque argumenta et horum et ceterorum, quorum opiniones in hac brevissima adumbratione „quaestionis Lycophroneae" tanguntur, invenies in commentario Ziegleri Reali Encyclopaediae Pauly—Wissowa—Kroll, (RE) XIII (1927) col. 2316—2381 inserto.

[2] Post aliorum tentamina a Skutschio, RE VI col. 1188 sqq.

[3] Ziegler, l. l. col. 2365, 20—2366, 27.

[4] Jacques Perret, *Les origines de la légende Troyenne de Rome (281—231)*, Paris, Société d'Edition „Les Belles Lettres", 1942.

(nam eius „methodus litteraria" ita stricte et caute observatur, ut singula fabulae Troianae elementa cum momentis historiae politicae ab eo indicatis optime conveniant), lectore ad Ziegleri commentarium relegato, haec fere scripsit[5]: „Lycophro Flaminino, Graeciae liberatori eidemque Orientis et Occidentis reconciliatori, poëma consecravit, cuius culmen narratione de rebus ab Aenea, terrae Latinae conditore, gestis efficitur". Opinioni eorum, qui ex poëmate, antiquitate „quasi phantastica" (sic priorem s. III partem appellat) ab eis praedito, vix omnia ad Timaeum referre possint, Romanam autem traditionem (utpote quae nondum exstiterit) ignorent, suam opinionem opponit, secundum quam poëtae Graeco saeculi II ineuntis iam sine difficultate traditionis Romanae fons pateret, nimirum Fabii Pictoris *Historiae* graece in Graecorum eruditorum usum scriptae et aliquot annis post Naevii poëtae mortem editae. Quam coniecturam Perretus iam in iis quae praecedunt chartis aliquotiens quasi somnians[6] significavit et demum tempore atque argumento *Historiarum* Pictoris definito haec de Lycophrone et Pictore enuntiavit[7]: Poëmate Lycophronis testimonium illius ardoris praeberi, quo animi Graecorum a Romanis a. 196 liberatorum succensi sint, nec non properae, immo subitariae divulgationis operis Pictoris, qua re etiam opportunitatem eius editionis comprobatam esse. Poëtam enim multa historico debere, a quo et apologeticam rerum ab Aenea post excidium Troiae gestarum narrationem et nonnulla episodia (ut Aeneae appulsum ad litus postea ab eius nomine appellatum, nec non mensas comesas et suis porcellorumque portentum), tum votorum aeneorum Lavinii a Troianis oblatorum, imprimis autem Aboriginum notitiam sumpserit. Minime tamen eum contentum fuisse narratione Pictoris versibus exornanda, quam quidem proprio et suo iudicio libere e partibus ab illo perceptis formaverit atque instruxerit, ita tamen, ut etiam elementa ab aliis scriptoribus, praecipue a Timaeo petita admisceret[8]. Tota haec Perreti argumentatio stat, si Fabium Pictorem Lycophronis auctorem agnovimus; sin minus, cadit. Nemo tamen est, quin videat, quam debile fundamentum opinionis de tempore *Alexandrae* definiendo vel ipsa explicatio Aboriginum Naevii a Pictore Boreigonon nomine

---

[5] P. 502 in.

[6] P. 358 post med.: *On songera encore à Fabius Pictor*; p. 361 *Timée écarté, on songe naturellement encore à Fabius Pictor.*

[7] P. 505; p. 361—365 et Appendix III p. 637—641.

[8] Perret, ut adn. 4.

notatorum efficiat, quam quidem Perretus ita magni esse momenti putat, ut praeter quinque paginas (361—365) in textu alias quattuor (637—641) in Appendice ei impertiat. Cum autem ipse concesserit, ut singula vaticinii Troiani argumenta Lycophronea non solum ad Pictorem et Timaeum referremus, sed etiam alios scriptores Graecos inde ab Hecataeo Milesio (s. VI) in discrimen vocaremus, pondus viri doctissimi decutere licet.

Ipsius formulae „terra marique" (γῆς καὶ θαλάττης σκῆπτρα, v. 1229, cf. 1448) notionem exaggeratam A. Momigliano[9] debilitavit, cum eam iam in epigrammatis in honorem Philippi Macedonis scriptis obviam ostendit et a Lycophrone, Ptolemaei Philadelphi aulico, non absurde ad Romanos tum applicatam, cum belli pacisque condicio inter Orientem et Occidentem in ancipiti esset. Idem vir doctus[10] e Lycophronis (*Alex.* 1141—1173) narratione de virginibus Locridibus per mille annos (i.e. secundum Timaei calculum usque ad a. 353, quo post Locridem Orientalem ab Onomarcho crudeliter vastatam vivum tributum omissum est) per sortem ad placandam Minervam Troianam mittendis argumentum ex silentio petivit, quo probaret Lycophronem prima parte s. III, non saeculo II ineunte collocandum esse. Vaticinio enim eius Timaei traditione fulto ipsam omissionem tributi post mille annos indici, praetermitti autem renovationem illius ritus iussu Antigoni Gonatae (post a. 279) eiusque observationem non solum s. II ineunte, sed etiam tum temporibus Plutarchi celebratam.

His interim praemissis ad existimationem nostram de tempore *Alexandrae* adumbrandam, ad rem nobis propositam aggredimur.

C. II. Similitudo cum Oraculis Sibyllinis. Vaticinium Troianum de Romae futura dominatione terra marique vario modo a viris doctis explicatum est propter opinionem praeiudicatam talia vaticinia nisi ex eventu fingi non solere. Atqui si omnia Alexandrae vaticinia ex eventu explicanda essent, totum carmen omni consilio prophetico careret et Cassandra praeteritorum tantum comes procederet, qua in re historici tantum munere fungeretur. Quod ne fieret, poëta cum Alexandram in Sibyllae persona (quod erit demonstrandum) in scaenam induxisset, Sibyllarum ratione

---

[9] *Terra marique*, Journal of Roman Studies, London 1942, p. 53—64.

[10] *The Locrian Maidens and the Date of Lycophrons Alexandra*, Cl. Quarterly 1945 p. 49—53.

et via ingredientem eam producere debuit. Erat autem via, quae hodie quoque a mulieribus sagis observatur, quae futurorum curiosis primum ex eorum vita praeterita nonnulla quasi divinando revelant et his demum fide in earum „donum supranaturale" probata futura praedicunt, immo hariolantur.

Similitudinem et necessitudinem inter *Alexandram* (ad a. 196/5 a. Chr. n. relatam) et oracula Sibyllina intercedentem post alios Zieglerus (l. l.) explorate significavit et nonnulla iis inter se communia ostendit, quibus adductus est ad hanc sententiam sub finem commentarii sui (col. 2380) proferendam: Oraculorum Sibyllinorum genus cogitandi dicendique per multa saecula excultum observatumque in *Alexandra* deprehendi; et hic enim ut illic longum continuatumque vaticinium praesto esse, lamentationibus interruptum, nec non argumentum populis regnisque fatale, a temporibus antiquissimis repetitum, delicta delictis cumulata, clades cladibus coacervatae, quibus denique post bella exstincta doloresque persanatos, Salvatore quodam in auxilium veniente, finis promittatur. — Quod schema carminum Sibyllinorum, quae aetatem tulerunt, quamquam verum est, tamen a Zieglero solius libri III *Oraculorum*[11] nonnullis versibus cum *Alexandra* comparatis illustratur, neglectis illis vetustioribus Sibyllis Graecis deperditis, quarum carmina in libro III partim compilata, partim imitatione expressa, Lycophroni initio saeculi III (non II, ut Zieglerus vult) in exemplum assumi potuerunt. Quam lacunam ut expleamus, e materia satis abundanti post C. Alexandrum[12] ab A. Rzachio[13] diligenter collecta et lucide ordinata ea deligenda nobis videntur, quae ad Cassandrae vaticinia de Troianorum, praecipue de Aeneae fatis pertinent.

C. III. Variae Sibyllae ad unam Erythraeam rediguntur. Iam satis constat usque ad Alexandri Macedonis fere tempora unam (i. e. numero singulari) a Graecis laudari Sibyllam. Antiquissimi enim eius testes, scilicet Heraclitus Ephesius[14], Aristo-

---

11 Utimur editione critica Iohannis Geffckeni, *Die Oracula Sibyllina*, in collectione: *Die griech. Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig 1902.

12 C. Alexandre, Χρησμοὶ Σιβυλλιακοί *Oracula Sibylina*, vol. I (l. I—VIII *Oraculorum*), Parisiis 1851; vol. II (l. XI—XV), ibid. 1853; vol. III *(Excursus et indices)*, ibid. 1856.

13 RE II A (1923) s. v. *Sibyllen*, col. 2073—2183.

14 Fr. 92 Diels apud Plutarchum *de Pyth. orac.* 6 p. 397 A.

phanes comicus [15], Plato philosophus [16] nisi numero singulari eam non commemorant, Aristoteles [17] autem, cum de hominibus ἐκ τῆς μελαγχολίας divino spiritu inflatis (ἔνθεοι) loquitur et iuxta Bacides Sibyllas nominat, concinnitatis gratia numerum pluralem pro singulari posuisse videtur. Certe primus Heraclides Ponticus [18], Platonis et Aristotelis auditor, de duabus saltem Sibyllis (nomine proprio iam appellativo facto) narravit in libro de oraculis (περὶ χρηστηρίων), ex quo Clemens Alexandrinus [19] (immo eius auctor) tres versus hexametros affert Sibyllae Orpheo antiquioris, Phrygia oriundae (Φρυγίαν τε οὖσαν), Artemidis nomen ferentis (κεκλῆσθαι Ἄρτεμιν). Idem Pausanias (X 12, fortasse Alexandrum Polyhistorem secutus) testatur: Sibyllam, quae post vetustiorem Herophilam, sed ante bellum Troianum Delphis vaticinata sit, se non solum Herophilam, sed divino afflatu furentem et Artemin suis versibus (ἐν τοῖς ἔπεσιν) vocare, aliis autem locis iam Apollinis uxorem, iam sororem, iam filiam. Ex eodem atque Pausanias fonte Philetas quidam Ephesius (FHG IV 474) Sibyllam in poëmate (διὰ ποιήσεως) se Apollinis sororem praedicavisse tradit.

Haec sufficiunt, ut asserere audeamus Heraclidae Pontico, qui ca a. 339 in urbe patria (i.e. Heracleae Ponticae) scholam suam Academiae aemulam aperuit, carmen quoddam continuum, sub nomine Sibyllae Phrygiae divulgatum, notum fuisse, ad cuius initium tres hexametri a Clemente servati nec non quattuor a Pausania (l. l. de matre nympha immortali in Ida Phrygiae monte, accuratius in vico Marpesso, vivente et de patre piscatore quodam) prolati pertinerent. Carminis Sibyllini quasi epilogum (viginti duos hexametros) Phlegon (*de Longaevis* c. 4 = FHG III 610), auctor infidus, memoriae prodidit, in quo Sibylla Erythraea de misera condicione vatis infortunia hominibus per novem iam generationes canentis nec tamen cuiquam creditae conqueritur eademque mortem suam indicit, Apollinis sagitta contractam, qui vaticinationi eius invidens (φθονήσας... μαντοσύνης), sed etiam dolorum eius misertus animam eius corpore liberaturus sit...

---

[15] *Pax* 1095 et 1116.

[16] *Phaedr.* 244 B. cf. Ps.-Plat. *Theages* 124 D.

[17] *Problem.* 954 a. 3 b.

[18] Fr. 96 et 97 apud Vossium, *De Heracl. Pont. vita et scriptis*, Rostock 1896 (FHG II 197) = fr. I et II apud Trespium, *Fragmente der griech. Kultschriftsteller*, Giessen 1914.

[19] *Strom.* I c. 21, p. 108, 1 Stählin.

Hactenus epilogus a prooemio vix dissentire videtur. Sed quae sequuntur de anima eius in aëra diffusa et cum ventis mixta, quae praesagos sonitus (κληδόνας) ad aures hominum portatura est, nec non de corpore insepulto, ab avibus dilacerando et vim fatidicam eis impertiendo, tum de terra sanguine eius irrigata et herbas nascitura, quarum pastu iecinora pecudum imbuta consilia deorum ostensura sunt, — haec, inquam, aetatem redolent, in qua divinatio augurum et haruspicum ratiocinatione quadam explicabatur[20], vel Plutarcho (*de Pyth. orac.*) placitura et a Servio (ad *Aeneid.* VI 321) repetita, nec tamen ab ipsius Heraclidis ingenio aliena. Itaque etiam eam epilogi partem, ab ipso compositam, in eius libro de oraculis collocare possumus, in quo, Clemente Alexandrino teste (ut supra), multi sermones erant et de appellatione Sibyllae et de oraculis, quae ei fama attribuebat (περὶ τῶν χρησμῶν τῶν καταπεφημισμένων ἐκείνης εἶναι). Erant autem oracula non solum Sibyllae Phrygiae (quae post adventum ad Delphos Delphicae appellationem obtinere debuit, una cum Herophilae nomine), sed etiam Sibyllae Erythraeae adscripta, quae et ipsa Herophila vocabatur.

Clementis Alexandrini testimonium supplendum est ex catalogo Varronis apud Lactantium (*div. inst.* I 6,12), ubi legimus: *Octavam* (fuisse Sibyllam) *Hellespontiam in agro Troiano natam, vico Marpesso circa oppidum Gergithum, quam scribit Heraclides Ponticus Solonis et Cyri fuisse temporibus.* Hellesponti appellatio cum omnem regionem in litore Asiatico Hellesponti sitam amplecteretur, nomen Sibyllae Hellespontiae nimis generaliter sonuisset, nisi loci significatio, in quo nata est, accessisset. Is locus Marpessus fuit (seu Marmessus), si Pausaniae (l.l.) fides, urbs olim in Ida Troiana non incelebris, eius autem scriptoris tempore semirutus vicus ac prope desertus. Inde Sybilla Hellespontia Marpessiae nomen accepit, Tibullo (II 5,67) usurpatum, non minus tamen speciosum, quam Gergithiae (Ioh. Laur. Lyd. *de mens.* 4,47 p. 103 W.) a vicino oppido Gergitho[21], quod a Troianis post excidium patriae urbis superstitibus una cum Mysis conditum esse dicebatur (et post pugnam apud Magnesiam a. 190 a. Chr. n. commisam a victoribus Romanis incolis Novi Ilii donatum est). Gergithii

---

[20] Mras, *Babylonische u. erythräische Sibylle.* Wien. Stud. 13, 1907 p. 39 sqq.

[21] K. Kiepert, *Gergis und Marpessos in der Troas*, Klio 9, 1909 p. 10 sqq.

ita Sibylla sua superbiebant, ut Phlegonte teste (apud Steph. Byz. s. v. Γέργις) una cum Sphinge in nummis effigiem eius cuderent, quod eorum aere signato s. IV a. Chr. n. comprobatum est[22].

Sed illam gloriam Erythraei (erat autem Erythrae urbs Ioniae Asiaticae ex adverso Chii insulae sita, per saecula satis florens) ad se traxerunt ipsamque Sibyllam civitatis apud se iure donaverunt[23], unde Erythraea vocari coepta est, *quae celebrior inter ceteras* (Sibyllas) *ac nobilior habetur*. Verba sunt Lactantii (*div. inst.* I 6.14), qui alio loco (*de ira Dei* 22,5) praeter Apollodorum Erythraeum (incertae aetatis), Aristonicum, Varronem, Fenestellam appellat, qui auctores (*plurimi et maximi*) *praecipuam et nobilem praeter ceteras Erythraeam fuisse commemorant*. Pausanias (X 12) laudatis versibus: Μητρόθεν Ἰδογενής, πατρὶς δέ μοί ἐστιν ἐρυθρή Μάρπησσος, μητρὸς ἱερή, ποταμὸς δ' Ἀϊδωνεύς, postquam etiam commorationem eius Alexandriae, in oppido Troadis prope Marpessum sito, nimirum in templo Apollinis Sminthei, cuius sacerdotio functa post mortem in eius luco sepulta esset, commemoravit, narrat: Erythraeos qui de Herophila acerrime Graecorum omnium certarent, versu illo de Marpesso deque Aïdoneo flumine e carmine Sibyllino exempto (τὸ ἔπος ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τῶν χρησμῶν Ἴδηθεν) ad nympham Idaeam, quae a locis arboribus densis, vulgo ἴδαι appellatis cognomen accepisset, rettulisse eamque in antro montis Corycii apud se natam esse contendisse. Eius controversiae vox repercussa etiamtum secunda parte s. II p. Chr. n. personat in inscriptione nymphaei Erythraei a. 1891 in antro statuis olim ornato inventa[24], ubi Sibylla Erythraea inter alia haec de se praedicat: πατρὶς δ' οὐκ ἄλλη, μούνη δέ μοί ἐστιν Ἐρυθραί additque se olim in rupe Erythraea sedentem mortalibus futura mala vaticinatam esse et per ter trecentos annos viventem totam terram perambulavisse (πᾶσαν ἐπὶ χθόν' ἔρπειν), dum in pristinam sedem reversa Erythrarum novo incremento (sc. post vastationem a L. Vero a. 162 factam) gavisa esset.

De illis peregrinationibus Sibyllae Erythraeae a Pausania (l.l.) accuratius edocemur, qui eam magnam vitae partem Sami egisse re-

---

[22] *Catal. of the Greek Coins in the Brit. Mus.*, Troas 55, l. 2, Tab. X 12, cf. Rzach RE s. v. *Sibyllen* col. 2084 in.

[23] Cf. Varronem apud Lact. I 69: *Quintam* (esse Sibyllam) *Erythraeam, quam Apollodorus Erythraeus affirmat suam fuisse civem.*

[24] Buresch, *Die sibyllinische Quellgrotte in Erythrae*, Athen. Mitth. 17, 1892, 16 sqq.; Corssen, *Die erythraeische Sibylle*, ibid. 38, 1918, 1 sqq.

fert, sed etiam Claron Colophoniorum adiisse, Delon quoque et Delphos venisse. Ea quidem ratione oracula Sibyllae Samiae, Colophoniae seu Clariae, Deliae, Delphicae cum carmine Erythraeo coniuncta sunt. Seorsum relicta est Sibylla Cumana, a Cumis Campanis appellata, Chalcidensium Euboeorum colonia s. VIII a. Chr. n. condita. Sed ea quoque cum Sibylla Erythraea commune nomen Herophilae (praeter duo alia, scil. Amaltheae et Demophilae) habet in catalogo Varronis apud Lactantium (l. l.); Varro autem (apud Servium ad *Aen.* VI 36) fata Romana ab Erythraea conscripta esse credidit. Accuratiora Servius (ad *Aen.* VI 321, ex Timaeo) narrat: Sibyllae Erythraeae facultatem vaticinandi ab Apolline amore capto ea condicione datam esse, ut *Erythraeam in qua habitabat insulam relinqueret et eam numquam videret*, quo factum esse, ut patria relicta Cumas concederet habitatum. De specu subterraneo, in quo Cumis Italicis commorata est Erythraea, ab Italis Cumana, a nonnullis aliis Μελάγγραινα appellata, legimus apud Ps.-Aristotelem (*de mirabil.* p. 838 a 5, ex Timaeo), qui Cumam Lucanorum imperio teneri (κυριεύεσθαι ὑπὸ Λευκανῶν) affirmat. Inde appellatio Sibyllae Lucanae facile explicatur. Cimmeriae nomen a Cimmeriis deductum est, quos Ephorus (apud Strabonem V 5 p. 244) ad lacum Avernum (Ἄορνος) collocavit, ubi prope a Cumis descensus ad inferos nec non lucus Hecatae et antrum Sibyllae inveniebatur. In terra eorum Cimmeriorum (ἐν Κιμμερίῳ τῆς Ἰταλίας) vaticinata esse dicitur (in prologo Corporis oraculorum Sibyllinorum) Sibylla Italica (etiam Clementi Alexandrino *Strom.* I 21 nota), quae ante Sibyllae (sc. Erythraeae) adventum in Italiam (sc. Cumas) Romae (sicut Carmenta) vatis munere fungeretur. Sed et haec Sibylla propter Cimmeriam habitationem Cimmeriae proxima, quae a Cumana vix discernitur, nisi imago quaedam Cumanae quasi in speculo repercussa haberi non potest; Cumanam autem eandem atque Erythraeam fuisse supra docuimus.

Apud Graecos praestantia Ionicae Sibyllae Erythraeae ita praevaluit, ut non solum gloriam vetustiorum Sibyllarum Marpessiae Gergithiaeque, quae in agro Troiano natae Hellespontiarum nomen accepissent, absorbuerit, sed etiam non admiserit, ut Sibylla Phrygia, quae in catalogo Varronis nonum locum occupat, pro Troiana haberetur, quamquam et Paris pastor Phrygius et omnino Troiani Phryges a poëtis appellarentur. Sibylla Phrygia enim in illo catalogo Ancyrae (Phrygiae) vaticinata esse dicitur, ita ut una cum Sibylla Perside (primum locum in catalogo obtinente) inter bar-

baras adnumeranda sit. Nihilominus etiam S. Troiana apud Martianum Capellam (*de nupt. Philol.* II) quamquam sero (s. V p. Chr. n.) prodit cum nomine Erophilae (i. e. Herophilae) Marmessae filiae. Sed Troianae appellatio antiquiori Sibyllae melius convenire Alexander[25] putat, cuius meminit Arrianus ab Eustathio citatus ad *Iliad.* 2, 814 in his: Dardanum Samo Threicia profectum filias regis Troiani (τοῦ Τεύκρου βασιλέως) Neso Batiamque in matrimonium duxisse et ex priore filiam fatidicam nomine Sibyllam habuisse (ἐκ μὲν τῆς Νησοῦς ἦν αὐτῷ θυγάτηρ Σίβυλλα ἡ μάντις), a cuius nomine aliae mulieres fatidicae Sibyllarum nomen accepissent propter divinum impetum (διὰ τὴν θεοφορίαν), non tamquam cum ea sanguine coniunctae fuissent (οὐχ ὡς πρὸς αἷματος αὐτῇ οὖσαι).

Ea notitia e tractatu quodam de Sibyllis originem habere videtur, in quo Sibyllae appellatio a nomine proprio Nesus filiae deducta cum familia Dardani, immo cum Troia coniuncta sit. Non recentem illam traditionem fuisse vel unus ostendit Lycophro, apud quem (v. 1464 sq.) Alexandra a custode suo Claria Baccha (Κλάρου Μιμαλλών) i. e. Sibylla Claria (quae etiam Colophonia appellabatur) et os garrulum (κόπις) filiae Nesus audit, quae quidem Μελάγχραιρα nominatur. Minime dubitandum est, quin id nomen idem valeat atque Ps.-Aristotelis (*de Mirab.* l. l.) Μελάγχραινα, quam Italici Cumanam, Graeci Erythraeam vocaverint. Custos cum virginem furentem etiam „Phiceum monstrum" (Φίκειον τέρας) i. e. Sphingem appellat, quod „obscure harioletur contortis verbis" (ἑλικτὰ κωτίλλουσα δυσφράστως ἔπη), vim comparativam etiam Sibyllinorum cognominum, quae praecedunt, indicat. Nihilominus comparatio cum notissima Sphinge, toto versu confirmata, aliter sonat atque ambarum Sibyllarum mentio, quibuscum Alexandra eodem loco et numero habetur. Nullum aliud in ea re consilium poëtae significari videtur, quam ut suam Alexandram — Sibyllam promulget.

C. IV. Cassandra in Sibyllarum numero habita. Cassandram in Sibyllarum numero habitam esse testatur Suidas in his: Σίβυλλα Φρυγία· ἡ κληθεῖσα ὑπό τινων Σάρυσις (?), ὑπὸ δέ τινων Κασσάνδρα, ἄλλων δὲ Ταραξάνδρα. Nomen Taraxandrae etiam in Sibyllarum catalogo apud Clementem Alexandrinum (*Strom.* I c. 21, p. 132,1 Stähl.) nobis occurrit, quem ex Heraclide Pontico (auc-

[25] *Orac. Sib.* vol. III 26, Excursus I c. 3 p. 33.

tore Alexandro Polyhistore) Sibyllarum notitiam hausisse iam scimus. Quod nomen cum muliere fatidica convenit, cuius vaticinia infausta viros conturbabant (ἐτάραττον), et κατ' ἀντίφρασιν datum esse videtur vati, quae vulgo Ἀλεξάνδρα appellabatur, quasi viros a periculis protegens (ἀλέξουσα). Frater eius Alexander nomen suum genio cuidam tutelari debuit et ut is una cum Helena antiquitus coniungebatur, ita Alexandra cum fratre suo Heleno eodemque vate[26]. Si Cassandrae (seu Casandrae) nomen non a verbo καινύναι (fulgere, excellere, superare) cum Alexandro[27] ductum esse putaremus, sed potius a κανεῖν (occidere, perimere) magis etiam infauste sonaret, quam Taraxandra, nec tamen dissonum esset a virgine fatiloqua, de qua Priamus Agamemnonis verba Calchantem increpantis repetere posset (*Iliad.* 1,106):

μάντι κακῶν, οὔ πώ ποτέ μοι τὸ κρήγυον εἶπας·
αἰεί τοι τὰ κάκ' ἐστὶ φίλα φρεσὶ μαντεύεσθαι,
ἐσθλὸν δ' οὔτε τί πω εἶπας ἔπος οὔτε τέλεσσας.

Idem fere Heraclitus (fr. 92 Diels, apud Plut. *de Pyth. orac.* 6 p. 397 A) de Sibylla tradidit ore furenti res canente minime ridendas (ἀγέλαστα) easque minime ornatas (ἀκαλλώπιστα) nullisque unguentis oblitas (ἀμύριστα). Illae res minimum ridiculae illustrantur sententia Plutarchi (*de Pyth. orac.* 9 p. 398 E), apud quem legimus vaticiniis Sibyllinis testimonium dari multarum Graecarum urbium excidiis atque migrationibus, multorum barbaricorum exercituum irruptionibus, imperiorum eversionibus, montium flammas eructantium eruptionibus. Quas praedicationes sinistras nullo temporum ordine servato, sed permixtas confusasque editas esse et Plutarchi observatione et multis oraculis adhuc servatis comprobatur. Idem Plutarchus (l. l.) cum ea, quae recenter apud Cumas et Dicaearchiam i.e. Puteolos acciderunt, commemorat, eruptionem illam Vesuvii (a. 79 post Chr. n.) in mente habet[28], quam pridem Sibyllinis carminibus (ᾀδόμενα διὰ τῶν Σιβυλλείων) decantatam esse dicit, ex quibus circa singula (ut ignis eruptio, fervor maris, massarum flagrantium venti vi eiectio, multarum urbium interitus) haeret. De eadem calamitate legimus in libro

---

[26] O. Gruppe, *Griech. Mythol. u. Religionsgeschichte* p. 158, 2: 622 in.

[27] *Orac. Sibyll.* III, excursus I p. 29.

[28] Omissum montis nomen in dialogo *de sera numinis vindicta* p. 566 E aperte in eodem vaticinio suppletur ex ore Sibyllae — in Luna habitantis.

IV (v. 130 sqq.) *Oraculorum Sibyllinorum* a Iudaeo quodam prima parte dimidia anni 90 p. Chr. n. composito. Utramque memoriam Herrlichius[29] recte ad eundem fontem, scilicet ad Sibyllae „gentilis" carmen rettulit.

Cuius nomen si quaereremus, propter vicinitatem loci de Cumana possemus cogitare, quae cum eadem esset atque Erythraea, etiam carmen deperditum carminis Erythraei appellationem mereret, quod optime cum a. 79 p. Chr. n. coniungi posset. Nam re vera vetustiores Sibyllae ad certos annos in *Chronicis* Eusebii (*Opp.* VII 89.5 Helm) apud Hieronymum referuntur, e. g. ad a. 744 a. Chr. n.: *Eumelus Corinthius versificator agnoscitur et Sibylla Erythraea*; ad a. 712 (Euseb. *Opp.* VII p. 91, 13): *Sibylla quae et Herophila in Samo insignis habetur.* De Samia, cuius nomen cum Erythraea commune eandem Sibyllam denotat (quamquam ab aliis Φοιτώ, id est erratica vates appellabatur), scripsit Eratosthenes (ca 296—218): in antiquis annalibus Samiorum repperisse se scriptum (Varro apud Lactantium *div. inst.* I 6, 9). Quidnam ibi reppererit, e Val. Maximo (I 5 ext. 1) comperimus: Samios a Prienensibus precibus petitos, ut sibi in bello cum Caribus auxilium ferrent, arrogantia instinctos *pro classe et exercitu Sibyllam.... derisus gratia* misisse. Ea occasione data vaticinia quaedam sub nomine Sibyllae Samiae publici iuris facta esse debuerunt, quae cum iam antea eventu probata essent, Samia insignis habita est et ad tempus illius belli (fortasse ab ipso Eratosthene ad calculos vocatum) relata. Simili ratione tempus, quo Sibylla Erythraea una cum Eumelo (Corinthio poëta cyclico, cui praeter carmen de Graecorum reditu Νόστος τῶν Ἑλλήνων etiam *Titanomachia* adscribebatur) agnita est, definitum esse videtur, nimirum quod Eumelus eius vaticiniorum aliquam mentionem fecit. Quae si vera essent, iam circa dimidiam partem s. VII non solum ipsa Sibylla Erythraea, sed eius carmen quoddam continuum sub eius nomine currens agnoscendum nobis esset. Quas rationes Heraclides Ponticus secutus sit, qui Sibyllam Hellespontiam vel Marpessiam vel Gergithiam Solonis et Cyri temporibus i. e. ca s. VI medium collocavisset, nescimus.

Accuratiora quaerenda sunt nobis alia via. Itaque primum in memoriam revocamus ab Homero nullam vaticinandi facultatem

---

[29] *Die antike Überlieferung über den Vesuvausbruch im J. 79*, Klio 4, 1904, 209 sqq.

Cassandrae Priamidi tribui. Vatis munus a posterioribus ei datum fortasse ex *Iliadis* (24, 699) versu male intellecto deductum esse E. Bethe[30] autumavit, qui etiam *Cypriorum*[31] narrationem de Cassandra Alexandro in Graeciam nave proficiscenti futura praedicente in dubitationem vocavit propterea, quod in ea, quae praecedit, enuntiatione Helenus Paridi futura divinare diceretur, ita ut sequens enuntiatio de Cassandra nisi exemplar alterum eiusdem rei videretur. Praeterivit tamen vir doctissimus neglegentia ea, quae inter Heleni et Cassandrae vaticinia apud Proclum leguntur, nempe verba: καὶ ἡ Ἀφροδίτη Αἰνείαν συμπλεῖν αὐτῷ κελεύει. Quae si respiciuntur, verba: καὶ Κασσάνδρα περὶ τῶν μελλόντων προδηλοῖ ad Aeneam (non ad Alexandrum) dirigi debent ita, ut Cassandrae vaticinium Aeneae datum commemoretur. Quod in *Cypriorum* epitoma brevissime a Proclo perstrictum est, idem fusius a Darete Phrygio personato in *Historia de excidio Troiae*[32] narratur. Hic enim legimus post Antenoris legationem de satisfactione ob Laomedontem occisum et Hesionam raptam obtinenda frustratum: Alexandrum cohortari coepisse, ut classis praepararetur et in Graeciam mitteretur. Tum Helenum vaticinatum esse: *Graios venturos, Ilium eversuros, parentes et fratres hostili manu interituros, si Alexander sibi uxorem de Graecia adduxisset* (c. 7 ex.). Nihilominus bellum a Troianis decretum est et *Priamus... mox in Idam silvam misit qui materiem succiderent, naves aedificarent... Cassandra postquam audivit patris consilium, dicere coepit quae Troianis futura essent, si Priamus perseveraret classem in Graeciam mittere* (c. 8 ex.).

Sed eius monitus a rege neglecti sunt. Cassandra enim, cum olim ab Apolline amore eius capto artem vaticinandi ab eo hac condicione accepisset, ut eius desiderio indulgeret, neque tamen promisso satis fecisset, ita a deo decepto punita est, ut eius vaticiniis nulla fides haberetur. Quae explicatio ab Apollodoro (*Bibl.* III 151) tradita iam ab Aeschylo (*Agam.* 1201 sqq.) tamquam res nota usurpatur et ad cyclicorum auctoritatem referenda videtur. Ii tamen poëtae de Cassandra variis occasionibus vaticinante narraverunt, quae vaticinia paulatim in Sibyllae Erythraeae carmen

---

[30] RE X (1919) s. v. *Kassandra* col. 2291.

[31] Procli *Chrestom. lib. I* apud G. Kinkelium, *Epicorum Graecorum fragmenta* vol I, Lipsiae 1877, p. 17, cf. Apollodori *Bibliothecam* editam a Richardo Wagnero (Lipsiae 1894), p. 238, ex quo loco elucet enuntiationes Procli de Heleni et Cassandrae vaticiniis ab Apollodori textu abesse.

[32] Ed. Ferd. Meister, Lipsiae, Teubner, 1873.

illud postulatum transierunt. Unum eius vestigium apud Pausaniam (X 12) servatum est, nempe de somnio Hecubae ab Herophila (quod Sibyllae Erythraeae nomen fuit) ad Paridem relato. Eadem somnii interpretatio ab Apollodoro (*Bibl.* III 149, p. 149 Wagner, cf. Lycophr. *Alex.* 224) filio Priami Aesaco, somniorum coniectori, tribuitur, Cassandra autem tum demum prodit (apud Hyginum *Fab.* XCI 6)[33], cum Paris olim patris iussu expositus et inter pastores adultus cum tauro, deliciis suis, qui in athlo funebri ponendus erat, ad regem vi adductus in ludis funebribus fratres suos superavit et ignotus iam a Deiphobo gladio occidendus erat: *quod cum Cassandra vaticinaretur eum fratrem esse, Priamus eum agnovit regiaque excepit.* Ad hunc locum editor adnotavit: *Ergo tum quidem ei* (Cassandrae) *creditum est vaticinanti.* Hyginus (l. l. § 1, cf. Dict. Cret. III 26) somnium Hecubae „omnibus coniectoribus" narratum et ab eis explanatum esse scripsit, cum Euripides (*Androm.* 296 sqq.) aliique post eum Cassandram illius somnii coniectricem memorent, tamquam ignari eam Paride iuniorem fuisse (teste Apollodoro III 151) nec fratris natalibus interesse potuisse[34].

Sed nobis ab Alexandri ad Troianorum fata redeundum est. Itaque in catalogo Sibyllarum Varroniano (apud Lactant. *div. inst.* I 6,9) haec legimus: *Quintam* (Sibyllam) *Erythraeam fuisse quam Apollodorus Erythraeus affirmat suam fuisse civem eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam: et perituram esse Troiam et Homerum mendacia scripturum.* Sed ubinam locorum Graeci Ilium petentes tale vaticinium a Sibylla Erythraea (quam ceterum per multas terras et urbes peregrinatam vidimus) accipere potuerunt? Serum responsum a Darete Phrygio (*de exc. Troiae* c. 15) datur, apud quem legimus omnibus Graecis cum classibus et exercitibus in Atheniensium portu collectis, unde pariter ad Troiam profecturi essent ad defendendas suas iniurias (c. 11), Achillem ab Agamemnone ad Apollinem consulendum Delphos missum esse, cui ex adyto responsum sit: *Graecos victuros decimoque anno Troiam capturos* (c. 15). Nulla sermonis interruptione facta Dares narrat de Calchante Thestoride pro Phrygibus Apollinem consulturo, cui ex adyto responsum sit, ut cum Argivorum classe contra Troianos proficisceretur illosque sua intellegentia iuvaret, neve inde prius

[33] Ed. H. J. Rose, Lugduni Batavorum, s. a. (post 1930).
[34] C. Alexandre, Excursus I p. 29.

decederet, quam Troia capta esset. Quo responso cum Achille communicato Calchantem, amicum eius factum, ad Graecos Athenas pervenisse[35].

His commonemur, ut in Varronis catalogo verba *Grais Ilium petentibus* pro ablativo absoluto accipiamus et post ea *Troianis* excidisse putemus ita ut integra enuntiatio sonet: *eam* (sc. Sibyllam Erythraeam) *Grais Ilium petentibus ⟨Troianis⟩ vaticinatam: perituram esse Troiam.*

Idem vaticinium Sibyllae, quam Herophilam secundam (sed eam quoque ante Troianum bellum viventem) appellat, Pausanias (X 12) testari videtur in his: „praedixit in Asiae et Europae perniciem Helenam Spartae nutritum iri, propter quam fore, ut Ilium everteretur a Graecis". De Helena iam a Paride rapta nequiquam Sibylla Graecis narravisset eam Spartae in perniciem Asiae — et Europae nutriri, neque de uxore Menelai aptum fuisset verbum nutriendi. Haec nisi Troianis obnuntiata esse non potuerunt, nimirum eo temporis momento, quo etiam de Paride nutriendo in perniciem Troiae — Cassandra vaticinata est. Illud momentum ex iis, quae mox ab eodem Pausania narrantur, coniectura colligere possumus. Is enim mox suam Herophilam eandem fuisse contendit atque Sibyllam Marpessiam, quam rem quattuor

[35] Daretis commentum cum notitia Apollodori Erythraei Varroniana (apud Lactantium l. l.) coniunctum materiam praebuit ca. s. XIII p. Chr. n. „Vaticinio Sibyllae Eritheae (sic) ad petitionem Graecorum Troiam proficiscentium" Delphis Achilli Calchantique dato, ubi de Troia post decem annos capienda nec non de Maeonide vate mendacia scripturo legimus. (Excerpta quaedam e codicibus Parisinis invenies apud Alexandrum ad Excursum IV p. 291 sqq., totum vaticinium oratione soluta scriptum ediderunt Holder — Egger, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde XV, Hannover 1890, 168 sqq., cf. Rzach RE ut supra, col. 2179 nr. 6). Sed cum ne ex duobus quidem mendaciis invicem se probantibus vera traditio antiqua restitui possit, utroque abiecto ad Apollodorum illum revertimur, cuius testimonium non integrum apud Lactantium (l. l.) servatum esse contendimus. De oraculo enim Delphis a Graecis ante expeditionem Troianam petito nulla ceterum exstat traditio antiqua et ipse Dares videtur scire et innuere primum Aulide Graecos a Calchante vaticinium quoddam de expeditionis successu audivisse. Sed cum eius commenti id fuerit consilium, ut Homeri „mendaciis" obsisteret et „veriora" quam ille narraret, augurium Aulidense (*Iliad.* II 303 sqq.) silentio texit et nisi hos versus *Iliadis* de Calchante (I 71 sq.) non respexit: καὶ νήεσσ' ἡγήσατ' Ἀχαιῶν Ἴλιον εἴσω | ἣν διὰ μαντοσύνην. τὴν οἱ πόρε Φοῖβος Ἀπόλλων. In ea re praecessit eum Hegesianax (Alexandria Troadis oriundus) auctor Τρωϊκῶν, quae cum nomine Cephalionis Gergithii initio s. II a. Chr. n. edidit.

versibus e carmine eius fatidico probat. Tum Marpessiam in templo Apollinis Sminthei sacerdotio functam esse tradit et haec de ea addit: „Hecubae vero somnium interpretatam, sicut eventu postea verum compertum est". En occasio oportunissima, qua oblata pernicies a Paride (nondum in lucem edito) Troiae paranda cum futuro raptu Helenae coniungatur, quae eodem tempore Spartae nutriatur in perniciem non solum Troianorum (Asiae), sed etiam Graecorum (Europae).

Restat, ut in Apollodori testimonio de Sibylla Erythraea ultima verba (*et Homerum mendacia scripturum*) illustremus. Itaque observandum est idem convicium mendacii, immo etiam criminationem plagii (i. e. furti) a Sibyllista Iudaeo tolli (in *Oraculorum Sibyllinorum* libro III v. 419—432, inde XI 163—171), qui post mortem Antiochi III (a. 188/7) et insurrectionem Macchabaeorum (a. 166 vel 165) sub regno septimi regis Aegyptii e genere Graecorum (i. e. Ptolemaei VII Physconis, qui solus ab a. ca 145 regnavit) feliciora tempora Iudaeis praedixit[36] (v. 192 — 195). Is excursus Homericus, ex antiquioribus Sibyllinis Erythraeis desumptus, collocatus est in eodem contextu eademque continuatione atque in testimonio Apollodori. Legimus enim primum (a v. 416) post commiserationem Ilii (Ἴλιον οἰκτείρω σε) vaticinium de pulchra Furia Spartae crescente (κατὰ Σπάρτην... βλαστήσει), communi germine malorum Asiae atque Europae, tum (a v. 419), in continuatione enuntiationis de immortali gloria infortuniorum Troiae, de venturo sene quodam mendacia scribente (ψευδοφράφος), qui post res apud Ilium gestas non vere, sed clare relaturus sit verbis usus Sibyllae eiusque metris (ἔπεσι γὰρ ἐμοῖς γράψει μέτρων τε κρατήσει); eum enim fore qui primus libros Sibyllinos manibus teneat. In his qui sequuntur versibus illa mendacii libido (ψευδογραφῶν κατὰ πάντα τρόπον, 430) in ea re conspicitur, quod Homerus viris fortibus deos assistere iubet, qui re vera homines calvis inanibus insignes (μέροπας κενοκράτους) fuerint. Quod studium dignitatis deorum deminuendae ipsum quidem Sibyllistam Iudaeum redolet, nihilominus cum illis scriptoribus *Troicorum* (ut Hegesianax Alexandria Troadis oriundus) cohaerere videtur, quorum vestigiis Dictys et Dares insistentes ipsorum deorum

[36] Alexandre, Excursus V p. 318; Rzach RE II A col. 2124; Aur. Peretti, *La Sibilla Babilonese nella propaganda Eellenistica*, Firenze s. a. (sed post 1938), Bibl. di cultura nr. 21, p. 303 sqq. et p. 310 sqq. Sex partes, immo sex diversa elementa libri III *Or. Sib.* ibidem p. 360 sq.

interventu atque auxilio remoto heroas propriis viribus omnia perfecisse narrant. Ea ratione gloria eorum maior facta est, qui sensus etiam in versibus Sibyllistae (431 sqq.) inest: καὶ θανέειν μᾶλλον τοῖσι κλέος ἔσσεται εὐρὺ | Ἴλιον ἀμφί, καὶ αὐτὸς ἀμοιβαῖα λέξεται ἔργα. Altera criminatio ad furtum litterarium pertinet, quod praeter nostram Sibyllam (ἔπεσι γὰρ ἐμοῖς, scil. γράψει, μέτρων τε κρατήσει v. 424) Sibylla Delphica (Tiresiae filia Daphne appellata) Homero obicit apud Diodorum (*Bibl.* IV 66: παρ' ἧς φασι καὶ τὸν ποιητὴν Ὅμηρον πολλὰ τῶν ἐπῶν σφετερισάμενον κοσμῆσαι τὴν ἰδίαν ποίησιν) et apud Bocchum (HRF fr. 1 Peter, ex Solino II 18 M²): *Delphicam autem Sibyllam ante Troiana bella vaticinatam Bocchus autumat, cuius plurimos versus operi suo Homerum inseruisse manifestat.* Sibyllam Delphicam eandem habitam fuisse atque Erythraeam per varias terras vagantem supra docuimus. In eius igitur carmine multi versus cum Homero communes deprehensi sunt. Nec aliter fieri potuit, cum e fragmentis servatis manifestum sit illa oracula omnia versibus hexametris esse scripta, epico dicendi genere, dialecto et prosodia Homericis proxima, nonnulla etiam hemistichia ex Homero desumpta. Quid, si carmen totum ad nos pervenisset? Tum etiam versus aut locos integros deprehendere possemus, imprimis eos, qui vaticinia Homerica de fatis Troiae et Priamidarum continent, ut Hectoris (*Il.* VI 448 sq.): ἔσσεται ἦμαρ, ὅτ' ἄν ποτ' ὀλώλῃ Ἴλιος ἰρή | καὶ Πρίαμος καὶ λαὸς ἐυμμελίω Πριάμοιο, vel Neptuni (XX 306): νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίῃ Τρώεσσι ἀνάξει | καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Vaticinium Neptuni a scholiasta (*Schol. Iliad.* II p. 204 Dindorf) ad imperium Romanorum refertur, cuius rei scientia Sibyllae a poëta deberi contenditur (ibid. VI p. 325); quod repetit Eustathius (ad *Il.* XX 299), cum scribit: τοῦτο δὲ λέγεται διὰ τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἣν φασιν εἰκὸς εἰδέναι τὸν ποιητὴν ἐκ τῶν τῆς Σιβύλλης χρησμῶν. Ea interpretatio innititur duabus coniecturis, immo immutationibus lectionis. Pro Αἰνείαο βίῃ enim nonnulli (*Schol. Iliad.* II p. 204; VI p. 325) Αἰνείω γενεῇ scripserunt, pro Τρώεσσι autem πάντεσσι (Strab. XIII p. 608). Haec lectio a Perretio[37] Crateti Mallotae adscribitur, Romanorum fautori, sed iam prius Aristophani Byzantio nota esse videtur, qui, ne *Iliadis* lectores temere atque improbe illis versibus uti possent[38], eos ex-

[37] Perret, l. l. p. 509. 519

[38] Idem p. 516 post med.

pungere maluit (Schol. Euripid. *Troad.* 44). Qui vaticinium Neptuni ad Romanos referebant, eos eam formam fabulae de Aeneae fatis amplecti oportuit, secundum quam vir fortis piusque in Latio novam patriam invenit. Eam formam fabulae ante s. II a. Chr. n. nondum exstitisse Perretius multis argumentis evincere studuit, quorum pondus maximum ex coniectura pendet, qua Fabius Pictor praecipuus in rebus Aeneadum fons fuisse declaratur Lycophronis, poetae s. II ineuntis. Quam coniecturam non solum futtilem, sed etiam falsam cum iam supra exposuerimus, eorum opinionem amplexi, qui *Alexandrae* scriptorem, s. III florentem, potissimum Timaeo Tauromenio notitiam rerum Italicarum debuisse demonstraverunt, nunc historia fabulae Troianae, quae post s. III apparuit, nec non enumeratione occasionum, quibus Cassandra vel alia Sibylla Aeneae fata cecinisse a posterioribus[39] traditur, omissa, Sibyllam quandam eandemque Erythraeam commemorabimus, non iam fabularem, sed veram.

C. V. Nova Sibylla Erythraea. Eius mentionem Strabo fecit, qui postquam Erythris Sibyllam provenisse narravit, mulierem quandam deo plenam et fatiloquam ex numero antiquarum (ἔνθους καὶ μαντικὴ γυνὴ τῶν ἀρχαίων) haec addidit (XIV 34 p. 645): „ex eadem urbe (sc. Erythris) fuisse Alexandri temporibus aliam eiusdem generis vatem (ἄλλη ἦν τὸν αὐτὸν τρόπον μαντική) nomine Athenais." Sumpta haec esse e Callisthenis historia Alexandri ipse docuit, post vaticinia quaedam de Alexandro ex illius historici fide relata, his verbis (XVII 43 p. 814): περὶ δὲ τῆς εὐγενείας (τοῦ Ἀλεξάνδρου) καὶ τὴν Ἐρυθραίαν Ἀθηναΐδα φησὶν ἀνειπεῖν (sc. Καλλισθένης)· καὶ γὰρ ταύτην ὁμοίαν γενέσθαι τῇ παλαιᾷ Σιβύλλῃ τῇ Ἐρυθραίᾳ. Inde Francogallus Alexander[40] haec patere autumavit: „ambitiosam istam vatem de Alexandro carmen encomiasticum cecinisse, quod Graeca adulatione exceptum statimque pro Sibyllino habitum sit". Sed potius de carmine cogitandum est, in quo Athenais, antiquae Sibyllae Erythraeae exemplo, cuius vim fatidicam fortasse in se transmigrasse sentiret, divinam mentis suae inflammationem vaticiniis de urbium, populorum, regnorum fatis (iam expletis) ostenderet, ut fidem poneret vaticinio extremo de Alexandro Macedone. Eius rerum gestarum (Πράξεις Ἀλεξάνδρου) scriptor Calli-

[39] De his vide E. Maass, *Tibullische Sagen*, Hermes 18, 1883 p. 321 sqq.
[40] Excursus I p. 21.

sthenes, qui expeditionem Persicam regis Macedonum eiusdemque ducis (ἡγημών) omnium Graecorum (saltem „pro forma") ad ultionem Graeciae olim a Persis invasione afflictae et devastatae susceptam — libellis in Graeciam ex ipsa acie mittendis promulgabat (usque ad pugnam apud Arbela autumno 331 commissam), patronum suum sicut aliquem de caelo missum intuitus, diem eius natalem tamquam natales filii Iovis ab oraculo Apollinis prope Miletum a Branchidis administrato et inde ab eversione iussu Xerxis facta conticescente celebratum esse nuntiavit. Eandem claritatem nascendi (εὐγένειαν) Alexandri Callisthenes (teste Strabone) vaticinio Athenaidis Erythraeae praedictam invenit, quod vaticinium (ut Strabonis contextu, in quo commemoratur, docemur) cum Alexandri expeditione et versione imperii orientalis cohaerere debuit.

C. VI. Sibyllae orientales de rebus Graecis vaticinantur. Sibyllas mala fata praecipue suis terris regnisque praedixisse supra vidimus. Itaque vaticinia de Persarum imperio perituro apud Sibyllas quasdam orientales quaerenda videntur. Primum occurrit nobis Sibylla Persica, quae in Varronis catalogo (supra iam citato) primum locum obtinet (quasi antiquissima omnium esset) cum adnotatione: eius mentionem factam esse a Nicanore quodam, qui res gestas Alexandri Macedonis scripserit. Eam Persicam, aliunde ignotam, Suidas (s. v. Σίβυλλαι) eandem fuisse narrat atque Chaldaeam nomine Sabbe. Sed Sabbe potius Hebraea quaedam vates nominatur a Pausania (X 12), Berossi et Erymanthes (potius Erimanthes quasi excellentis vatis) filia, a nonnullis Babylonia, ab aliis Aegyptia appellata. Huc facit etiam Ps.-Iustini (*Cohort. ad Graec.* 37,3) serum (fortasse s. IV p. Chr. n.) testimonium de — Cumaea, Babylone oriunda, Berossi Chaldaeorum historici filia. Et cum a Servio (ad *Aen.* VI 321, ex Timaeo) didicerimus Sibyllam Erythraeam patria relicta Cumas concessisse, cum ea notitia coniungimus verba eius Sibyllae, quae *Orac. Sibyll.* l. III v. 809 sqq. de se praedicat se Babyloniis muris relictis Graeciam venturam ibique insolentem (ἀναιδέα) Erythraeam nominatum iri. Eos versus Lactantius (*div. inst.* I 6, 13) magni aestimat, cum scribit: *suntque confusi* (Sibyllarum libri) *nec discerni ac suum cuique adsignari potest nisi Erythraeae, quae et nomen suum verum carmini inseruit et Erythraeam se nominatum iri praelocuta est, cum esset orta Babylone.*

De Sibyllis orientalibus legimus etiam in catalogo apud scholiastam Plat. *Phaedr.* 244 B et in Prologo *Oraculorum Sibyllinorum* (p. 2, v. 32 sqq. Geffcken). En Prologi testimonium: πρώτη οὖν ἡ Χαλδαία ἤγουν ἡ Περσὶς ἡ κυρίῳ ὀνόματι καλουμένη Σαμβήθη, ἐκ τοῦ γένους οὖσα τοῦ μακαριωτάτου Νῶε, ἡ τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα λεγομένη προειρηκέναι· ἧς μνημονεύει Νικάνωρ, ὁ τὸν Ἀλεξάνδρου βίον ἱστορήσας. Genus a Noë ducit etiam Sibylla Babylonia (III 627 sqq.), quae quidem indignatur se a Graecis insolentem (ἀναιδέα) Erythraeam vel Circes et patris ignoti (κἀγνωστοῖο πατρός, corr. Gutschmid lectionem codicum καὶ γνωστοῖο) filiam dementem falsamque (μαινομένην, ψεύστειραν) appellatum iri, sed sperat fore, ut post vaticiniorum eventum non iam insanae, sed magnae Dei vatis nomen habeat, cum Deus ipsi omnia ostenderit, quae monstrata olim eius parentibus fuerint vel futura sint, eamque iusserit, quae a Deo accepisset, cum moralibus communicare.

Ex praeteritis haec Sibylla, cui non solum Babyloniae Berossianaeque, sed etiam Hebraeae nomen convenit, praeter res ab Hebraeis gestas etiam Graecorum historiam respexit a vetustiore Erythraea inde a bello Troiano tractatam. Quo factum est, ut in *Oraculorum* libro III v. 414—432 vaticinium de Helena exstaret, germine malorum Asiae Europaeque, nec non de Macedonia (v. 381—400), quae Asiae atque Europae gravem dolorem per progeniem adulterinorum Cronidarum et servorum (ἐκ γενεῆς Κρονιδῶν τε νόθων δουλῶν τε γενέθλης, 383) paritura est, scilicet per regem quendam, cui non solum Alexandri Macedonis partes, sed etiam alieni oris notae attribuuntur. Clarius easdem res sibyllista libri XI (initio s. III p. Chr. n.) ostendit, qui uberius quam auctor l. III Troiae Aeneadumque fata enarrat (v. 123—162) idemque (v. 185—224) de Philippo Macedone eiusque filio, Babylonis eversore, vaticinatur, quem cum non Iove, non Ammone satum declarat (ut etiam *Or. Sib.* V 72 et XII 6 sq.) et falso Cronidae nothum (Κρονιδάω νόθων) ab omnibus appellatum, palam vaticiniis Athenaidis Erythraeae de divina origine Alexandri adversatur. Ceterum melius eum tractat, quam eius successores, qui ὀημοβόροι βασιλεῖς καὶ ὑπερφίαλοι καὶ ἄπιστοι v. 225 audiunt. Pericopen de Macedonia et Alexandro praecedunt versus de Xerxis expeditione Graeca (v. 179 sqq.), ut in libro IV (scripto a. 80 p. Chr. n.), ubi de aggressore Graeciae legimus (v. 76—79): τὰ μὲν βυθοῦ ὑγρὰ κέλευθα | πεζεύσει, πλεύσει δέ τε μοῦνος, ἃ ποσσὶ πατεῖται, | ὃν φυγάδ' ἐκ πολέμου δεινὴ ὑποδέξεται Ἀσσίς, qui locus communis de Xerxis expeditione

iam apud Lysiam (*or.* 2,29) et Isocratem (*Paneg.* 89) apparet nec per saecula unquam e memoria declamatorum discedit. Sibyllista l. V. (aetatis Domitiani) eodem colore alium regem Orientalem, scil. Seleucum (a. 281 ex.) ornat, mox in Thracia periturum (v. 336), cuius victor (Ptolemaeus Ceraunus) Macedones superabit (v. 337), sed ipse a barbaris (Celtis) frangetur.

Sed vaticinia de Alexandri M. successoribus rarissime in fragmentis antiquiorum Sibyllarum, a sybillistis Iudaeis inde a s. II a. Chr. n. perceptis, occurrunt et nisi tria capita (praeter singularum urbium eversiones vi maiore effectas) ex historia collisionum Asiae Europaeque non praedicuntur, scilicet res Troianae, bella Persica, expeditio Alexandri M. Ea Sibylla, quae initio libri IV *Oraculorum* gentes Asiae Europaeque hortatur (κλῦε, λεὼς Ἀσίης μεγαλαυχέος Εὐρώπης τε), ut audiant sua carmina, non a mendaci Phoebo, sed a vero DEO dictata, historiam Asiae, immo totius orbis terrarum secundum schema quattuor imperiorum, nimirum Assyriorum, Medorum, Persarum, Graecorum una cum Macedonibus explicat (v. 41—101) et eam divisionem cum altero principio coniungit, quod est decem generationum (γενεαί), ita ut imperium Macedonum decima generatione eademque ultima ante extremum iudicium v. 40 sqq. surgere debeat. Hoc principium Peretti[41] e Babylonia repetit et Sibyllae Berossianae proprium fuisse contendit, illud schema ad librum Danielis (c. 7) recte refert[42]. Neque tamen obliviscendum est iam apud Ctesiam historiam Orientis tripertitam esse[43], scil. in imperium Assyriorum, Medorum, Persarum, quae imperia sibi immediate succedentia pridem Herodoto nota sunt.

C. VII. Historiosophia Herodoti de causis bellorum Asiae Europaeque. Herodotus postquam initio operis consilium historiae bellorum a Graecis et barbaris (scil. Persis) invicem gestorum conscribendae aperuit, quaestione posita, quam ob causam secum certarent (δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι), responsionem a quibusdam Persis petit, quos λογίους appellat (Περσέων μέν νυν οἱ λόγιοι... φασί). Qui λόγιοι quin eodem fere sensu accipiendi sint, atque II 77 Aegyptiorum λογιώτατοι quibuscum congressus sit, ut ex eorum ore antiquas memorias di-

[41] Peretti, *La Sibilla Babilonese*, p. 51, 167 et 473, cf. C. Trier, *Die Idee der vier Weltreiche*, Hermes 27, 1892.

[42] l. l. p. 271 et alibi.

[43] Jacoby, RE XI s. v. *Ktesias* col. 2041.

ligenter servatas exciperet, minime dubitamus. Attamen cum illud responsum non ad ipsam Persiam Graeciamque (ut in somnio Atossae, Aesch. *Pers.* 180 sqq.), sed ad omnes lites inter Orientem et Occidentem intercedentes pertineat easque non solum ratione causae et effectus, sed etiam iniuriae et ultionis (iure „talionis") sive culpae et poenae persequatur, historiosophia quaedam, quae vocatur, hic conspicitur, quae sublimioribus sensibus cogitationibusque animari debuit quam odio, quo e. g. Graeci incensi ob Helenam raptam Troiam everterunt. Eiusmodi animi altitudo atque elatio Sibyllae propria erat, quae sub variis nominibus inde a s. VII Asiae Europaeque fata canebat et Heraclitum primum testem habet ita, ut Herodoto quoque innotescere potuerit. Qui cum nullam de Sibylla mentionem fecerit, quamquam saepius ad oracula (ἐν τοῖς λογίοις ἔνεστι, IV 178; VIII 60, 3, saep.) provocat, eis Persarum λογίοις, qui ei de causis bellorum Orientis et Occidentis res e poëmatis cyclicis notas (Graecis, non autem Persis) narraverunt, notitia illius „historiosophiae" Sibyllis propriae attribuenda est. Vestigia quidem Sibyllae Persicae, primae i. e. antiquissimae, cuius mentionem fecit Nicanor, et Babylonicae seu Chaldaeae, quae eodem animo Occidenti infesto atque Persica vaticinabatur fore, ut Servator (Σωτήρ) quidam e caelo missus veniat et suum i. e. Orientis imperium super omnem terram proferat, post alios[44] Aurelius Perettius[45] e. g. in versibus de Macedonia Asiae terrae imminente (*Or. Sib.* III 381—387) detexit. Callistheni eadem materies aliter i. e. in favorem Macedonum tractata, in carmine novae Sibyllae Erythraeae, Athenaidis nomine, praesto erat. Sed etiam id carmen, cuius auctor eodem modo inspirata esse a Strabone (1. 1.) asseritur atque antiqua Sibylla Erythraea, notionem illius Servatoris retinuisse videtur, sed adventum eius ex Occidente exspectabat et praeter nobilem, immo divinam originem Alexandri Macedonis, futuri Persiae eversoris, etiam alias res continere debuit, quibus partes vindicis iniuriarum a Persis Graeciae illatarum illustrarentur et Iovis filius conciliator Occidentis cum Oriente appareret.

C. VIII. *Alexandrae* vaticinia domestica. Id consilium a maxima parte (v. 31—1282) vaticiniorum *Alexandrae* Lyco-

[44] Ut Geffcken, *Die Babylonische Sibylle*, 1900; *Komposition u. Entstehungszeit der Oracula Sib.*, 1902.

[45] *Sib. Babil.* p. 317 (infra) et sq.

phronis alienum est. Nam si multis deverticulis neglectis via principali incesserimus, eis vaticiniis charactera domesticum et quasi privatum attribuamus necesse erit. Quid enim? Priami et Hecubae filia, virgo fatiloqua, quae Apollinis amorem contempserat, dum Paridem in Graeciam ad rapiendam Helenam solventem spectat, primum (57—364) Troiam evertendam deplorat et quae ex Helenae raptu parentibus totique regiae familiae nec non ipsi vati, ab Aiace rapiendae, eventura sint praedicit, tum (365—1089) quibus modis Minerva ab Aiace offensa Graecos redeuntes persecutura sit, ostendit, accuratius (648—819) errores Ulixis describit et coloniis a naufragis in Sicilia, Lucania, Illyria condendis enumeratis (877—1087) denuo (1087—89) causam malorum commemorat, quibus affecti sunt Graeci reditu in patriam privati, scil. scelus Aiacis. Sequuntur (1090—1140) vaticinia de eis, qui domo recuperata mortem ibi inventuri sunt, post mortem honores heroicos, imprimis de Agamemnone, quocum etiam ipsi vati pereundum est. Et ut is, qui eius maritus et dominus captivae sponsae a Spartanis Iuppiter appellabitur et summos honores consequetur, ita et ipsa vates non obruetur oblivione, sed a Daunis et Dardanis i. e. urbis Dardani a Troianis conditae incolis, templum accipiet et a virginibus ut dea immortalis (ἄφθιτος θεά) diutissime celebrabitur. Alio, nimirum infesto animo, virgines Locrides iram Minervae ob Aiacis scelus (hic tertio commemoratum, v. 1142 sq.) memoriam eius colent.

Mentione honorum ipsi vati post mortem attribuendorum ducitur vaticinium de Hecuba ab Ulixe cenotaphio et sacrificiis honoranda (1174—1188) nec non de fratre vatis dilectissimo, Hectore, cuius ossa aliquando Thebas in Boeotia transferentur, gloria autem, diis aequalis, a Thebanorum ducibus sacrificiis celebrabitur (1189—1213). In ea autem commemoratione Hecubae eiusque duorum liberorum (Cassandrae et Hectoris), qui post mortem divinis honoribus colentur, non potuit Aeneas deesse, filius Veneris et Anchisae, paterna consanguinitate Cassandrae propinquus, qui e Troia capta vitam servavit, ut per posteros in Italia novam Troiam conderet (Dardanus, advena e Phrygia, habuit nepotem Troem, qui Ilum genuit et Assaracum, quorum ille Laomedontem, Priami patrem, hic Capyn, patrem Anchisae, procreavit). De Aenea vaticinatur Cassandra (1236—1280) eum post adventum in Italiam cum Ulixe (qui v. 1244 νάνος appellatur) et cum duobus filiis Telephi (Tarchone et Tyrrheno),

Herculis nepotibus, foedus facturum et in terra Aboriginum (Βορειγόνων) triginta turres aedificaturum, tum per posteros (ἐν ὀψιτέκνοις) felicem patriam, plurimum celebratam in bellis, conditurum (τὴν πλεῖστον ὑμνηθεῖσαν ἐν χάρμαις πάτραν... ὀλβίαν δομήσεται), cuius fines aliquot nominibus propriis a monte Circaeo usque ad promunturium Zosterium, ubi antrum Sibyllae (Cumaeae) reperitur, describuntur. Quae Sibylla hic nulla ratione cum ipsa Cassandra coniungitur, cuius divinus cultus apud Daunios i. e. in Apulia supra (v. 1124—1140) indictus est, ipsum autem regnum Aeneadum, quod praeter Latium Etruriam septemtrionalem, Dauniam, partem Campaniae (quod respondet fere statui rerum post victoriam de Samnitibus Lucanisque apud Sentinum (a. 295) relatam)[46] comprehendere dicitur et gloria bellorum nobile et clarum praedicatur, futuram magnitudinem nondum prodit.

Maiora vates v. 1225—1235 canere videtur. Postquam enim, quasi ad omissionem supplendam etiam Idomenei regiam domum in Creta exstinctum iri praedixit propter Aiacis scelus (quod v. 1215 exprimitur verbis: τοὐμὸν ταλαίνης πῆμα), infortuniis Graecorum futuram felicitatem Troianorum opponit, cum dicit: posteros eius maiorum gloriam maxime aucturos esse et corona victoriae hastis erecta terrae marisque sceptrum et dominatum (γῆς καὶ θαλάσσης σκῆπτρα καὶ μοναρχίαν) adepturos, qua re futurum sit, ut marcescens gloria miserae patriae non iam tenebris occultetur... Quod vaticinium ut cum Aenea coniungatur, cuius fata post Hecubae atque Hectoris ipsiusque Cassandrae apotheosin omitti non potuisse supra ostendimus, vates duorum leunculorum robore excellentium (ἔξοχον ῥώμῃ γένος, 1233) mentionem facit, ab Aenea Veneris filio relinquendorum, cuius fata nunc enarrantur ita, ut in fine termini eius futuri regni eo quem vidimus modo palam describantur. Cuius regni partes cum ad mare adiaceant, domini sceptra terrae marisque tenere dicuntur (quamquam hastis suis ipsam continentem expugnaverunt nec quidquam de bello quodam navali in vaticinio indicatur). Sed de ea debili notione eloquii „terra marique" iam supra monuimus et hic id tantum nobis repetendum videtur, iis duobus nominibus nihil aliud designari quam illud regnum Aeneadum, cuius fines satis modici mox (v. 1273—1280) describuntur.

Ut autem vaticinium Cassandrae penitus exhauriamus, id quoque observandum esse putamus totam eius compositionem duo-

[46] Perret, *Les origines de la légende Troyenne*, p. 359 extr.

bus quasi columninibus fulciri, scilicet culpa Paridis Troianis exitiosa (v. 31—347) et scelere Aiacis Graecis funesto (365—1225); quorum columinum copulationem iniuria Cassandrae illata efficiat ita, ut omnia Graecorum infortunia in eius vindictam ab offensa Minerva immissa esse dicantur. Cuius vindictae narratio cum tres fere quartas partes carminis expleat, ipsum vaticinium eius vindictae comprehensione tangitur (τοσαῦτα μὲν δύστληται πείσονται κακά, | οἱ τὴν ἐμὴν μέλλοντες ἀϊστώσειν πάτραν, v. 1281 sq.), ubi verbum ἀϊστόω non solum excidium Troiae, sed potius extinctionem nominis Troiani designat. Quod consilium Graecorum cum praecipue Aeneadum gloria in nova patria ad irritum iam redactum sit, conclusione illa non solum Graecorum infortunia, sed etiam Troianorum prospera fortuna comprehenditur.

Duplex (Troianum et Graecum) stamen carminis Cassandrae ita cum eius persona contextum vidimus, ut inde totum vaticinium privatum charactera acciperet, qui ne narratione quidem de nova patria ab Aeneadis condenda obtritus esset. At si ante descriptionem finium novi regni idem argumentum non solum generaliter stilo elato eodemque molli exprimitur, sed etiam ambiguis verbis terrae et maris dominatio hastis expugnata Aeneadis promittitur et perspicua circumscriptione (ἔξοχον ῥώμῃ γένος) geminae prolis Aeneae totiusque populi nomen indicatur, in ea re proprium quoddam praecipuumque consilium latere videtur. Quod ut coniectura assequamur, memoria repetendum est (cum Perreto[47]), quae ratio inter Graecos et Romanos tempore belli Tarentini intercesserit.

C. IX. Cura rerum Romanarum tempore belli Tarentini. Graeci quidem iam a s. IV medio res Romanas ad se pertinere putabant[48], sed demum bello Tarentino exorto eae res iis praecipuae curae esse coeptae sunt[49]. Cum enim a. 281 Tarentini Pyrrhum invitavissent, ut ducem se omnium Graecorum adderet in bello contra barbaros gerendo, ea res Pausania teste (I 12,1 sqq.) regi Epiri memoriam Troiae captae rettulit fiduciamque victoriae, cum ipsi quoque, Achillis progeniei, contra coloniam Troianorum

[47] L. l. c. VII p. 409 sqq.

[48] W. Hoffmann, *Rom u. d. griech. Welt im 4. Jahrh.*, Philol. Suppl. XXVII 1 (1934).

[49] Idem, *Der Kampf zwischen Rom u. Tarent im Urteil der antiken Ueberlieferung*, Hermes 71, 1936.

pugnandum esset. Eam originem Achilleam regum Epiri, immo principum Molossorum, qui iam tempore Themistoclis se ad Athenienses applicare ac propius admovere studebant, spatio autem belli Peloponnesiaci Tharypem Athenis educatum atque eruditum regem habebant, primus, quantum scimus, Euripides in *Andromacha*, tragoedia odio Spartanorum imbuta[50] (a. fere 423 scripta, nec tamen Athenis repraesentata) celebravit. In eius epilogo (1243 sqq.) enim Thetis ex machina apparens Peleo nuntiat, post Neoptolemi caedem ab Oreste perpetratam unicam Aeacidae progeniem, Neoptolemi et captivae Andromachae filium, Molossum, apud Priamidem Helenum, Molossis tum imperantem, cui Andromacha nuptura sit, educatum iri sceptrumque Molossorum obtenturum esse ita, ut Pelei semen nunquam sine vestigiis intereat neque Troiae stirps, quamquam Minervae ira pessumdata sit, unquam esse desinat (sc. in Molossi genere).

Ab illo Molosso genus duxit Pyrrhus (a. 319/18 natus), qui ab a. fere 307/6 Epiri regno puer etiam tum potitus, mox a populo expulsus ad Demetrium Poliorcetem sororis suae Deīdamiae maritum confugit, a quo a. 301 Graeciae praepositus indeque Alexandriam missus est, ut viro sororis amicitiam Ptolemaei I compararet. Quod expetebat, ita prospere cessit, ut rex Aegypti Demetrio Ptolemaida, filiam suam ex Eurydica, ipsi Pyrrho Antigonam, filiam Berenicae ex priore marito, in matrimonium dederit eumque in recuperando regno Epiri a. 297 adiuverit. Post immaturam Antigonae mortem Pyrrhus Lanassam, Agathoclis Syracusani et Theoxenae, filiae Ptolemaei I filiam uxorem duxit eoque modo in necessitudine cum Lagidis mansit. Sed cum post varios casus expeditionem Italicam a. 281 praepararet, non a Ptolemaeo II Philadelpho auxilium accepit, sed a Ptolemaei I et Eurydicae filio, Ptolemaeo Cerauno, qui Berenicae gratia a patre hereditate exclusus est. Ceraunus quinque milibus Macedonum parvum exercitum Pyrrhi auxit; Antigonus Gonatas autem et Antiochus I saltem pecuniae non parcebant, et hic et ille, ut hominem periculosum, multis iam inceptis audacibus insignem et omni momento omnibus imminentem e vicinia amoverent[51] sub specie defensionis Magnae Graeciae contra barbaros.

---

[50] Th. Zieliński, *Les reflets de l'histoire politique dans la tragédie grecque*, La Pologne au Congrès international de Bruxelles, 1923; Perret, l. l. p. 423, cf. ibidem p. 224 sq.

[51] P. Wuilleumier, *Tarente des origines à la conquête romaine*, Paris 1939, p. 109 sq.; Perret l. l. p. 431.

Sciebant tamen copias eius debiliores esse, quam ut recentes Samnitium victores superare possent, et potius eandem sortem Pyrrhi exspectabant atque quam Alexander Epiri rex, Philippi Macedonis gener, a. 333 simili occasione passus est, quamquam is non contra Romanos, sed contra barbaros Italiae meridionalis Tarentinis auxilium tulit.

C. X. Lycophro in aula Philadelphi. Nec alia de ea re fuisse videtur opinio Ptolemaei Philadelphi, in cuius tum aula Lycophro commorabatur a patre adoptivo Lyco, qui iam dudum ibi versabatur, adductus commendatusque et muneri ordinandi comoedias in Bibliotheca regia praepositus. Ad quod munus obtinendum commendationi ei esse debuit celebritas quaedam poëtica iam Athenis (ubi cum poëtis Arato et Antagora Rhodio et philosopho Menedemo usu amicitiae coniunctior erat) conquisita, nimirum tragoediis, quae eum postea socium Pleiadis illius Alexandrinae fecerunt. Id tamen ut fieri posset, concedendum est (cum Holtzingero [52]) eum ne grammaticum quidem factum (ca a. 283) cothurnum deposuisse. Certe Alexandriae drama satyricum nomine Menedemi inscriptum in laudem probi philosophi Eretriensis scripsit, cuius convivium philosophicum inopia splendens lepide a Sileno Satyrorum duce enarratur. Cibos potusque a patre laudatos Satyri irrisisse videntur, quod Athenaeo (II p. 55 d) ansam dedit, ut drama ad irrisionem (ἐπὶ καταμωκήσει) Menedemi et conviviorum sapientium compositum esse perperam putaret. Sed si convivium tantummodo a Sileno narratum, non repraesentatum in scaena est, nec Menedemus ipse in scaena apparuit et fabula praeter Satyrorum cantus saltusque et facetias scurriles nil nisi magnam relationem (ῥῆσιν) Sileni continuit.

Id praeterea praemisimus, quod etiam *Alexandra* una ingenti ῥήσει ἀγγελικῇ efficitur, quae in fronte et post tergum verbis nuntii ad regem praesentem et quidnam sit novi sciscitantem (λέξω τὰ πάντα νηφρεκῶς, ἅ μ' ἱστορεῖς) quasi tabula margine comprehenditur. Lycophro enim unum episodium tragoediae de Cassandra in longum poëma mimeticum extendit, in quo omnia quaecumque tum de rebus Troianorum nec non de Graecorum fatis post Troiam excisam erui potuerunt, vatem praedicere iussit.

---

[52] Cf. eius Introductionem in editionem *Alexandrae* p. 7.

C. XI. Incitamenta et fontes. Quam materiem ubi poëta doctus collegisset, iam dudum exploratum est. Itaque constat eum non solum visionem caedis Agamemnonis ipsiusque Cassandrae occisionis, sed etiam memoriam de Apollinis amore a virgine repudiato nec non de Paridis matrimonio Troiae exitioso apud Aeschylum (*Agam.* 1072—1330) invenisse. Plura ei ab Euripide (*Troad.*) suppeditata esse, cuius Cassandra Troianos pro patria mortuos et in patria terra sepultos feliciores fore praedicit quam Graecos ob Helenae adulterium procul a patria interfectos (*Troad.* 365 sq.). Quod vaticinium separatim (430 sqq.) Ulixis erroribus illustratur. Infaustos reditus aliorum heroum Minerva in prologo (66 sqq.) indicit causamque suae irae, scil. Aiacis scelus aperit. Singula de eis reditibus a poëtis cyclicis (ut Hagias Troezenius vel Colophonius, Eumelus Corinthius, alii) enarrata sunt, quorum fabulas Timaeus Tauromenius in *Historia Italiae et Siciliae* (Ἰταλικὰ καὶ Σικελικά) in usum suum convertit, cum de coloniis a Graecis et Troianis in Occidente conditis scripsit. Quin Timaeus in his rebus, quae ad geographiam Occidentis pertinent, gravissimus fuerit auctor Lycophroni, dubitari nequit[53]. Sed propiorem magistrum historiae Occidentis auctor *Alexandrae* in patre suo adoptivo Lyco Rhegiensi habuit, cuius libris de Sicilia, Magna Graecia, Libya etiam Timaeus usus est. Scholiasta enim Lycophronis (ad *Alex.* 615, p. 208,8 Sch.) vaticinium Cassandrae de Diomede ad Daunios (in Apulia) veniente testimonio Timaei et Lyci illustrat (Τίμαιος καὶ Λύκος ἐν τῷ τρίτῳ). Agatharchides Cnidius autem (apud Phot. *Bibl.* p. 454,32) praeter Timaeum — Lycum gravissimum habet auctorem notitiae Occidentis. Haec tamen non sufficiunt ad definiendam mensuram, qua filius adoptivus patris doctrina sive per colloquium (ut Wilamowitzius[54] coniecit) sive per litteras usus est, ita ut de Lyci apud Lycophronem auctoritate praeter Corsseni[55] placita non argumenta nihil certi constaret.

Primus Georgius Kowalski[56], cuius praematurum exitum dolere non desistimus, unum saltem certum Lyci vestigium apud

[53] Post P. Guentheri dissertationem *De ea, quae inter Timaeum et Lycophronem intercedit, ratione*, Lipsiae 1889, et post Geffckeni librum, q. i. *Timaios' Geographie des Westens* (Philol. Unters. 13, 1892), cf. Laqueur, RE VI 1 A (1936) s. v. *Tim.* nr 3, col. 1076—1203.

[54] *Hellenist. Dicht.* II 146.

[55] Rh. Mus. 68, 1913 p. 326 sqq.

[56] *De Didone Graeca et Latina*, Rozpr. filol. PAU t. LXIII 1929 nr. 1, Cracoviae 1929, p. 16 adn. 3.

Lycophronem ingeniose invenit, nimirum Ulixis appellationem νάνος (*Alex.* 1244), quae quid significet ipse poëta explanat in sequentibus: (νάνος) πλάναισι πάντ' ἐρευνήσας μυχὸν | ἁλός τε καὶ γῆς, paraphrastes autem scribit: ὁ πλανήτης (i. e. homo erraticus, vagus). Unde Lycophro eam significationem vocis τοῦ νάνου sumpserit, quae apud alios scriptores nisi pumilionem (i. e. hominem parvulum) non designat, ut eruat, vir doctissimus interrogat, fueritne umquam Pygmalio (in pumilionem Latinum mutatus) a quoquam scriptore πλανήτης appellatus, et ita respondet: *Erraticum fuisse Pygmalionem sola nominis forma a Menandro Ephesio (ap. Ios. c. Ap. I 18, 125) prolata accusat, ubi Didonis frater appellatur* Φυγμαλίων, *quae quamvis insolens scriptura sensu minime caret, immo etiam ex originatione quadam fluxisse manifesta est. Nempe Didonis, quae ut* πλανῆτις *hoc nomen accepisse a Timaeo narratur, frater ad similitudinem sororis ipse quoque erraticus factus esse videtur... Phygmalio est sc.* πλανήτης, *qui usquequaque sorores persequitur (Ov. Fast. III 577) accusando.* Nunc Didonis Graecae et Latinae historicus Polonus quaerit, quo auctore Menander Ephesius scriptura Phygmalio usus sit, ipseque responsum dat, scilicet eodem, qui etiam Lycophronis fons fuisset. Cum autem scripturae genus manifesto etymologicum sit, etymi auctorem quaerendum esse putat ex ea dialecto, in qua pro tenui π aspirata φ adhiberetur ita, ut vox Πυγμαλίων sonaret Φυγμαλίων; qua sonorum vicinitate facilius originationem explicari posse. Eam consuetudinem π aspirandi Locrorum dialecti propriam fuisse inscriptiones testantur Locride dialecto conscriptae: *Itaque dubitari nequit quin Lycophronis auctor fuerit Lycus Rheginus, pater eius adoptivus, quia Rhegium in regione Locrorum Ozolorum situm erat... Postquam Lycus* (quem de Pygmalione, Didonis fratre, tractavisse Kowalski demonstravit) *Pygmalionem non pumilionem* (quasi a πυγμή = pugnus) *fuisse explicavit, sed erraticum* (*i. e.* πλανήτην), *Lycophron exquisitissime vocem νάνος, ut quae idem valeret atque vox pumilio* (Πυγμαλίων), *significatione erratici usurpare ausus est.*

Huc addi potest Ulixem voce νάνου designatum esse in vaticinio de adventu Aeneae in Italiam ita, ut tota haec pericopa, quae descriptione antri Sibyllae Cumaeae concluditur, Lyci manum prodere videatur. Is enim Rhegii, in Chalcidensium colonia natus, iam in Chalcide Euboeae Soclis, genuini patris Lycophronis, amicitia familiariter usus esse videtur et Cumarum, antiquissimae coloniae Chalcidensium, res respexisse. Sed ipsa fabula de Troiana origine

Romae Timaeo debetur[57], qui in Calliae (initio s. III) *Historia Agathoclis* (apud Dion. Hal. I 72,5) legit Romam quandam Troadem, quae una cum aliis Troianis in Italiam venisset, Latino Aboriginum regi nupsisse tresque filios genuisse, quorum Remum et Romulum urbi a se conditae nomen matris imposuisse[58]. Perretius quidem illam Romam Graecorum captivam fuisse contendit et una cum aliis captivis Troianis in Italiam a Graecis ductam ibi Latino nupsisse et per filios — Romae (Graecae!) originem dedisse; sed haec interpretatio a sententia Calliae a Dionysio servata plane discrepat. Hoc certum est Pyrrhum, cum expeditionem Italicam praepararet, non de colonis Graecis inter barbaros in Latio habitantibus cogitavisse, sed suae consanguinitatis cum Troianis oblitum contra filiam Troiae novum bellum Troianum, ut novum Achillem, movisse.

Quae animi affectio a Lycophrone, vel saltem a consilio *Alexandrae* aliena erat. Is enim ut maxima ex parte vaticinia Cassandrae Euripideae (ex *Troadibus*) in suo poëmate dilatavit amplificavitque, ita ultima verba vaticinii Thetidis (in *Hecuba*) de stirpe Troiana numquam exstinguenda ad Romanos Samnitium debellatores adaptavit. Nondum enim tempus erat, quo Homeri verba (*Iliad.* 20,307 sq.) de Aeneae nepotibus — Troianis, immo omnibus populis regnaturis, tamquam e Sibyllinis carminibus hausta cum Eustathii auctoribus (ad *Iliad.* l. l.) ad Romanos referri possent. Tempore vero, quo Pyrrhus expeditionem Tarentinam praeparabat, a Ptolemaeo Cerauno sincere armis adiutus, ab Antiocho Gonata et Antiocho Syrio potius eo consilio pecunia sublevatus, ut ex eorum vicinitate amoveretur, Lycophro, si in aula Philadelphi Cerauno infestissimi residebat, audax novi Achillis facinus reticere maluit, ipsa gloria bellica Romanorum nuper (Samnitibus debellatis) conquisita commemoranda contentus, qua re non tam Pyrrhum deterrere, quam periculum eius incepti, non sine malevolentia quadam regis Aegyptii obscure significare potuit. Sed id consilium a toto tenore carminis Cassandrae, quae nisi stirpis Troianae conservationem et gloriam Aeneadum infortuniis Graecorum non opponit, vix coniectura reperitur neque domesticum illum privatumque vaticiniorum charac-

---

[57] Perret l. l. p. 443 sq.

[58] Καλλίας δὲ ὁ τὰς Ἀγαθοκλέους πράξεις ἀναγράψας Ῥώμην τινὰ Τρωάδα τῶν ἀφικνουμένων ἅμα τοῖς ἄλλοις Τρωσὶν εἰς Ἰταλίαν γήμασθαι Λατίνῳ τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀβοριγίνων καὶ γεννῆσαι τρεῖς παῖδας, Ῥῶμον τε καὶ Ῥωμύλον καὶ... οἰκίσαντας δὲ πόλιν ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῇ θέσθαι τοὔνομα. cf. Syncell. p. 197 A, ubi tertii filii nomen Telegoni profertur, l. l. p. 404 sq., ubi post ἄλλοις Τρωσὶν legit Τρωάσιν.

tera oblitterat. Qui character offenditur sola commemoratione (801 sq.) necis Herculis, filii Alexandri Magni ex Perside Barsana, quod vaticinium occasione mortis et sepulturae Ulixis profertur, quasi recentissimum (a. 309) exemplum infortuniorum, quibus Troiae eversores ob Aiacis scelus etiam in seris nepotibus ab offensa Minerva affecti sunt ita, ut eorum progenies plane exstingueretur. Itaque etiam hoc episodium cum carmine Cassandrae cupiditate ulciscendi inflammatae convenit et id quoque clausula carminis comprehenditur, quae est (1281 sq.): Τοσαῦτα μὲν δύστλητα πείσονται κακὰ | οἱ τὴν ἐμὴν μέλλοντες ἀϊστώσειν πάτραν.

C. XII. Pars altera *Alexandrae* vere Sibyllina. His versibus *Alexandrae* carmen ab Aeschylo et Euripide inspiratum, quasi unum et totum, ita apte definitur, ut sine ullius defectus suspicione iam hoc loco epilogus custodis (1461 sqq.) prologo respondens adiungi possit. At vates quasi secunda navigatione (δεύτερος πλοῦς) suscepta cum Herodoto (δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοις, I 1) se ipsam interrogat, quid miserae Asiae (en patriae commiserationem!) cum Europa (quarum termini exactissime definiuntur) fuerit commune (τί... ξυνὸν πέφυκε) eique interrogationi non iam privatae, sed „historiosophicae" ita respondet, ut cum eodem Herodoto (I 2) Phoenicibus, Ionis Argivae raptoribus, prima iniuicitiarum causa adscripta (1291—1295) praeter duos ultores Graecos ab Herodoto (c. 2) commemoratos (sc. Cretenses, qui Europam, Argonautas, qui Medeam rapuerunt) ex aliis fontibus expeditiones Teucri (cuius filiam vel sororem Dardanus postea in matrimonium duxit) in Phrygiam, Thesei contra Amazones, Amazonum in Atticam, Laomedontis Troiani (avi Cassandrae) in Thraciam et Macedoniam, Herculis in Troiam, Tyrrheni et Lydi in Italiam enumeret (1302—1361).

Secunda generatione post Medeam raptam Herodotus (c. 4) Helenam ab Alexandro Priamida raptam commemorat additque (c. 4) ad id tempus solos raptus mulierum alternos locum habuisse, a Persis non vindicatos, primosque Graecos propter Helenam in Asiam invasisse regnumque Priami evertisse; quo factum esse, ut abhinc Asiae incolae (praecipue Persae) Graecos pro hostibus (τὸ Ἑλληνικὸν σφίσι εἶναι πολέμιον) haberent. Idem bellum Troianum Sibyllae Iudaicae, antiquiorum Sibyllarum aemulatrices, initio bellorum Europae Asiaeque ponunt. Lycophro (v. 1362), qui historiam raptus Helenae in priore parte carminis (v. 86 sqq.) nar-

ravit, hic brevissime facem (γρυνός) ex somnio Hecubae i. e. Paridem commemorat, qui antiquam litem excitat, quo futurum est, ut Europa oestro percita (οἰστρήσασα) triplas, quadruplas poenas expetens, oppositum litus (sc. Asiae Minoris) vastet (1366 sqq.). Ea, quae ante Paridis expeditionem facta sunt, a vate tempore praeterito narrantur, Paridis facinus tempore praesenti (ἐγείρει 1362), cetera ut futura praedicuntur (inde a v. 1367 ἀντιτίσεται), scilicet Agamemnonis expeditio Troiana (cum quo etiam vates ipsa morietur et apud inferos comperiet ea, quae nunc dictura est), tum Orestis invasio terrae Taurorum nec non Nelei victoria de Caribus reportanda et Mileti regnum, denique Dorum coloniae in Asiam deducendae (— 1396). Sororis caedem persequens Midas Phryx rursus Europam vastabit totamque Thraciam una cum Macedoniae parte subiugabit (1409 sqq.), cum multas clades alternas (i. e. nunc in Asia, nunc in Europa) moverit Mavors (1409 sqq.).

Nec tamen cedet Europae Asia, quae pro cunctis unum e Persei posteris (i. e. e Persis) mittet, cui mare pervium erit pediti, terra vero navigabitur (scil. Hellesponto ponte iuncto et Monte Athone perfosso). Eius exercitus tam enormis erit, ut partim arbores mites et feras arrodat, partim fluvios epotet, partim sagittarum multitudine, veluti nube, solem obscuret... De cortice arborum a famelicis militibus Xerxis consumpta legimus apud Herodotum (8,115), similiter ac de fluminibus epotis (7,21): de ponte super Hellespontum aedificato et ab exercitu superato scripsit idem 7,36 et 7,55; de Athone perfosso et novo euripo classibus navigato 7,22 et 122, cf. Aesch. *Pers.* 722 et 736. Sed ipsa antithesis maris pedibus calcati et terrae navibus sulcatae iam Lysiae (*or.* 2,29) et Isocrati vulgatissima (*Paneg.* 89 ὃ πάντες θρυλοῦσιν) Lycophroni cum Sibylla Iudaica communis est. Ut in his admiratio potentiae Xerxis conspicitur, ita in comparatione regis subito prostrati cum rosa Locrensi per breve tempus florentis (Λοκρὸν ὃ' ὁποῖα παῦρον ἀνθήσας ῥόδον. 1429) in eiusdemque perfugae in navigio salutem per noctem quaerentis comparatione cum puella, quae perterrita ense (latronis) tenebras reformidat (ὡς λυκοφίαν | κόρη κνεφαίαν, ἄγχι παμφαλώμενος | χαλκηλάτῳ κνώδοντι δειματουμένη. 1432 sqq.), sentitur animi commotio et commiseratio similis ei, qua Atossa Aeschylea filii infelicis ruinam excipit. Nec mirum. Cassandra enim Xerxem non iniustum aggressorem Graecorum fuisse putat, sed vindicem omnium iniuriarum (ἀντὶ πάντων. 1413) a Graecis

Asiae illatarum ita, ut simul Troiae excisae ultor esse debuerit. Neque id obliviscendum est in imagine quattuor regnorum mundi in oraculis Sibyllinis tertium locum Persis attributum esse, quibus Graeco-Macedones quarto loco successerint.

Ut post Paridis expeditionem in Europam quattuor ultores Graeci (Agamemnon, Orestes, Neleus, Dores) praedicti sunt et unus invasor Europae Midas Phryx, cetera autem bella utriusque continentis vix tribus versibus (1435 sqq.) summatim adumbrata et pro omnibus Asiae vindicibus unus Xerxes pluribus verbis pertractatus (1412—1434), ita ea bella, quae post Xerxis cladem fugamque terra marique gesta sunt, quattuor versibus corruptis (1435—1438) includuntur, quibus certamina et caedes (ἀγῶνες καὶ φόνοι) virorum de imperiis contendentium commemorantur ab uno viro de sanguine Aeaci et Dardani (ἀπ' Αἰακοῦ τε καὶ Δαρδάνου γεγώς, 1440) tandem componenda. Quattuor illi versus ad quasnam res referendi sint, ex *Oraculis Sibyllinis* cognoscimus. Quae quamquam posteriora sunt aetate Lycophronis resque in Asia atque Europa gestas ex usu Iudaico aestimant, tamen earum delectum antiquioribus carminibus Sibyllarum Graecarum debent. Primum librum IV *Sibyllinorum* adimus, in quo vates Asiae Europaeque gentibus futura aperiens post expeditionem Xerxis, qui aequora pedes traicit unusque navigat per terram (77 sq.), tribus versibus (83—85) de mutuis Graecorum discordiis (ἔσται Ἑλλάδι νεῖκος) commemorat, qui furore correpti multas urbes diruent multosque viros pugnando interiment, nec tamen certamen decernent, scil. certamen de dominatione unius civitatis in tota Graecia. Certamini momentum faciet Macedonia... Ut hi versus praecipue de bello Peloponnesiaco ceterisque bellis inter Graeciae civitates usque ad pugnam Chaeronensem gestis dicti sunt, ita Alexandrae verba (v. 1435—1438) in eodem rerum ordine collocata ad easdem res spectant.

Sequuntur in libro IV a v. 86 versus de Macedonibus Persiae perniciosis, praecipue de Thebarum Babylonisque expugnatione. Hostium adventus decima generatione ineunte (ἀλλ' ὅταν ἐς δεκάτην γενεὴν μερόπων χρόνος ἔλθῃ, 86) definitur, ita ut regnum Macedonum ultimum sit ante finem seu renovationem mundi. Accuratiora de iisdem rebus ex libro XI discimus. Hic quoque post Xerxis expeditionem (qui πάντ' ἰσθμὸν διακόψει | παπταίνων, ἐπὶ πᾶσιν ἰὼν πέλαγος διαπλεύσει, 180 sq.) Macedones in — Graeciae perniciem prodeunt, quorum primus Philippus satis clare significatur, tum

a v. 195 filius eius magnanimus (μεγάθυμος), quem littera prima notabit. Divina eius origo cum negatur, sibyllista Iudaeus cum nova Sibylla Erythraea contendere videtur. Alexander in Europae nec non Babylonis exitium instar ulceris crescere dicitur (ut Helena Spartana *Or. Sib.*), quippe qui omnem terram, quam spectat sol, sibi subacturus sit. Babyloniae i. e. Persiae debellator appellatur leo atrox (δεινὸς... λέων. 215), bestia carne vescens (ὠμοβόρος θήρ, ibid.), sed etiam fulmineus vir (κεραύνιος ἀνήρ), cuius malum iugum Asia feret et omnis terra bibet cruorem, et Mars Pellaeus (Πελλαῖος Ἄρης. 220). Idem fere versus in libro III 381 sqq. ita ambigue adhibentur, ut potius ad Romanos referendi videantur. Clariora sunt verba libri V 4 sqq., repetita l. XII 4 sqq., de Pellaeo cive (κατὰ τὸν Πέλλης πολιήτορα), a quo omnis Oriens et Occidens subactus est (τῷ ὅπο πᾶσα | ἀντολίη δεδάμαστο καὶ ἑσπερίη πολύολβος), verba, quibus illa negatio divinae originis Alexandri adiungitur.

His oraculis Sibyllarum Iudaicarum, Alexandro infestarum, voces Sibyllae cuiusdam Graecae (ut illius Athenaidis Erythraeae) in peius detortae reddi videntur, quae in Alexandro Macedone conciliatorem utriusque continentis praedixit. Quod enim I post Chr. n. saeculo Plutarchus iuvenis in priore declamatione sophistica de Alexandri Magni fortuna et virtute (I 7) de rege philosopho praedicaverat: ab eo Asiam Europae coniunctam esse non ligno nec ratibus, ut olim a Xerxe, sed legitimo amore castisque nuptiis et prolis communione gentes uniendo, quodque ceterum de cultu atque humanitate in Asia ab eo propaganda narraverat, id non a sapiente Chaeronensi excogitatum, sed antiquitus perceptum est a philosophis[59], ex quibus Eratosthenes palam nominatur (c. 8 p. 330 A).

His oraculis Sibyllinis praeparati sumus, ut in vaticiniis Alexandrae (inde a v. 1439) post cladis Xerxis et certaminum Graecorum de principatu mentionem vaticinio de Alexandro Macedone Graeciae unitae auctore eodemque Europae et Asiae conciliatore obviam veniamus. Nam Titus Flamininus, qui hodie a plerisque in altera vaticinii parte detegitur, aetate Lycophronis a nobis accepta excluditur, Pyrrhus autem, qui sanguinis semi-Troiani oblitus, ut novus Achilles contra novam Troiam barbaram

[59] F. Kampers, *Alexander der Grosse und die Idee des Weltimperiums in Prophetie und Sage. Studien u. Darstellungen*, Freiburg 1901, I fasc. 2—3; W. W. Tarn, *Alexander the Great and the Unity of Mankind*, Proceed. of the Brit. Ac. 1923 p. 123 sqq.

profectus est (a. 280), non solum post Ausculum (279), sed etiam magis post Beneventum (275) conciliator Graecorum et stirpis Aeneae, Romanorum, praedicari non potuit. Si Holtzingerus ipso epitheto lupi Galadraei (i. e. Macedonii) αἴθων Pyrrhi nomen demonstrari putat, obliviscitur: 1-o Pyrrhum a militibus aquilae appellationem accepisse (Plut. *Pyrrh.* 7, 10), 2-o illud epitheton vulgatissimum esse in designando colore variorum animalium proprio, ut apud Homerum tauri, boum, equi, leonis. aquilae, apud Pindarum vulpis, apud posteriores etiam lupi, canis, accipitris, ita ut λύκος αἴθων eodem modo nihil praecipuum singulareque contineat atque e. gr. aqua humida. Philippi filius quidem, qui maternum genus ad Achillem et Helenum referebat, quorum ille ab Aeaco, hic a Dardano erat oriundus, recte ἀπ' Αἰακοῦ τε κἀπὸ Δαρδάνου γεγώς (v. 1440) appellatur idemque Thesprotius audit (v. 1441), quod erat a matre Epirota, Chalastraeus vero, quod a patre Macedo. Neque obliviscendum est Alexandrum, quamquam ut novus Achilles Graecos unitos cum suis Macedonibus contra Persas duceret, tamen Ilii commorantem non solum Athenae Iliadi sacrificasse et tumulum Achillis ludis funebribus honoravisse, sed etiam manes Priami, materni proavi, sacrificio veneratum esse. Quod duplex symbolum cum Persia subacta ad effectum adductum esset Graecis Macedonibusque cum Persis quasi in unum genus pari iure coniunctis tam matrimoniis mixtis quam cultu humanitateque, Alexander recte conciliator Orientis Occidentisque ab Alexandra praedicari potuit. Sed Cassandra, quae supra (v. 1226 sqq.) Aeneadum renatam patriam tempore expeditionis Italicae Pyrrhi in memoriam revocavit, non tam Asiae concordiam cum Europa ad se pertinere putabat, quam foedus suae novae patriae cum aliquo herede consiliorum Alexandri Magni. Itaque de Persia capta haec tantummodo pronuntiat (1439—1445): gravem tumultum (βαρὺν κλόνον) certaminum Graecorum (scil. post bella Medica) sopitum iri a rufo leone ex genere Aeaci Dardanique foreque, ut idem labentem (πρηνῆ) domum cognatorum (qui mox Ἀργεῖοι appellantur pro Argeadis et Persas designant, ut iam scholiastes observavit, quippe qui non minus quam Alexander Argeada a Perseo originem ducerent) inflectat (κυπώσας) perficiatque, ut meticulosi proceres Argivorum (= Argeadorum i. e. Persarum) duces ad caninam adulationem (σᾶναι) cogantur et sceptra antiqui imperii (σκῆπτρ'... τῆς πάλαι μοναρχίας) praebeant — exspectamus: eidem Chalastraeo leoni. At Lycophro, qui saepius

eandem personam in eadem periodo variis animalium appellationibus designat (ut v. 74 et 76 Dardanum cum apro Istri fluminis et cum ceto comparat, v. 87 Helenam columbam et statim canem nece dignam appellat), mutavit Chalastraeum leonem in Galadraeum lupum, ita ut etiam de aliquo successore Alexandri cogitare possemus.

Eā obscuritatis latebrā propterea poëta hoc loco usus esse videtur, ut vaticiniis Sibyllinis, quae adhuc nisi historice i. e. ex eventu ficta non essent, secundum proverbium Graecum (κολοφῶνα ἐπιτιθέναι) colophona adderet e futuris revelandis, sine quibus poëma propheticum naturam suam negaret. Cuinam vero successorum (διάδοχοι) Alexandri Magni partes conciliatoris Graecorum Macedonumque cum Aeneadis attribuendae sint ut suspicari possimus, libri Sibyllini nobis rursus adeundi sunt. Itaque in libro III legimus Macedonum regno Aegypti dominationem, huic imperium Romanum successurum esse (εἶτα Μακεδονίων, πάλιν Αἰγύπτου, τότε Ῥώμης, 161). Accuratiora de illo quinto regno (nam regnum Macedonicum secundum librum Danielis et *Oracula Sibyllina* quartum fuit) e libro XI comperimus. Hic (v. 219 sq.) iam in vaticinio de Alexandro Magno magna urbs fortunata ab eo condita et eius nomine appellata commemoratur, tum (v. 224 sq.) successores eius hereditatem paucis annis (εἰν ὀλίγοις ἔτεσιν) diripientes perstringuntur, denique a v. 226 rex quidam magnanimus promittitur, qui post bella cruenta spicas leget (ἐπικαλαμήσεται) in Europa plane nudata (πᾶσιν... γυμνήν), fortasse ab illis direptoribus, quorum quisque regnavit κατὰ φῦλον ἕκαστον (224), ita ut regi magnanimo solae spicae post illorum messem in Europa legendae essent. Ipsius sedem in Aegypto fuisse apparet iis, quae mox (230 sqq.) de eius octo successoribus Alexandriae, magna in urbe regis Macedonii (i. e. ab eo condita) regnantibus, dicuntur. Alexandriae laudes cum prospera condicione Iudaeorum in ea urbe sub primis Ptolemaeis viventium cohaerent et propterea a sibyllista Iudaico feruntur. Sed etiam antiquior Sibylla Graeca, cuius notitiam Lycophroni adscripsimus, si post pugnam apud Ipsum commissam (301) Ptolemaeo Lagi, qui iam a. 306/5 satrapae titulum cum regio commutavit, futura vaticinabatur, eadem fere canere potuit, quibus commotus *Alexandrae* auctor hoc oraculum non ex eventu, sed quasi ex divinatione pronuntiavit (1446—1450):

ᾧ δὴ μεθ' ἕκτην γένναν ἀθθαίμων ἐμός,
εἷς τις παλαιστής, συμβαλὼν ἀλκὴν ὁρὸς

πόντου τε καὶ γῆς κεἰς διαλλαγὰς μολών,
πρέσβιστος ἐν φίλοισιν ὑμνηθήσεται.
σκύλων ἀπαρχὰς τὰς δοριατήτους λαβών.

Si rationem syntacticam secuti pronomen relativum ᾧ ad Lupum Galadraeum (i. e. ad Alexandrum Magnum) referemus, αὐθθαίμων ἐμὸς autem unus ex ὁμαίμοσιν (v. 1442) esset ab eo subiugatis, i. e. ex Persis, etiam hoc vaticinio per captiosas ambages (ut μεθ' ἕκτην γένναν quod varios calculos admittit, semper fallaces utpote ad futuros casus pertinentes), idem sensus expressus esset atque in praecedentibus, cum hac differentia, quod pro iugo servili Persarum reconciliatio concordiaque victorum cum victis intercederet. Sed cum post Darei mortem nullus adversarius Persicus contra Alexandrum arma sumpserit (nam Taxilas et Porus nullo in ea re loco numerantur) neque primitiis spoliorum acceptis pacem cum eo fecerit amicusque factus sit, αὐθαίμων Cassandrae Persas designare non potest neque relativum ᾧ ad Alexandrum M. pertinere. De usu casuum pronominis ὅς, quibus tamquam vinculis singulae partes poëmatis iunguntur, iam Reichardus (in ed. a. 1788 praef. XXIV) recte observavit eis a poëta consulto orationem admodum obscuram reddi, *cum pendeant plerumque vel a nomine appellativo, quod poëta loco proprio ponat, vel a pronomine, vel a participio quodam, quod sive casu recto sive obliquo positum sit et plerumque in medio praecedentium contextu veluti defossum lateat.* Hoc loco syntaxis clara est, sed ὅς non Alexandrum designat, immo quemlibet eius successorem, ὁμαίμων autem non Persas, sed eos Cassandrae consanguineos, de quibus in fine prioris partis poëmatis locuta est, nempe Aeneadas i. e. Romanos.

Oritur quaestio, quinam successorum Alexandri primus foedus cum Romanis inierit amicusque eorum factus sit. Responsum dedit iam Reichardus, qui foedus Ptolemaei Philadelphi cum Romanis factum in memoriam revocavit, cuius fidem faciunt Epitome Livii l. XIV, Cassius Dio (fr. CXLVII), Eutropius (II 2), Zonaras (II 90). Apud hunc Cassii Dionis epitomatorem legimus: καὶ Πτολεμαῖος δὲ ὁ Φιλάδελφος, ὁ τῆς Αἰγύπτου βασιλεύς, τὸν δὲ Πύρρον κακῶς ἀπηλλαχότα μαθὼν καὶ τοὺς Ῥωμαίους αὐξανομένους, δῶρά τε αὐτοῖς ἔπεμψε καὶ ὁμολογίαν ἐποιήσατο. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπὶ τοῦτο ἡσθέντες πρέσβεις πρὸς αὐτὸν ἀνταπέστειλαν, οἱ μεγαλοπρεπῆ δῶρα παρ' αὐτοῦ λαβόντες εἰς τὸ δημόσιον ταῦτα εἰσῆγον. Quod foedus post Pyrrhi turpem discessum (κακῶς ἀπηλλαχότα) ex Italia i. e. post cladem

Beneventanam (a. 375) initium esse clare Zonarae verba testantur. Is, qui apud Beneventum vicit, M. Curius a Lycophrone εἷς τις παλαιστής συμβαλὼν ἀλκὴν δορός appellatur, quae verba versum (1228) de Aeneadis in memoriam revocant, qui gloriam Troiae aucturi sunt αἰχμαῖς τὸ πρωτόλειον ἄραντες στέφος | γῆς καὶ θαλάσσης σκῆπτρα καὶ μοναρχίαν λαβόντες. Nunc non solum Aeneadum hastae victrices et praeda bellica commemorantur, sed etiam dominatio terra marique, confirmata foedere cum hoste forti. Qui hostis cum Alexander M. esse non possit, Reichardus conicit *Cassandram hoc loco more plane prophetico loqui, h. e. singula individua pro personis moralibus ponere adeoque Alexandri M. nomine omnes eius successores, hoc est omnes Graecos post eum reges... complecti.*

Reichardi „persona moralis" tamquam Ianus duos habet vultus: Pyrrhi a Romanis devicti et Philadelphi post eius cladem foedus et amicitiam cum victoribus facientis. Nos quidem autumare malumus Lycophronem duo consilia persecutum esse, nempe ut Cassandra de Aeneadum gloria sollicita neque eorum victoriae de Pyrrho (novo Achille) reportatae oblivisceretur, et reconciliatione concordiae inter Orientem et Occidentem facta vaticinia sua clauderet. Quod quoniam cum Alexandri M. persona coniungi non potuit, in eum ex eius successoribus oculos convertit, qui re vera foedus cum Romanis pepigit et de quo in libris Sibyllinis post Alexandrum M. verba fiebant. Et illa victoria et hoc foedus ita in futurum proiciuntur, ut potentissimus Alexandri successorum victoria Romanorum de Pyrrho reportata commotus foedus amicitiamque cum eis feriat ea condicione, ut maris et terrae imperium inter novos socios et amicos dividatur. Hoc mero vaticinio numquam explendo carmen Alexandrae clauditur, quam custos recte cum Sibylla Claria et Cumana (quarum utraque eadem fuisse putabatur atque Erythraea) comparat (1464) nec non cum monstro Sphingis, quod hominibus aenigmata solvenda proponebat eosque, qui ea non intellegebant, necabat. Talia aenigmata in forma parvorum carminum figuratorum a Theocrito *(Syrinx)* et Dosiada *(Ara)* composita Lycophro imitatus aenigma monstruosae magnitudinis (est enim praeter prologum et epilogum 1490 versuum) conflavit, cuius latebras grammatici per tot saecula perscrutati sunt neque adhuc vel ultimi aenigmatis (scil. Romani) talem solutionem invenerunt, de qua omnes consentirent.

Cracoviae

DE ARCHILOCHI FRAGMENTO PAPYRACEO 79 D² EIUSQUE EXORDIO NONDUM RECOGNITO

Scripsit

VITOLDUS KLINGER

Ante hos fere quinquaginta annos R. Reitzenstein e papyro quadam Argentoratensi duo fragmenta ad diversa carmina iambica pertinentia publici iuris fecit[1], quae nunc latissime patent apud Diehlium in *Anthologia lyrica Graeca* I 3² p. 35—37 numeris 79 et 80 signata. In papyro illa fragmenta continente auctoris nomen servatum non est, sed iam princeps fragmentorum editor haud levibus momentis adductus esse videtur, ut Archilochum Parium, celeberrimum illius generis lyrici conditorem, indicaret, cui fragmenta tribuerentur, assentientibus omnibus, qui hisce carminibus aliquam operam navabant, praeter Fr. Blassium[2]. E fragmentis supra memoratis unum tantum, quod apud Diehlium numero 79 signatum est, hoc loco tractare in animo habeo, cum de eo plura quaedam me dicere posse arbitrer, quam qui ante me de eodem fragmento egerunt.

Sed priusquam ad ea, quae ipse repperi, exponenda accedam, opportunum mihi videtur praemonere Reitzensteinium ad editionem et explicationem fragmentorum adeuntem clarissimis illius temporis viris doctis, velut Dielsio, Wilamowitzio aliisque tabulas phototypicas misisse et cum eis de textu constituendo communicasse. Quo factum est, ut textus ab eo impressus non solum ipsius, verum etiam aliorum virorum doctorum supplementa et coniecturas contineret et potius communis quam singularis operae notam gereret. Itaque fragmentum, de quo acturus sum, iam tum omni ex parte explicatum et illustratum eam speciem in editione principe accepit, quae non mutata etiam in posterioribus editionibus valeret, cum omnia, quae explicanda essent, iam explicata esse viderentur anno 1899.

At quaestio auctoris reperiendi non tam consentanea est quam textus constituendi, licet fragmentum quattuordecim versus

---

[1] *Zwei neue Fragmente der Epoden des Archilochos*, Sitzber. d. Kgl. Preussisch. Akad. d. Wiss. Berlin 1899 p. 857—864.

[2] *Die neuen Fragmente griechischer Epoden*, Rhein. Mus. 55, 1900 p. 341 sqq.

non adeo mutilatos exhibeat. Quamquam Reitzensteinii opinio Archilocho fragmentum tribuentis a Fr. Leone[3], O. Schulthessio[4], A. Hauvettio[5] aliisque probata tandem perstitit, tamen acerrime impugnata est a Fr. Blassio[6] alteri iambographo antiquo fragmentum adscribente, Hipponacti scilicet Ephesio, quem Horatius *epod.* VI 11—14 inter auctores suos iuxta Archilochum memorat:

> *Cave, cave, namque in malos asperrimus*
> *parata tollo cornua,*
> *qualis Lycambae spretus infido gener,*
> *aut acer hostis Bupalo.*

Fere supervacaneum mihi videtur commonere Archilochum esse spretum Lycambae generum, Hipponactem autem adversarium acerrimum Bupali, cui poeta nullo modo ignoscere poterat, quod faciem ipsius in ridiculum traxisset. Blass quidem Hipponactis stilum ea re probari asseverat, quod auctor carminis adversario suo optat, ut naufragium faciat in „inhospitali Ponto" prope ferocia Salmydessi litora et in servitutem etiam ferociorum Thracum illa loca habitantium incidat. Quam detestationem civi Ephesio et ex Ionia Asiae Minoris oriundo, non tamen iambographo Pario convenire affirmat, quem solos Thraces Hellesponto adiacentes cognovisse putat. At hoc argumentum non magni momenti esse videtur, cum Archilochum primum inquietam coloni vitam in Thaso insula agentem, tum militis mercenarii vices mutantem et terra marique per orbem Graecum vagantem multo maiorem regionum notitiam habuisse suspicari liceat, quam Hipponactem, poetam in triviis Ionicarum urbium Asiae Minoris circulantem[7].

---

[3] *De Horatio et Archilocho*. Gottingae 1900, p. 1—19.

[4] *Zum I. Strassburger Archilochos-Fragmente*, Rhein. Mus. N. F. 57, 1902 p. 157 sqq.

[5] *Archiloque*, Paris 1905. p. 224.

[6] *Die neuen Fragmente griechischer Epoden*, Rhein. Mus. 55, 1900 p. 341 sqq.

[7] Nullum mihi est argumentum ad Hipponactem indicandum nota marginalis, quam gravissimi momenti esse putat Blass, ubi exstant litterae ση et spatio quodam interposito litterae παλ, quas Blass hoc modo explicat: ση[μαίνει τὸν Βού]παλον. Quam coniecturam Fr. Leo (l. l. p. 7) his verbis perstringit: *facete ille* (sc. Blass) *initio sequentis carminis adscriptas litteras Bupalon significare coniecit, sed non dicam, quot alia fuisse potuerint.*

Primum Blassii argumentum ex Horatii versibus petitum Reitzenstein verbis admodum probabilibus reiecit in adnotatione 2-a alterius commentationis suae ad papyros Argentoratenses pertinentis haec fere dicens[8]: Sibi perdiu persuasum esse Horatium Hipponactis epodos novisse et imitatum esse. Sed in trimetris servatis se nullam videre causam revocandi ad eos, similiter ac nullum inveniri posse certum indicium auctoritatis Archilochiae. Carminis indolem sibi plurimum valere ad auctorem indicandum. *(Dass Horaz auch Epoden des Hipponax gekannt und nachgeahmt hat, war vor jeher meine Ueberzeugung. Aber einen Anhalt an sie zu raten, finde ich in den erhaltenen Trimetern ebenso wenig, wie einen zwingenden Beweis für die Autorschaft des Archilochos. So bleibt für mich... der Charakter der Dichtung entscheidend).* Huic Reitzensteinii ratiocinationi fidem addidit Hauvette verbis notatu dignis[9]: *Il est avéré que les iambes d'Horace contiennent quelques imitations d'Archiloque tandis que nulle part les anciens ne citent un seul trait emprunté par Horace au poète d'Ephèse.* Sed manifesta Archilochi imitatio in Horatii epodo X conspicua non unicum est documentum, quod Archilochum fragmenti papyracei auctorem Reitzensteinio prodere videatur. Qui praeter argumenti similitudinem etiam formam metricam Archilocho tritissimam esse admonet, quam a poëta Pario in fragmentis 81, 82, 85, 86 adhibitam esse videmus. Huc accedere Reitzenstein observat, quod sermo in fragmento novo obvius sicut apud Archilochum simul et simplex et Homerico stilo coloratus sit[10]: *Das Versmass ist das aus Archilochos.... bekannte... Die Sprache ist wie bei Archilochos stark von Homer beeinflusst.* Haec omnia contra Hipponactem faciunt, apud quem neque formam metricam (trimetrum iambicum cum dimidio pentametro dactylico coniunctum), quae in nostro fragmento adhibita est, neque manifestiorem sermonis Homerici notam invenimus. Quare equidem Reitzensteinium loco supra allato nimis timidum apparere censeo, cui textus papyraceus certissimo momento ad Archilochum commendandum carere videatur. Mox enim apparebit illud gravissimum auctoris cognoscendi momentum in fragmento exeunte nobis praesto esse.

---

[8] *Aus der Strassburger Papyrussammlung*, Hermes 35, 1900 p. 621.

[9] *Les nouveaux fragments d'Archiloque*, Revue des Etudes Grecques 14, 1901 p. 80.

[10] *Zwei neue Fragmente...* p. 860—61.

Quibus praemissis iam fragmentum ipsum exscribere iuvat:

. . . . . .

κύμ[ατι] πλα[ζόμ]ενος,
κὰν Σαλμυδ[ησσ]ῷ γυμνὸν εὐφρονέσ[τατα]
Θρήικες ἀκρό[κ]ομοι
λάβοιεν — ἔνθα πόλλ' ἀναπλήσει κακά
δούλιον ἄρτον ἔδων —
ῥίγει πεπηγότ' αὐτόν, ἐκ δὲ τοῦ [ῥό]θου
φύκια πόλλ' ἐπ[έ]χοι,
κροτέοι δ' ὀδόντας ὡς [κύ]ων ἐπὶ στόμα
κείμενος ἀκρασίῃ
ἄκρον παρὰ ῥηγμίνα κυμάτω[ν ὁ]μοῦ.
ταῦτ' ἐθέλοιμ' ἂν ἰδεῖν,
ὅς μ' ἠδίκησε, λ[ά]ξ δ' ἐφ' ὁρκίοισ' ἕβη
τὸ πρὶν ἑταῖρος [ἐ]ών.

Initium fragmenti maiorem vim expressioremque significationem accepturum esse duco, si Schulthessium secuti[11] pro tradito εὐφρονεσ scripserimus εὐφρόνης, quod metrum non respuit, duas autem syllabas in papyro deficientes dativo σκότῳ expleverimus reiecta Reitzensteinii praepropera coniectura εὐφρονέστατα. Schulthessii coniectura a nobis probata et sensum optimum praebet — nam tenebrae noctis naufragii formidinem augent — et eo est veri similior, quod vox εὐφρόνη apud tragicos Graecos ad noctem designandam adhiberi solet (cf. Soph. *El.* 19, Aesch. *Agam.* 522) et altera ex parte iam apud Hesiodum *Op.* 560 et postea apud Ionicos auctores pedestri sermone scribentes, velut apud Herodotum VII 12 et Hippocratem saepius occurrit. Finis igitur v. 2 formam εὐφρόνης σκότῳ accipiet, initium autem fragmenti sic scribetur:

κύμ[ατι] πλα[ζόμ]ενος
κὰν Σαλμυδ[ησσ]ῷ γυμνὸν εὐφρόνης [σκότῳ]
Θρήικες ἀκρό[κ]ομοι
λάβοιεν.

Quamquam in papyro solum pars quaedam totius carminis servata est, tamen facile perspici potest poetam suo olim amico, cuius nomen in fragmento non exstat, meritam poenam optare pro

[11] *Zum I. Strassburger Archilochos-Fragmente*, Rhein. Mus. N. F. 57, 1902 p. 157.

iniuria illata et iure iurando violato. Cuius rei mentio gravissimi momenti esse videtur. Nam Archilochi ingenium et ars e fragmento papyraceo emicant non solum forma metrica et sermone simplici Homerique notam gerente et atrocitate impetus, verum etiam ipsius fortunae vicibus, quas a perfido amico deceptus subierit. In memoriam vocare libet illam narratiunculam ad Archilochi vitam spectantem, qua certiores fimus divitem opibus Lycamben poetae notho Neobulam, filiam suam, iam pridem in matrimonium sollemniter promissam denegasse, cum veram Archilochi originem cognovisset, qua re decepti poetae impetus et iracundiam vehementissimam in se et in filiam suam traxisset. Cuius vehementiae exemplum habemus in fragmentis 88 et 95:

Πάτερ Λυκάμβα, ποῖον ἐφράσω τόδε:
τίς σὰς παρήειρε φρένας,
ἥς τὸ πρὶν ἠρήρεισθα; νὺν δὲ δὴ πολύς
ἀστοῖσι φαίνεαι γέλως.

. . . . . .

ὅρκον δ' ἐνοσφίσθης μέγαν
ἅλας τε καὶ τράπεζαν — ⏑ — ⏑ ¯

Quoniam vix licet autumare inter antiquos Ioniae iambographos duos fuisse poetas, quorum non solum sermo et metri forma et argumentum — vehementem illum impetum in personam privatam dico —, sed etiam vitae vices similes essent, nihil restat, quam ut fragmenti in papyro reperti Archilochum auctorem esse statuamus. Quae cum ita sint, fragmentum non suspicionibus allicientibus, sed certis argumentis Archilochi esse censeo.

Postquam hoc modo poetae Pario fragmentum addiximus, circumspicere iuvat, si inter alia Archilochi fragmenta nobis iam pridem nota eodemque metro conscripta quaedam inveniri possint, quae ad fragmentum nostrum pertineant. Equidem mihi persuasum habeo unum saltem fragmentum ibi esse, quod cum nostro conveniat, illud quidem, quod in editione Diehliana miro quodam casu fragmenta Argentoratensia sequitur (fr. 81). Est autem hoc:

Ἐρέω τιν' ὑμῖν αἶνον, ὦ Κηρυκίδη,
ἀχνυμένῃ σκυτάλῃ.
πίθηκος ἦει θηρίων ἀποκριθείς
μοῦνος ἀν' ἐσχατιήν.

τῷ δ' ἄρ' ἀλώπηξ κερδαλὴ συνήντετο
πυκνὸν ἔχουσα νόον.

Priusquam ad hoc fragmentum explicandum accedam, interpellationem quandam refellam necesse est. Dicet enim fortasse aliquis inter fragmentum in papyro repertum et id, quod modo attulimus, nullam rationem conspici posse, quippe cum alterum Archilochi controversiam contineat, alterum popularem fabulam versibus explicet. Quae tamen interpellatio nihil efficiet nisi suspicionem meam confirmabit: nam aliunde cognitum habemus Archilochum in uno eodemque carmine duas res iungere solitum esse: apologorum narrationem et invectivam orationem, quarum ope eo efficaciori risui et contemptioni adversarios suos traderet. Iam ante hos viginti annos controversiae intentus, quam Archilochus cum Lycamba habuisset, O. Crusii opinioni, qui inter quaedam Archilochi fragmenta vehementes in Lycamben invectiones continentia et illa, quae reliquias apologi de aquila et vulpe continerent, certam rationem intercedere et haec et illa fragmenta ex uno eodemque carmine fluxisse docebat, fidem auctoritatemque addidi[12] invento et allato Philostrati loco (*Imag.* C 5), ex quo elucet ab Archilocho apologum hunc non adhibitum esse nisi in carminibus in Lycamben scriptis. Hoc loco singula repetere supersedeo, quippe cum cupientes reperire ea possint in commentatione mea, quam modo commemoravi. Hoc solum dicam: sub effigie superbae aquilae Lycamben latere, astutam autem vulpem, quae ultionis plena inimicam multo robustiorem vicerit, poetae ipsius partes agere.

Quibus praemissis iam ad fragmentum 81, quod supra attulimus, reverti licet. Ante oculos exordium fabulae de vulpe et de simia habemus, quam fabulam poeta Cerycidae, amico suo, narrare incipit. Hanc fabulam totius carminis exordium fuisse arbitror, cum Archilochus eum, ad quem scribat, in ipso carminis initio nominare soleat[13]. Reliquam huius fabulae partem inter Aesopi fabulas sub titulo „Vulpes et simia" invenimus[14]. Tenor eius hic est:

[12] *Ze studiów nad liryką grecką. I. Do epodów Archilocha*, Kraków 1928, p. 1—9.

[13] Cf. e. g. celebrem illam elegiam in Parios mari submersos scriptam. Libet etiam vocare in memoriam apud Horatium quoque Archilochi vestigia prementem eum, ad quem carmen scribitur, saepissime in initio carminis (*epod.* 1, 9, 11, 14), rarius in eius fine, nominatum esse (*epod.* 2 et 3).

[14] *Fabulae Aesopicae*, ed. C. Halm, Lipsiae 1889, p. 21 nr 43.

ἀλώπηξ καὶ πίθηκος ἐν ταὐτῷ ὁδοιποροῦντες περὶ εὐγενείας ἤριζον. Πολλὰ δὲ ἑκατέρων διεξιόντων, ἐπειδὴ ἐγένοντο κατά τινα τόπον ⟨ὑψηλόν⟩, ἐνταῦθα ἀποβλέψας ἀνεστέναξεν ὁ πίθηκος, τῆς δ' ἀλώπεκος ἐρομένης τὴν αἰτίαν, ὁ πίθηκος ἐπιδείξας αὐτῇ τὰ μνήματα ἔφη· Ἀλλ' οὐ μέλλω κλαίειν, ὁρῶν τὰς στήλας τῶν πατρικῶν μου ἀπελευθέρων καὶ δούλων; Κἀκείνη πρὸς αὐτὸν ἔφη· Ἀλλὰ ψεύδου, ὅσα βούλει· οὐδεὶς γὰρ τούτων ἀναστάς σε ἐλέγξει. Haec Aesopus, qui dicitur. Cum ex eis, quae supra exposui de fabula de aquila et vulpe ab Archilocho ad usum suum translata, poetam ipsum sub vulpis effigie latere pateat, restat, ut anquiramus, quem sub simiae effigie agnoscere oporteat. Simia, quam hic videmus, mores pravae et origine sua superbae imitatricis ostentat: in epodi enim fragmento animalium turbam vitat, in solitudinem se recipit, omnino secessum quaerit. In reliqua fabulae parte, ut docet Aesopus, controversiam de genere suo nobili movet cum vulpe et mendacia verba sua attestari iubet defunctos, quibus nulla iam est facultas negandi. Nonne huius simiae mores idoneam simul et malitiosam imaginem Lycambae tibi praebent, qui ius iurandum violare, quam filiam suam notho etiamsi poetae ingeniosissimo in matrimonium dare maluerit? Archilochum igitur bis saltem apologo tamquam idoneo contentionis instrumento usum esse statuo: primum quidem, cum in epodo fabulam de aquila et vulpe respiciente directe in Lycamben inveheretur, deinde, cum ad Cerycidem scriberet versus fabulam de simia et vulpe continentes. Cuius carminis exordium praebet fragmentum 81 D^2 iam diu nobis notum, media carminis pars expleta fuisse videtur continuata fabulae narratione, cuius duo non adeo perspicua fragmenta ad simiam spectantia exstant in Diehlii editione. Alterum signatum est numero 83:

τοιήνδε δ', ὦ πίθηκε, τὴν πυγὴν ἔχων,

ubi simiam aperte nominatam esse videmus, alterum exstat sub numero 82. Quod fragmentum ad simiam pertinere ea de causa arbitror, cum ibi participium masculini generis (ῥόπτρῳ ἐρειδόμενον) occurrat, quod non referri potest nisi ad simiam. Simiae enim nominatio apud Graecos est masculina (ὁ πίθηκος), cum vulpes femininum nomen habeat (cf. supra ἀλώπηξ κερδαλέη): in cacumen illius montis, qui supra memoratus est, vulpes baculo nitens ascendisse videtur non ea de causa, quod adminiculo egeret agilitate egregia praedita, sed potius ea de causa, quod maiorem auctoritatem, tamquam suo ipsius nobili generi respondentem probare

cuperet. Fieri non potuit, quin praeter fabulae enarrationem media carminis pars comparationem Lycambae et Archilochi cum simia et vulpe contineret. Sed haec pars fere tota periit. Finem autem carminis praebet nobis novum fragmentum papyraceum, quod supra tractavimus.

Cum de apologis ab Archilocho respectis dicerem, duos saltem apologos a poeta Pario in usum tractos esse statui, nam praeter hos apologos ad recognoscendum non adeo difficiles apud eundem poetam tertiae cuiusdam fabulae vestigium invenitur in fragmento 103, ubi fit mentio vulpis et erinacei:

πόλλ' οἶδ' ἀλώπηξ, ἀλλ' ἐχῖνος ἓν μέγα,

ad quam fabulam fragmentum tetrametrum 66 pertinere clare elucet:

. . . . . ἓν δ' ἐπίσταμαι μέγα,
τὸν κακῶς ‹μ'› ἐρδοντα δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς.

Sed frustra hanc fabulam antiquam restituere conaris, cum inter Aesopi fabulas nulla inveniatur, quae vulpem et erinaceum secum agentes proponat. At eam antiquissimis temporibus notam fuisse non solum Archilochi fragmentum, quod supra allatum est, verum etiam fabula Iugoslavica docet, quam apud F. S. Kraussium[15] inveni[16]. En habes tenorem eius: Vulpes et erinaceus altercantur, uter eorum prudentior sit. Erinaceus sibi tres mentes esse asseverat, vulpes autem sibi septuaginta septem mentes esse gloriatur. Inter hanc altercationem uterque in foveam cadit et cogitare cogitur, quo modo ex ea exeat. Vulpes nihil excogitare potest, erinaceus autem validiori vulpi suadet, ut ipsum auribus capiat et e fovea eiciat. Tum se illam cauda elata comprehensam extracturum esse dicit. Quod cum vulpes fecisset, erinaceus ridens et haec addens eam deseruit: „Mihi, cui tantum tres sunt mentes, evadere contigit, tibi autem septuaginta septem mentes nullam opem tulerunt". Cum homines apparuissent, erinaceus quidem in silvam fugit, vulpes autem vitam amisit. Qua ratione hac fabula usus sit Archilochus, explicari nequit. Hoc tantum statui potest: Archilochum sub vulpis effigie latentem in Lycamben erinacei partes agentem fabulam scribere non potuisse, cum sic constitutis rebus eveniret, ut ipse a Lycamba vinceretur, ea scilicet condicione, si fabula Iugoslavica antiquam narrationem repeteret.

Posnaniae

[15] *Sagen u. Märchen d. Südslaven* I p. 44, nr. 13.

[16] *Z motywów wędrownych pochodzenia klasycznego*, Poznań 1923, p. 21.

QUAESTIUNCULAE COMICAE

Scripsit

STEPHANUS SREBRNY

I. Αὐαίνου λίθος

1

In Aristophanis *Ranis* declarare audimus Charonem, servos se non vehere, exceptis illis qui ad Arginusas insulas proelio dimicaverint. Cum áutem Xanthias, ut ipse fatetur, proelio illo non interfuerit, necesse est eum, ut porro declarat Charon, lacum Acherusium pedibus circumcurrere. Cui roganti, ubinam erum manere debeat, mortuorum portitor respondet (v. 194 sq.):

παρὰ τὸν Αὐαίνου[1] λίθον,
ἐπὶ ταῖς ἀναπαύλαις.

Iam quaeritur, qui sit lapis hic, ad quem manere Xanthias iubeatur, aliunde certe nobis omnino ignotus?

Scholia si consulueris, haec inter cetera invenies:

1) ὅπου ξηραίνονται οἱ ἐν Ἅιδου. 2) παρὰ τὸ αὖους τοὺς νεκροὺς εἶναι, ὡς ὄντος τινὸς ἐν Ἅιδου οὕτως λεγομένου τόπου. 3) τοῦτο ἀναπλάττει ἀπὸ τοῦ τοὺς νεκροὺς ξηροὺς εἶναι καὶ ἀλίβαντας[2].

Simili ratione etiam a nostrae aetatis interpretibus locus intellegitur. *Stein der Abzehrung* vertit Kock ad l., qui etiam αὐαντίην confert morbum ab Hippocrate commemoratum[3]. Idem fictum esse a comico arbitratur Αὐαίνου λίθον ad exemplum aliarum Orci formidinum, velut Acheron, Cocytus, Pyriphlegethon, cetera. Aristophanis commentum esse, etiam Van Leeuweni ad l. est opinio, quacum et scholion 3 supra allatum et Eustathii ad ζ 201 conspirant verba: καὶ ὁ κωμικὸς δὲ παίζων Αὐαίνου λίθον ἐν Ἅιδου εἶναι πλάττει.

---

[1] αὐαίνου codd., correxit Kock; cf. ἀφηυάνθην *Ran.* 1089, Bekk. *Anecd.* 462, 15, Suidas qui vocatur s. αὐαίνεται, Eustath. ad Ψ 327. Hic syllabae primae psilosin linguae communi, aspirationem atticismo propriam esse dicit.

[2] Haec mortuorum „siccitatis" (quibus „suci pleni" opponuntur vivi) cogitatio saepe redit. Cf. ex. gr. Plat. *Reip.* III 387 b, Plutarch. *Quaest. conv.* VIII 735 f — 736 a, Suid. s. v. ἀλίβας, Bekk. *Anecd.* 376, 21, Eustath. ad ζ 201 et λ 202.

[3] *U kamienia Suchot* vertit Butrymowicz.

Radermachero ad l. populi potius videtur opinio quam res a comico ficta: re vera scilicet fabulatum esse vulgus Atticum de quodam apud inferos Αὐαίνου λίθῳ[4]. De „siccitate" autem cogitat non corporis humani, sed terrae quae aquarum penuria arescit, aliosque confert eiusdem generis lapides: Germanicum dico „famis lapidem" *(Hungerstein)*, qui secundum populi opinionem non conspicitur nisi magnae siccitatis temporibus, et „tempestatum lapidem" Cyrenaicum a Plinio Maiore commemoratum[5]. Veri simile videtur ei, Αὐαίνου λίθον Cyrenaicumque lapidem ad magicam pluviam provocandi artem pertinere[6].

Albertus Dieterich *(Nekyia* 99 sq.*)* Αὐαίνου λίθον cohaerere opinatur cum populi de mortuis sitientibus opinione, quae saepe redit quaeque etiam apud nostrae aetatis Graecos valet[7]. In tabella quadam aurea inter eas, quae in sepulcris Italicis inventae sunt quasque Orphicas credimus esse, queri legimus defuncti animam: δίψῃ δ' εἰμ.' αὖη: quae verba Dieterichio locum Aristophaneum in memoriam reducunt.

Conferri solent a viris doctis[8] cum Αὐαίνου λίθῳ etiam Homerica Λευκὰς πέτρη et Ἀγέλαστος πέτρα Eleusinia.

At quaeritur, cur ad „siccitatis" potissimum vel „tabis" lapidem eri adventum exspectare debeat Xanthias? Si res est e veris populi opinionibus sumpta, dici vix potest, quo consilio hunc maxime locum inter omnia quae apud inferos esse crederentur elegerit poeta quidque salsi ridiculive verbis suis imponere voluerit; si ipsius est commentum, etiam difficilius est intellectu, quid sibi velit.

Sed etiam si placeret nobis haec interpretandi ratio, res nondum explanata esset: nam „siccitatis lapis" possit quidem αὐότητος vel αὐονῆς λίθος vocari, nullo vero modo αὐαίνου. Quid (vel quis) est, quaeritur, αὖαινος vel αὐαίνης ille? Neque enim nominativi

---

[4] Haud aliter nuper Nilsson, *Gesch. d. griech. Religion* I (Handb. d. Altertumswiss. V. 2, 1) p. 769.

[5] *N. h.* II 115: *quin et in Cyrenaica provincia rupes quaedam austro traditur sacra, quam profanum est attrectari hominis manu, confestim austro volvente harenas.*

[6] De ratione quae inter religionem illam mortuorumque cultum intercedat cf. Gruppe, *Griech. Mythologie u. Religionsgesch.* II 830 sq., qui tamen (p. 831, 1) dubitat, num huc pertineat Αὐαίνου λίθος Aristophaneus.

[7] Quorum in carminibus popularibus mortui etiam simpliciter οἱ διψασμένοι et οἱ ἄβρεχοι vocantur (cf. Dieterich l. c.).

[8] Kockio, Van Leeuweno, Radermachero, Van Daelio in Coulonis editione.

formam definire possumus, perinde ac non poterant id facere interpretes veteres: ἀμφίβολον δέ, legimus in scholiis, πότερον ἀπὸ τῆς εἰς -ος εὐθείας ἢ ἀπὸ τῆς εἰς -ης.

Est, Radermachero si credimus, Αὔαινος (hanc enim nominativi formam, altera ceterum ne nominata quidem, probat) „daemon siccitatis" *(Dämon der Dürre)*. Sequitur virum doctissimum Gualtherus Janell *(Aristoph. Frösche für den Schulgebrauch hrsg.*, Bielefeld u. Leipzig 1926), qui ad rem illustrandam ex Germanici populi opinionibus affert *ein knorpsiges Männlein im feuerroten Rock und roter Zippelmütze*, nanum inter lapides in caverna habitantem, qui efficit ut omnia circum exarescant.

Verum de huiusmodi daemone neque omnino aliquid traditum est neque, ut iterum moneam, patet, cur non alio quolibet loco, sed hic potissimum, ad lapidem „siccitatis daemonis" cuiusdam manere Xanthiam iubeat Charon.

Quae cum ita sint, statuamus necesse est, explicatione a *Ranarum* interpretibus proposita locum de quo agitur non illustrari. Videamus igitur, num forte aliam ingressi explicandi viam aliquid profecturi simus.

2

Αὖος, αὑαίνω, αὑαίνομαι, ἀφαυαίνομαι, ἐξαυαίνομαι voces non solum propria „sicci", „siccandi", „arescendi" significatione usurpantur. Saepe generaliter mortem, exitium, exstinctionem significant, quod haud dubie cum supra commemorata mortuorum, vel potius cadaverum, „siccitate" cohaeret. Sic Soph. *El.* 819: παρεὶσ' ἐμαυτὴν ἄφιλος αὑανῶ βίον; *Philoct.* 954: ἀλλ' αὑανοῦμαι τῷδ' ἐν αὐλίῳ μόνος. Apud Hesychium glossa legitur ἐξαυαίνεται[9]· ἀποθνήσκει, quam veri est simillimum ad Aristophanis fr. 612 K. pertinere a Suida qui vocatur s. v. αὑαίνεται citatum: ἐνταῦθα δὴ παιδάριον ἐξαυαίνεται[10]. Latiore potestatis progressu αὑαίνομαι etiam simpliciter idem atque ἀφανίζομαι valere potest, velut in epigrammatis (Anthol. Pal. VI 116 Jacobs) versu eodem Suidae loco allato: ὁ φθόνος αὑαίνοιτο· τεὸν δ' ἔτι κῦδος ἀέξοι.

Aristophanis *Lysistratae* v. 385 (ἀλλ' αὖός εἰμ' ἤδη τρέμων) idem dicit αὖος ac „rigidus" cumque „siccitate" nihil iam com-

[9] ἐξαναίνεται cod., corr. Musurus.

[10] Λῦος „ad summam paupertatem redactum" significat apud Lucianum, *Dial. Meretr.* 14, 1; *Toxar.* 16.

mune habet: nam haec virorum chori sunt verba a mulierum choro aqua perfusorum. Similis rigescendi vis voci αὐονά subest Aesch. *Eum.* v. 331 — 33: ὕμνος ἐξ Ἐρινύων... αὐονὰ βροτοῖς. Αὐός εἰμι τῷ δέει Onesimus Menandreus dicit *(Epitr.* 581)[11]. „Stupefacti", „attoniti" significatione vox haec apud Flavium Iosephum, *B. I.* VI 42, et Heliodorum, *Aethiop.* I 12, prodit.

Sed etiam ridendo ἀφαυαίνεσθαι quispiam potest, ut Aristophanis *Ranarum* docent v. 1089 sq.: ἀφηυάνθην... γελῶν. Suidas denique l. c. ex Aristophane verba affert haec (fr. 613 K): ὥστ' ἔγωγ' ἠῤαινόμην θεώμενος.

Is autem qui nimis longum tempus quemquam opperiebatur solebat dicere: αὐός γέγονα περιμένων. Quod e scholiorum *Ran.* 194 loco discimus nondum a me citato. Ubi praeter verba supra allata legitur etiam:

1) φασὶ δὲ αὐαίνου λίθον τινὰ λέγεσθαι Ἀθήνησι[12], παρ' ὃν οἰκείως ἀπὸ τοῦ αὐαίνου παρήχθη. ἐπειδὴ οἱ πολὺν χρόνον περιμείναντές τινας εἰώθασι λέγειν· αὐος γέγονα περιμένων.

2) τὸ μὲν φαινόμενον λίθος ἦν αὐαίνου καλούμενος, τὸ δ' ἀληθὲς οὕτως ἔχει· παρὰ τὸν λίθον αὐαίνου καὶ ξηραίνου.

Fuerunt igitur iam antiquis temporibus interpretes qui αὐαίνου non ut genitivum substantivi intellegerent, sed ut verbi αὐαίνομαι imperativi personam secundam. Atque mea quidem sententia dubitari non potest quin haec sit recta interpretandi via[13]. Nullus est „daemon" Αὔαινος vel Αὐαίνης, nihil est huic *Ranarum* loco cum agrorum siccitate cumque magica pluviam provocandi arte, nihil omnino cum populi religione. Qui sine fine et sine effectu quemquam vel quidquam opperitur, is αὐαίνεται περιμένων. Αὐαίνου idem dicit ac „nequiquam mane", „frustra exspecta". Αὐαίνου λίθος lapis est qui „exaresce", i. e. „nequiquam mane", vocatur[14]:

---

[11] Cf. *Pericir.* 163. Item Flav. Ioseph. *B. I.* I 19, 5.

[12] Haud aliter Suid. l. c.

[13] Interpretatio haec, ut per se intellegitur, etiam priores non fugit; sed colligebatur inde, ambiguitatem cogitatam voci αὐαίνου inesse. *Αὐαίνου positum esse tamquam nomen proprium cuiusdam sic dicti lapidis, sed accipi posse pro imperativo v. αὐαίνομαι* — Brunckii est sententia. Wakefield ad Soph. *Philoct.* 954 τόν in τιν' mutabat („aresce" scil. „ad lapidem quempiam"), quod probari non posse patet, cum certum quendam locum designari clarum sit.

Scholiastae verborum sententiam non intellexit Van Leeuwen ad l., cui vocis αὐαίνου ut imperativi interpretatio merus error videtur, *qui nasci vix potuit nisi τιν' (sic Wakefield) fuere qui legerent olim.*

[14] „Kamień Usychaj", „kamień Nie-doczekaj-się", ut vernacule dicam.

quae locutio ex populari procul dubio sermone sumpta est, non tamen ad populi religionem, sed ad populi sales pertinet[15]. Ad quaestionem: „Ubi maneam?" respondetur Xanthiae: „Ad lapidem *Nequiquam mane* vocatum". Nec mirum, cum deinde interrogetur, num intellegat, respondere eum suspirantem: „Penitus intellego. Heu me miserum! Quinam occursus ominosus accidit mihi, cum domo exirem?"

II. De Aristophanis fragmento 125 K.

Athenaeus, dum varia panum genera enumerat, inter cetera panem commemorat qui κριβανίτης vocatur (III 109 f): τούτου — inquit — μνημονεύει Ἀριστοφάνης ἐν Γήρᾳ· ποιεῖ δὲ λέγουσαν ἀρτόπωλιν διηρπασμένων αὐτῆς τῶν ἄρτων ὑπὸ τῶν τὸ γῆρας ἀποβαλλόντων[16].

— τουτὶ τί ἦν τὸ πρᾶγμα; — θερμούς, ὦ τέκνον[17].
— ἀλλ' ἦ[18] παραφρονεῖς; — κριβανίτας, ὦ τέκνον.
— τί κριβανίτας; — πάνυ δὲ λευκούς, ὦ τέκνον[19].

Ex Athenaei verbis fabulae argumenti cognoscimus summam: senes (fabulae, ut vix dubitare licet, chorum) ad exemplum serpentium cutem mutantium senectutem exuere iuventutemque recuperare[20]. Senes in iuvenilem vigorem redacti similiter se gerunt atque in *Vespis* Philocleon novos mores indutus (v. 1388—413): in foro pistricis panes diripiunt.

Scaenae huius particula fragmentum 125 K. esse videtur interpretibus. *Finxit poeta senes illos recuperata valetudine superbe tractare mulierem panes vendentem* — Bergk ait apud Meinekium (F. C. G., ed. mai., II 2 p. 996). Accuratius actionem definire studet Kock ad l.: „*Panes se emere velle simulant senes repuerascentes.*

---

[15] Cf. nostrum: „Na święty Nigdy".

[16] Ita codd.; ἀποβαλόντων Ald., Casaubon, Schweighaeuser, Meineke in editione Athenaei et in fragmentorum sylloge. Utrumque verum esse potest.

[17] ὠστέκνον codd.; corr. Musurus.

[18] ἀλλὴ codd.; corr. Brunck.

[19] Ita A teste Kaibelio. Ante Kaibelium vitiose edebatur fragmenti textus apud Athenaeum et in comicorum fragmentorum syllogis. Cf. Athen. Epit.: κριβανίτας δὲ λευκοὺς ἄρτους Ἀριστοφάνης πού φησι. Probabilis videtur Kaibelii correctio: πάνυ γε λευκούς.

[20] Vetus serpentis cutis saepe simpliciter γῆρας vocatur: Aristoph. *Pac.* 336 c. schol.; Aristot. *H. an.* VIII 17, cf. V 17; Aelian. *H. an.* IX 16; Erotian. 93, 8 Klein; Hesych. s. v. γυμνότερος λεβηρίδος (cf. lat. *senectus* et *senecta* eodem sensu usurpata).

θερμούς, *i. e.* ἄρτους δός". Duarum ergo quae colloquuntur personarum prima pistrix creditur esse, altera unus e senibus (chori dux?). Kockium sequitur S. Kann, *De iteratis apud poetas antiquae et mediae comoediae Atticae* (Diss. Giessen 1909), p. 20[21].

Ac primo quidem obtutu re vera hoc credi potest; nam cum apud Athenaeum legatur: ποιεῖ δὲ λέγουσαν ἀρτόπωλιν, par est ut suspicetur quispiam, eius esse prima fragmenti verba. Attamen re paulisper considerata cogimur ut aliter interpretemur fragmentum quod tractamus: nam priorum interpretum sententiam probari non sinit perfectum διηρπασμένων. Non sumus igitur scaenae qua panes diripiuntur spectatores neque potest vox θερμούς verbis ἄρτους δός suppleri, cum iam antea panes direpti sint. Quod etiam Kannium non fugisse videtur, qui dicit: *Illi... pistricis panes rapiunt hancque feminam deinde in scaenam prodeuntem poeta facit.* Et haec est haud dubie causa, cur ei pistrix — post raptum scilicet commissum — *a sene ebrio irrideri videatur.* Ita — non satis, ut apparet, apte — Kann efficere conatur ut inter se consentiant Kockii interpretatio quodque ei repugnat perfectum.

Verumtamen clarum est, omnino aliter intellegendum esse Aristophanis fragmentum. Est enim particula scaenae, in qua pistrix senum repuerascentium rapinam apud quendam conqueritur. Haec non prima, sed altera diverbii est persona; accusativi autem qui sunt θερμούς, κριβανίτας, λευκούς a verbo pendent tacite supplendo διήρπασαν vel κατέφαγον vel alio quolibet simili. Tam vehementi desperatione affecta est, ut prima diverbii persona (adulescens vel iuvenis, ut videtur, quippe qui τέκνον vocetur a vetula) vesanam se ante oculos habere credat neque quid sibi velit ex incompositis exclamationibus intellegere possit.

III. De Aristophanis fragmento 491 K.

Inter deperditas Aristophanis fabulas fuit quae Ταγηνισταί *(Sartaginatores)* inscribebatur. Quam cum Bergk (apud Meinekium, F. C. G., ed. mai., II p. 1147) ita dictam esse censet *a choro assentatorum, quemadmodum Eupolis dixit* τῶν περὶ τάγηνον καὶ μετ' ἄριστον φίλων[22], recte iudicare videtur. Constabat ergo chorus ex parasitis-adulatoribus.

[21] Etiam in textu fragmenti afferendo Kockium sequitur Kann, quod iam non licuit 12 annis post editionem Kaibelianam.

[22] Inc. fr. 346 K.

Ex fabula illa Athenaeus (XV 677 b—c) fragmentum affert, quod testimonio sit, coronae genus quoddam ἰσθμιακόν[23] vocari (= 491 K.):

τί οὖν ποιῶμεν; χλανίδ' ἐχρῆν λευκὴν λαβεῖν·
εἶτ' ἰσθμιακὰ λαβόντες ὥσπερ οἱ χοροὶ
ᾄδωμεν εἰς τὸν δεσπότην ἐγκώμιον.

Versus hi vulgo chori (vel potius coryphaei) verba esse putantur. Quos iam Bergk apud Meinekium ita intellegebat, cum ad fragmentum adnotabat haec: *Ex hoc loco facile aliquis coniciat servos potius choreutas fuisse, qui cibos paraverint, atque inde fabulam traxisse nomen; at illi adulatores iuvenem divitem tamquam servi videntur coluisse.*

Bergkium sequitur J. Muhl, *Zur Geschichte der alten attischen Komödie* (Progr. Augsburg 1881), p. 46: *Fr. 4*[24] *und 5*[25] *spricht der Chor der Tagenisten, der sich anschickt einen Lobgesang auf seinen Herrn anzustimmen.*

Haud aliter Kock: *Sunt chori verba canticum in dominum canere parantis.*

Intellectu difficile est, quomodo talis opinio non solum nasci, verum etiam communis fieri potuerit, cum v. 2 verba ὥσπερ οἱ χοροί manifesto probent, alium quendam, non chorum, versus hos pronuntiare. Non est opus ut cum Bergkio τὸν δεσπότην non proprio sensu intellegamus: nam sine dubio servus est qui loquitur.

Fragmentum de quo agitur particula est duorum servorum colloquii: τί οὖν ποιῶμεν; primus, cetera alter dicit[26]. Veri perquam simile est, desumpta haec esse ex fabulae prologo, qui eiusdem fuerit generis atque illi quos ex *Equitibus*, *Vespis*, *Pace* novimus.

---

[23] Accusativum esse generis masculini a voce ἰσθμιακός, scil. στέφανος. Kock ad l. censet, velut infra (678 b—e) θυμελικοὶ στέφανοι, κωλιστὸς στέφανος. Quod fieri posset, nisi in ipso Aristophanis fragmento legeretur ἰσθμιακά, quod Kockio in ἰσθμιακούς mutandum videtur.

[24] Apud Meinekium; 492 apud Kockium. Quaenam causa Muhlium adduxerit, ut hoc etiam fragmentum choro daret, nullo modo divinare possum.

[25] Apud Meinekium; 491 apud Kockium.

[26] Fragmentum inter duas personas dividendum esse iam Blaydes (*Adversaria in C. G. F.*, pars II) censebat.

IV. De Eupolidis fragmentis 1 K. et 2 K.

In lexico quod inscribitur Συναγωγὴ λέξεων χρησίμων (Bekk. *Anecd.* 353, 26 = Bachm. *Anecd.* 41, 22) legitur s. v. αἰτιάζειν: σὺ δ' αἰτιάζων ἐνθαδὶ καθήμενος. ἀντὶ τοῦ περιάγων λαλεῖς.

Facile perspicias, περιάγων corruptum esse ex eo quod scriptum esset περὶ αἰγῶν, neque dubitaveris, quin in fragmenti quod citatur textu non αἰτιάζων legendum sit, sed αἰτιάζεις. Quae iam Bekker correxit. Idem versus s. v. αἰτιάζειν cum eodem errore a Suida qui vocatur affertur.

Versus de quo agitur, quamquam sine auctoris et fabulae nomine allatus, iam a Meinekio inter Eupolidis *Caprarum* fragmenta (n. 9 b) collocatus est; Meinekium sequitur Kock (n. 2). Quod recte factum esse iam tunc paene certum videbatur et postea comprobatum est, cum lexici Photiani initium in lucem prodisset. Ibi enim (44,15 Reitz.) legimus:

αἰτιάζειν· ἀντὶ τοῦ περιάγων λαλεῖν. Εὔπολις· σὺ δ' αἰτιάζεις ἐνθαδὶ καθήμενος[27].

Iam ergo, etsi fabulae index non expresse testimonio confirmatus est, vix dubitare licet quin ex Eupolidis *Capris* originem ducat fragmentum.

Fabulae illius chorum ex capris constitisse non solum nomen ipsum suadet ut statuamus, sed etiam scriptorum verba (Plutarch. *Quaest. conv.* IV 662 d—e; Macrob. *Saturn.* VII 5,8—9; Schol. Il 353 = Eustath. 1063,45) diserte testantur[28]. Itaque si περὶ αἰγῶν λαλεῖ nescioquis, quod alteri notatu dignum videtur, id, ni fallor, fieri non potest nisi absente choro: est igitur fr. 2 K. prologi particula. Prologus fuit haud alterius generis ac ille quem videramus capite praecedenti; et quidem inest fragmento servato nota quaedam, quae huiusmodi prologis propria est: diverbium scaeni

---

[27] Ubi redit lectio vitiosa περιάγων, in ipso autem fragmento recte legitur αἰτιάζεις.

[28] In eo quod extremo loco posuimus testimonio legitur: Εὔπολις προβατικὸν χορὸν φησι τὸν ἐξ αἰγῶν (idem deformatum et sine auctoris nomine: Cram. *Anecd. Paris.* III 21, 30). Quae verba ab editoribus ad fr. 14 K. citantur, ea simpliciter causa, ut demonstretur, chorum fabulae Eupolideae ex capris constitisse: qui tamen non vident, Eupolidis ipsius hoc esse fragmentum fragmentorum syllogis inserendum, verba dico προβατικὸς χορός, quibus poetam usum esse (etsi quo ea posuerit casu nequeat statui), cum de fabulae suae choro loqueretur. Parabasis fragmentum esse veri est simillimum, et quidem epirrhematis vel antepirrhematis: nam in anapaestis non est locus tribrachi (προβατι-).

cum spectatores in fabulae inducit argumentum idemque sermonis obscuritate cognoscendi in eis excitat studium, quid sit, quod in scaenam producturus est poeta (cf. *Equitum*, *Vesparum*, *Pacis* prologos)[29].

Quae cum ita sint, vix dubitare licet quin ad idem diverbium pertineat etiam fragmentum 1 K., ubi de mirificis capris fabulatur nescioquis, quae humanum callent sermonem quaeque, cum aegro-

---

[29] Ad idem prologorum genus referenda sunt etiam: Pherecratis fr. 154 K. (e *Pseudercule*), Platonis fr. 166 K. et 167 K. (ex *Hyperbolo*), Eupolidis fr. 188 K. (ex *Maricante*). Quod extremo loco nominavimus fragmentum (νὼ γάρ, ἄνδρες, οὐχ ἱππεύομεν, Apollon. *De pronom.* p. 85, 19 Schn.) primus recte explicaverat Frantz, *De comoediae Atticae prologis* (Diss. Argentor. 1891) p. 61 sq. Loquitur duarum prologi personarum altera, simili ratione atque in Aristophanis *Vesparum* prologo (v. 48—63): *Nos* — ut Frantzii verbis utar — *o spectatores, non equitamus, id est hac in fabula non equitabitur, chorus non constabit ex equitibus.* Pertinet igitur (ut ceterum iam pridem coniciebat Struve, *De Eupolidis Maricante* p. 42 sq., qui tamen poetae verba sine ulla veritatis specie interpretabatur et restituebat) fragmentum hoc ad notam Eupolidis cum Aristophane de *Equitibus* controversiam.

Interpretatio a Frantzio proposita mox novis duobus egregie confirmata est argumentis:

1) In *Lexico Messanensi* a. 1892 edito (Rabe, Rhein. Mus. 47 p. 407) idem prodiit fragmentum ita formatum: πεύσεσθαι, νὼ γάρ, ἄνδρες, οὔθ' ἱππεύομεν; ubi metricae rationes docent, πεύσεσθαι in πεύσεσθε corrigendum esse. Itaque iam paene certum factum est, trimetrum nos habere iambicum (Struve l. c. tetrametrum trochaicum restituere conabatur), quo etiam firmiora nacta est fundamenta opinio, ex prologo fragmentum sumptum esse. Etiam voce πεύσεσθε — „cognoscetis" — optime comprobatur Frantzii coniectura. De οὔθ' autem, quod nunc legitur pro eo quod ante legebatur οὐχ, dicere licet, lectionem hanc veram videri: is scilicet qui loquitur non solum equitationis mentionem faciebat, sed plures enumerabat res, quae insunt *Equitibus*, a *Maricante* vero absunt (cf. *Vesp.* 58—63). Fieri potest ut alterius, alteri οὔτε iuncti, verbis οὔθ' ἱππεύομεν respondentis praedicati munere functum sit quod ex Maricante affertur ἐντεθετταλίσμεθα (fr. 201 K.), id est χλαμύδα Θετταλικὴν φοροῦμεν (Steph. Byz. s. v. Θεσσαλία):

πεύσεσθε· νὼ γάρ, ἄνδρες, οὔθ' ἱππεύομεν,
[οὔτ' — ∪ — ∪] ἐντεθετταλίσμεθα.

2) Recta antepirrhematis *Equitum* parabasis prioris interpretatio a Poppelreutero proposita (vid. infra p.) optime cum Frantzii opinione conspirat eiusque confirmat probabilitatem. Hoc enim dicit prologi Eupolidei persona: „Absunt a fabula nostra tam vilis notae artificia, ut choreutarum, qui virorum personas gerentium equinas tergis insident, equitatio".

In Demiańczukii *Supplemento comico* nullam fragmenti huius, haud parum, ut vidimus, post Kockium mutati, mentionem invenies.

tant, remedium rogant ut sibi ematur, cum lupum conspiciunt, pastorem de periculo imminenti certiorem faciunt[30]. Fragmenti huius sententiam explanavi olim in dissertatiuncula quae inscribitur *Comica*, Charisteriis Casimiro de Morawski oblatis inserta (Cracoviae 1922, p. 82 sq.). Iocus eiusdem generis est atque ille qui antepirrhemate legitur *Equitum* parabasis prioris (v. 595 — 610) quemque optime interpretatus est Gu. Poppelreuter, *De comoediae Atticae primordiis* (Diss. Berol. 1893) p. 8—11, vasculo musei Berolinensis n. 1697 collato, ubi equites picti sunt hominum equorum personas equinasque caudas gerentium tergis insidentes[31]: ut ibi equi hominum in modum se gessisse dicuntur, propterea quod re vera homines sunt personati, ita hic eadem de causa naturae humanae virtutibus praeditae sunt caprae.

Versus hos altera prologi persona pronuntiat, idem ipse vir, qui fragmento 2 K. appellatur quique dicitur αἰγιάζειν: consedit ille in scaena et mira quaedam de capris fabulatur; quae omnia quid sibi velint quoque tendant spectatoribus ignotum est. Mox certe cognoscent illi quidem miraculorum causam, eo scilicet temporis puncto, quo in fabulae parodo orchestram intraverit chorus.

V. De Hermippi fragmento 26 K.

Ad Aristophanis *Avium* v. 1551 sq. commentarii nomine adscriptum est scholion quod sequitur: ταῖς γὰρ καντηφόροις σκιάδειον καὶ δίφρον ἀκολουθεῖ τις ἔχουσα. Ἑρμίππου Θεῶν·

ὥσπερ αἱ καντηφόροι
λευκοῖσιν ἀλφίτοισιν ἐντετριμμένοις.
ἐγὼ δ' ἐνέκαψα λαθὼν[32] τὴν διφροφόρον.

---

[30] Erotian. 121 Klein. Fragmentum graviter corruptum ad nos pervenit; proxime ad verum accedere videntur verba ita restituta, ut apud Kockium leguntur:

ὡς δή ποτ' αὐτῶν ἦν κάμῃ τις, εὐθέως
ἐρεῖ· πρίω μοι σελάχη· ἦν τ' ἴδῃ λύκον,
κεκράξεται φράσει τε πρὸς τὸν αἰπόλον.

Errare videntur mihi qui (ut Wecklein et Vürtheim in editionum suarum commentariis) verbis ἦν τ' ἴδῃ... αἰπόλον Aeschyli *Supplicum* v. 350 sqq. imitationem vel parodiam inesse credunt.

[31] Simili, ut videtur, forma prodibat in scaenam (vel tantum prodire debuit, si Athenaeo VI 270 a credendum, fabulam illam omnino actam non esse) chorus etiam in Metagenis Θουριοπέρσαις (fr. 7 K.).

[32] Codd. ἕνεκα ϕαλάθων. Recte legit Valckenaer, ad Herodot. II 93.

Versuum horum primus et secundus neque re metrica neque sententia correctione indigent. Apparet enuntiati initium periisse neque servatum esse substantivum ad quod referendum esset ἐντε-τριμμένοις. Res ipsa ad quam alluditur — virgines dico κανηφόρους facie albo colore fucata in pompa Panathenaica incedentes — etiam aliunde nota est. Nam in Aristophanis *Ecclesiazusis* civis novis obtemperans legibus cum supellectilem suam in forum deferre parat eandemque ante ianuam ordine disponit pompae Panathenaicae instar, κανηφόρου munere fungi τὴν κιναχύραν, id est cribrum farinarium, iubet, quam verbis alloquitur (v. 732): ὅπως ἂν ἐντε-τριμμένη[33] κανηφορῇς.

Versum tertium non omnino sanum esse res metrica docet. Quem corrigere conatus est Porson (*Append. ad Toupii Emend. ad Suid. Hesych. alios* IV p. 445) cum λαθών in λανθάνων mutabat, eumque secuti sunt ambo fragmentorum editores. Non tamen videntur mihi recte egisse: nam et verborum sententia et loquendi usus aoristi potius participium postulant λαθών, quod in lectione corrupta sane, sed perspicua ἕνεκα ψαλάθων servatum est[34]. Itaque aliquid potius excidisse censeo, iambum (vel spondaeum), ut veri est simillimum, versus initio (καλῶς ex. gr., qua voce primum claudatur enuntiatum).

At quaeritur, quae sit fragmenti de quo agitur sententia? Meineke versu 2 pro ἐντετριμμένοις legendum esse arbitrabatur ἐντετριμμένος[35] idemque ad fragmentum adnotavit haec: *Describi videtur aliquis qui canephorae habitum imitaretur.... Quid autem devoraverit quicunque hoc dicebat apud Hermippum non apparet: credo tamen fuisse pecuniam quam canephorae furatus erat. Pecuniam ore condere solitos esse Graecos constat ex Aristoph. Vesp. 791 aliisque locis.... Inter secundum et tertium versum videtur aliquid intercidisse.*

Meinekii correctionem in textum recepit Wilamowitz, *Observ. crit. in com. Att.*, Hermes 7, 1873 p. 141 sq., idemque fragmentum inter duas divisit personas, quarum alteri versum tertium (a Porsono correctum) dedit, primae autem verba in enuntiatum mutavit interrogativum, suppletis initio ex. gr.: πῶς γὰρ ἂν λαθεῖν | ἐγὼ δυ-ναίμην. Videtur ei duorum esse virorum colloquium, quorum

[33] Cf. *Eccles.* 904, *Lysistr.* 149, Xenoph. *Oecon.* X 2.

[34] Anapaestus „scissus" impedire non potest quominus λαθών servetur, cum apud Aristophanem saepe prodeat (ex. gr. *Av.* 1226).

[35] In ipso vero textu lectionem reliquit traditam.

primus Panathenaeorum tempore virginis κανηφόρου amorem captasset, alter — διφροφόρου; atque illum latere non potuisse propter farinam qua oblitus esset, hunc autem latuisse, cum quae illo fungerentur munere metoecorum filiae ἐντετριμμέναι non essent[36]. Primam diverbii personam Mercurium esse (nempe inscribitur comoedia Θεοί), alteram servum eius; tractasse enim poetam fabulam de amoribus Mercurii et Herses, quam secundum Ovidium (*Metam.* II 711—25) Mercurius Panathenaeis conspexerat κανηφόρου munere fungentem.

Etiam Kock Meinekii correctionem Hermippo adiudicavit deditque versum 3 alteri diverbii personae: neque tamen post versum 2 interrogationis posuit signum neque initio quidquam supplere conatus est. *Utraque — inquit — sententia mutilata est, altera initio, altera in fine. Nam neque quid is qui* λευκοΐσιν ἀλφίτοισιν ἐντετριμμένος *dicitur fecerit, neque quid alter ille devoraverit* (τὴν διφροφόρον *enim manifesto pendet a* λανθάνων) *satis constat. Conloqui videntur duo qui Panathenaeorum pompa omnium gaudio et securitate abusi iocoso furto aliquid surripuerint.* Sed de pecunia agi posse cum Meinekio non credit idemque Wilamowitzii somnia iure improbat[37].

Itaque fragmenti quod tractamus tenebras interpretandi tentaminibus supra allatis haudquaquam illustratas esse apparet. Cuius rei causa est imprimis quod interpretes omnes falsam viam ingressi sunt: namque videtur eis de pompa Panathenaica agi apud Hermippum, cuius tamen verba ὥσπερ αἱ κανηφόροι comparationis potius loco posita sunt, imaginem ergo afferunt secum a re quae agitur alienam[38].

Ea quae versum 3 profert persona dicit se nescioquid devorasse (non διφροφόρον videlicet, ut Wilamowitzio placebat, qualis metaphorica amorum designatio permira hercle esset). Nisi cum Meinekio — quod quidem ratione sufficienti caret — inter versus 2 et 3 aliquid intercidisse coniciemus, statuendum est, rem quam persona illa devorasset in eis quae verba allata praecederent nominatam esse. Quam rem paniculos esse opinor „sicut virgines κανηφό-

---

[36] Cf. Aristoph. *Eccles.* 734 sqq.

[37] Qui ceterum postea et ipse dissertatiunculam suam puerilem esse censuit (*Erinnerungen* p. 130).

[38] Error est ei aliquantum similis quem supra vidimus in Aristophanis fragmento 491 K. interpretando.

ρους farina alba conspersos"[39]. Ἐντετριμμένοις sanum est, nulla hic opus est correctione. Ut autem κανηφόρον comitatur custoditque διφροφόρος, ita paniculos — pistrix; cuius vigilantiam fefellit is qui versum 3 pronuntiat unumque vel plures paniculos furatus est[40]. Recte egerunt Wilamowitz et Kock, cum versum 3 alteri personae dederunt[41]: haec enim ex ea quam prima fecerat persona iocosa paniculorum cum virginibus κανηφόροις comparatione novum nectit iocum.

Thorunii

[39] Tales paniculos, ut docuit me sociorum quidam philologorum Thoruniensium consessus, ubi quaestiunculam hanc exponebam, pistores Graeci Odessi vendebant.

[40] V. 3 etiam sic legi poterat: ἐγὼ δ' ἐνέκαψ' [αὐτῶν] λαθὼν τὴν διφροφόρον. Quod tamen minus probabile videtur, non tam propterea quod deest caesura (quod in vetere comoedia Attica saepe accidere constat), quam ob eam causam, quod tum unum eundemque locum bis deinceps esse corruptum statuendum esset: primum αὐτῶν excidisse, deinde pro eo quod restitit ἐνέκαψα λαθών lectum esse ἕνεκα ψαλάθων.

[41] Non tamen, ut per se intellegitur, cum Wilamowitzio post v. 2 signum interrogationis ponendum est.

GRAECI UNDE INDOS COGNOVERINT

Scripsit

IOSEPHUS DZIECH

Indiae adumbrandae studia antiquitus incohata haud scio an versicoloribus rationibus accumulari adhuc videantur, cum sanequam probata Graecorum testimonia insuper insigniantur mirificis noviciorum correctorum commentis in dies gliscentibus. Iam primum omnium aureolum illud Indorum scientiae monumentum, quod nuncupatum fertur Arthaśāstra, memorari coeptum erat nimirum conterminum doctrinae ipsius Megasthenis, cui inde ab anno 1908[1] solito morosius appingebatur Kauṭilīyaśāstra, unde videlicet promptiorem internuntium sumerent, qui evicturi forent, quanto quidem adminiculo Graecis Indiam descripturis Indorum auctores fuisse viderentur. Ceterum licet scriptores praecellentes alii aliis rationibus graviter commoti talia promenda prorsus dissuaserint[2] indignabundi, tamen minus dubium relinquitur, quin adhuc inveniantur[3], quorum quidem mentes nil fere antiquius praeferant talium cogitationum intentioni, ubi Kauṭilya perquam honoratus ipsius Megasthenis antistes agnoscatur impraesentiarum. Quo tamen distinctius talia internoscantur, forsitan tantulum lucubrandi constet emolumentum, si primum omnium inquiratur, quibusnam potissimum rationibus nitantur Graeci depingendae Indiae intenti, deinde quatenus probabiliora tanta Graecorum conamina eliciantur prorsus posthabitis Brahmanicis Buddhaicisve cancellis, postremo cur ita Kauṭilya Megastheni quasi patronus scilicet in cassum violentius ingeri videatur, salvis ceteroquin aliunde manantibus Graecorum scriptionibus.

Bifariam dumtaxat distingui a Graecis materiam ad pangenda Indica undique congesticiam probabilius quidem demonstraverat Strabo Indiam depicturus, quippe qui vix visu, nedum auditu fieri posse ratus esset, uti perfecta tantae Indicae molis congeries ad amussim quadraret exacta, praesertim cum scriptores inter sese

---

[1] Quo anno A. Hillebrandt talia princeps commentus est.

[2] Velut V. A. Smith, *The Early History of India*, Oxford 1914, p. 137.

[3] Iam cum maxime Radhakumud Mookerji atque Narendra Nath Law, Indorum antiquitatis inclutissimi investigatores, inter talia versari videntur edita lucubratione: *Studies in Ancient Hindu Polity*, London 1914.

discordantes alii alia, quin etiam contraria[4], eidem ratiunculae commenta suggererent. Quidni hic malim opinari potius gestire Strabonem, si quis quid de India non modo oculis auriculisve, verum etiam suopte ingenio aliunde perceperit, tanti miraculi indicium deferre ad posteros, uti in tanta rerum repugnantia tandem aliquando noviciis accitis testibus visa clarentur, audita corrigantur dilutis rumusculis, ambigua dignoscantur, solvantur captiosa. Quod si Strabo vix queat patrare, iam plane apparet secundum Graecorum testimonia non nisi bilici elemento contexi materiam Indiae componendae destinatam, cum alii auditis in India visa appinxerint, velut Scylax Caryandensis, Nearchus, Onesicritus, Megasthenes, Daimachus[5], alii vero non nisi audita extra Indiam relatave rettulerint[6] modo sincera, saepius transformata atque exaggerata suopte aliorumve ingenio[7]: qua peculiari fingendi ratione mirum quantum colorantur quamvis germana Indorum specimina, quae visa auditave adeo mirificis commentis interdum coronantur. Ceterum cum neque ante Megasthenem legatum in Bihāram septemtrionalem, nec postea ullum a Graecis memoratum sit testimonium Sanscriticis Pālicisve litteris, tabulis, reliquis documentis oriundum non verbo, sed scriptura nitentibus, cur adeo alicui ingeratur Arthaśāstra, cuius forsitan vix gnarus, vix vixque docilis idem fuisse videatur?

Hoc vero clarissimum argumentum ex silentio alto Graecorum mihi prolaturo exoriantur forsan, qui fortius reclament minitabundi, Indicorum appendiculas documentorum minus duraturas penes Graecos ita intercidisse incursu annorum numero carentium, ut in tantulis, quae supersint reliquiis talia videlicet in cassum rimari accingamur, cum demonstrare manufestius nequaquam valeamus Graecos in adumbranda India visu adituque plane contentos[8]

---

[4] Strab. *Geogr.* 15, 1, 2: ...ἀλλ' ἕκαστος ἑκάστῳ τἀναντία λέγει πολλάκις. Ὅπου δὲ καὶ περὶ τῶν ὁραθέντων οὕτω διαφέρονται, τί δεῖ νομίζειν περὶ τῶν ἐξ ἀκοῆς;

[5] Cf. T. Sinko, *Literatura grecka*, Tom II część I, Kraków 1947, p. 173 sq., ubi Daimachus haud secus ac Megasthenes in Biharam septemtrionalem legatus esse fertur.

[6] Velut Hecataeus Milesius, Herodotus, Ctesias, Aristoteles, Patrocles, Eratosthenes, Diodorus Siculus, Strabo, Arrianus, Claudius Ptolemaeus.

[7] In talia additamenta commenticia cum maxime abeunt celeberrimae illae mentiones Dionysi Indiam recolentis et Herculis Indos moderantis. Cf. e. g. Arriani *Ind.* 5, 8 sqq.; 7, 4 sqq.; 8, 4 sqq.; 9, 1 sqq.

[8] Cf. e. g. Strab. *Geogr.* 15, 1, 2: οἱ δὲ καὶ ἰδόντες μέρη τινὰ εἶδον, τὰ δὲ πλείω λέγουσιν ἐξ ἀκοῆς·

neglexisse Indorum illa monumenta germanissima scriptionibus scatentia. Quo promptius talia infirmentur, iuvat reminisci Graecos iam in prodendis Indorum scribendi rationibus tantum conivere, ut Indos nimirum arte scribendi plane carentes cuncta memoria, nil scriptura transigere comminiscantur[9]. Etiamsi hic Megasthenes consilio halucinetur lubentius praclaturus Indos iustitia atque integritate praesignes Graecorum iam desidentibus moribus, tamen cum ipse tantulas pangat conclusiunculas ad Indorum imaginariam scribendi inscitiam vergentes, forsan et ipse minus curiosus in tanta re exquirenda fuisse videatur. Qua ratione concludere ausim Megastheni Indica litterarum monumenta neque Sanscritica neque Pālica esse cognita: quae si ipse pertractasset, an dubium relinquatur, quin tanto tot scriptionum miraculo protinus ablatus non dumtaxat concessurus fuerit Indorum scripturam durare perennius, verum adeo adumbraturus decentiora illa litterarum specimina illinc redundantia. Quod cum ne uno quidem vocabulo a Megasthene videatur esse praemunitum, iam citra fidem adhuc appinguntur Graecis adminicula Indica, velut Arthaśāstra.

Ceterum cum non modo verbis, verum etiam perscriptionibus ab Indis plurima ferantur esse transacta, priusquam lucubrando finem imponam, iuvat Graecorum Indiam describentium emolumenta circumspicere eaque cum Indorum opinionibus non verbo, sed scriptura oriundis diligentius conferre, quo expressius certa demonstrata rerum differentia nimirum contra fluminis tractum conari videantur novicii correctores, Graecorum studia ex Indicis litterarum fontibus solito morosius derivaturi. Ne tamen cassa huc afferam testimonia, promere iuvat lumina protinus aciem praestringentia, unde ilicet eluceat Graecis talia vix cognita, nedum adamata esse.

Iam primum cum a Graecis memorabatur Ganges inter primores Indiae amnes[10] tanta videlicet magnitudine praesignis, non nisi ingens aquarum moles inde censebatur in aestimationem ventura[11], cum secundum perennes rationes Brahmanicas divina illa Gangis fluenta usquequaque tanti aestimanda consono ore concelebrarentur,

---

[9] Strab. *Geogr.* 15, 1, 53: Οὐδὲ γὰρ γράμματα εἰδέναι αὐτούς, ἀλλ' ἀπὸ μνήμης ἕκαστα διοικεῖσθαι·

[10] Cf. e. g. Arriani *Ind.* 3, 9: Μέγιστοι μὲν ὁ Γάγγης τε καὶ ὁ Ἰνδός...

[11] Arriani *Ind.* 4, 2: Αὐτοῖν δὲ τοῖν μεγίστοιν ποταμοῖν τοῦ τε Γάγγεω καὶ τοῦ Ἰνδοῦ τὸν Γάγγεα μεγέθει πολύ τι ὑπερφέρειν Μεγασθένης ἀνέγραψε, καὶ ὅσοι ἄλλοι μνήμην τοῦ Γάγγεω ἔχουσιν·

ut ille gāṅgajalapluta[12], ablutis flumine vivo — nimirum mlecchis[13] vix conspicuo — peccatorum maculis, inde iubaris instar orientem lustrantis radiare videatur. Tanta cum silentio praetermiserit Megasthenes quamvis moratus aliquamdiu in urbe Pāṭaliputra[14], quae perennibus videlicet alluitur ipsius Gangis divini fluctibus[15], concludere ausim Graecis illa sacra Gangis fluenta nondum cognita, nedum adamata esse, unde tamen liquet illinc nullis Graecos ali Brahmanum commentis miraculisque plerumque intra litterarum Brahmanicarum deverticula delitescentibus.

Haud absimili ratione a Graecis tractabantur ea, quae ad incolas Indiae describendos vergebant. Nam cum secundum Brahmanum placita plerumque caturvarṇya[16] nuncupata ferretur India — utpote quadrifariam in castas divisa — tamen illa Brahmanica computandarum quattuor castarum ratio a Graecis talia reputantibus nusquam recepta esse videbatur, cum Megasthenes Indiae incolas secundum ipsorum studia, quae ipse et viderat et audierat, contra Brahmanum doctrinam septemfariam[17] dividere haud gravatus, alias atque Manu dividendi rationes praetulisset, circumspectis singulorum generum studiis. Ita si iam in contentionem et comparationem vocarentur quattuor illae castarum species — brāhmaṇa, kṣatriya, vaiśya, śūdra — quas quidem Manu[18] solito distinctius ordinarat, cum septem[19] generibus Indorum ad Megasthenis ratiocinationes vergentibus, tanta inde glisceret rerum repugnantia, ut ilico cerneretur Megasthenem in tanto quidem rerum cardine nequaquam niti Brahmanum rationibus prorsus alio spectantibus. Quid? quod ne Buddhaicae quidem disciplinae confinia esse dixerim Megasthenis placita septemfariam Indos distinguentia. Namque

[12] = lavatus intra Gangis fluenta.

[13] = barbaris.

[14] Patna in Bihara septemtrionali ad occidentem vergenti.

[15] Arriani *Ind.* 10, 5: Μεγίστην δὲ πόλιν Ἰνδοῖσιν εἶναι Παλίμβοθρα καλεομένην, ἐν τῇ Πρασίων γῇ, ἵνα αἱ συμβολαί εἰσι τοῦ τε Ἐρραννοβόα ποταμοῦ καὶ τοῦ Γάγγεω· τοῦ μὲν Γάγγεω, τοῦ μεγίστου ποταμῶν·

[16] Cf. Caste (*Papers of Indian Reform*), Madras 1890, p. 1; E. Jarra, *Historia filozofii prawa*, Warszawa 1923, § 7 (Hindostan).

[17] Arriani *Ind.* 11, 1: Νενέμηνται δὲ οἱ πάντες Ἰνδοὶ ἐς ἑπτὰ μάλιστα γένεα.

[18] = Manu 10, 4.

[19] Iuvat numerando percensere septem genera Indorum a Megasthene — secundum agendi studia — distincta, ubi nuncupantur: σοφισταί... (φιλόσοφοι) — γεωργοί — νομέες (ποιμένες τε καὶ βουκόλοι) — δημιουργικόν τε καὶ καπηλικὸν γένος — πολεμισταί — ἐπίσκοποι (ἔφοροι) — σύμβουλοι (σύνεδροι). Cf. e. g. Arriani *Ind.* 11, 1—12, 6.

Buddha — ut fert Vinayapiṭaka 9, 1, 4 — contionabundus apud alumnos degentes vitam solitariam in egestate, inita subductaque quattuor dumtaxat castarum ratione haud absimili atque brāhmaṇa tramite videtur cursitare cumulata illa insigni contentione, ubi khattiya, brāhmaṇa, vessa, sudda Himālayam petere[20] gestientes ilico se sua quisque casta abdicent, similiter atque amnes illi primores: gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, qui cum mari oceano miscentur, iam iamque nominatim evanescunt. Iam si vel ipse samaṇa Gotama[21] subducta simillima ratione computandi alias quoque — ut luculenter testatur Assalāyana Sutta — non nisi quattuor castas nuncupavit, quas et ipse, dum Bodhisatta[22] quingenties quinquagies renasceretur, tantisper passus foret, vix fere talia Megastheni profuissent ad septem genera Indorum constituenda, quae toto quidem ordine computandi disconvenirent. Ceterum cum Megasthenes circiter annum trecentesimum a. Chr. n. a Seleuco Nicatore rege legatus ad Indorum regem, qui Candragupta nuncupabatur, aliquamdiu moraretur in urbe Pāṭaliputra, quam tunc iam circumsonaret Pālica loquela propria Buddhaicae disciplinae, tamen illis exceptis locis, ubi quidem non nisi summatim ipse Buddha recolitur[23], ne unam quidem Pālicarum mentionem litterarum apud Megasthenem recurrere dixerim. Accedit quod Buddha quattuor castas infirmaturus ita notabat, ut fortasse non castas ipsas pessum dare, verum potius conspectiores illas castarum distinctiones adaequando tollere solito lubentius accingeretur non nisi saluti petendae intentus: quae conamina cum Megasthenes silentio transmiserit, concludere ausim nec Brahmanicas nec Buddhaicas castarum rationes in Sanscriticis Pālicisve litteris delitescentes Megastheni cognitas esse, qui de tanta castarum indifferentia, de qua ille samaṇa Kaccāna cum rege Madhura Avantiputta curiosius dissertarat[24], ne uno quidem vocabulo mentionem fecerit.

Quo plenius quidem demonstretur, quatenus Graeci non modo visu audituve percepta, verum adeo commenta contra veritatem repugnantia tradere festinarint, unde appositiora sumantur exempla

[20] Ubi vitam solitariam in egestate degant.

[21] = Buddha.

[22] = Bodhisattva nuncupatus Sanscritice.

[23] Cf. Clem. Alexandr. *Strom.* 1, 15, 71, ubi memorantur Indi οἱ τοῖς Βούττα πειθόμενοι παραγγέλμασιν, ὃν δι' ὑπερβολὴν σεμνότητος εἰς θεὸν τετιμήκασιν·

[24] Quod litterarum monumentum fertur inscriptum Madhura Sutta.

quam ex comparandis servorum rationibus recurrentibus in Graecis Indicisque litteris. Iam primum omnium minus dubium relinquitur, quin fuerint Indis servi, quorum frequentiam Manu septemfariam digesserat, unde nuncuparentur[25]: dhvajāhṛta, bhaktadāsa, grhaja, krīta, datrima, paitrika, daṇḍadāsa[26]. Quorum servorum septem constituta distinctiora genera adeo consilio Megasthenes abnuit, ut ipsa reclamante veritate prorsus infitias ierit in India servos ullos conspici, cum Indi omnes liberi forent[27]. Quod inauditum commentum cum citra fidem a Megasthene ponatur Indorum libertatem exaggeraturo, tamen simul clarissimo esse videtur documento correctoribus oppido actuosis, affinia Graecorum Indorumque vincula cultus nequiquam nectentibus, ne tanta Graecis appingantur Indica exemplaria, quorum Graeci vix dociles fuisse videantur, cum Indorum luminibus suas rationes praetulerint quamvis repugnantes: unde tandem coniciendum est in depingendis servorum Indicorum rationibus Graecos vix esse amplexos Indica litterarum monumenta.

Ceterum tribus illis, quos supra protuli, locis praesignibus adeo sescenta additamenta, mantissae dumtaxat vice fungentia, appendere poteram, nisi mederer satietati legentium in tanta rerum discrepantia ac repugnantia, quae licet diffingantur a Graecis aliorsum, summam nihilo minus tantae rei gravitatem retinere videntur, ubi quasi repercussa ita recurrit imago, uti quamvis ad alia vergat, haudquaquam pessum eat decolorata, unde usquequaque eluceat Graecos plane neglectis Indicis litterarum fontibus non nisi visa ac per internuntios auriculis percepta eademque — prout res postulabant — interdum transformata coloratasque circumferre Indorum lumina. Atque tantum abest, uti quae tradiderit Megasthenes in Sanscriticas Pālicasve scriptiones quadrare ad amussim concedam, ut protinus assentiar inclutissimo grammaticorum Antistiti rectius praenoscenti plerumque per nuntios a Megasthene undique congeri materiam, unde India componatur[28].

---

[25] Manu 8, 415.

[26] = captivus — victus gratia serviens — domi ortus — emptus — donatus — hereditate acceptus — ob poenam luendam serviens.

[27] Arriani *Ind.* 10, 8 — 9: Εἶναι δὲ καὶ τόδε μέγα ἐν τῇ Ἰνδῶν γῇ, πάντας Ἰνδοὺς εἶναι ἐλευθέρους, οὐδὲ τινα δοῦλον εἶναι Ἰνδόν... Ἰνδοῖσι δὲ οὐδὲ ἄλλος δοῦλός ἐστι, μήτι γε Ἰνδῶν τις.

[28] Cf. T. Sinko, op. cit. p. 173: *W jego rezydencji Pataliputra... zbierał wiadomości o dalszych krainach, a wyniki tych wywiadów złożył w dziele* Ἰνδικά *(w 4 księgach).*

Iam illud inter nondum iudicatas res abire videtur, utrum Brahmanicis, an Buddhaicis, an nescio quibus aliis internuntiis tantisper sit usus Megasthenes legatus in Bihāram septemtrionalem versam ad occidentem, dum moraretur in aula regia, quam moderabatur Candragupta in urbe Pāṭaliputra, ubi tunc iam Buddhaica circumsonabat disciplina minus amica praefractae Brahmanum doctrinae ac potentiae: hoc vero, de quo etiam nunc agitur, iam iamque constat Graecos Indiam adumbraturos neque Sanscriticis nec Pālicis esse nixos adminiculis. Itaque Graeci — mea utique opinione — ne primoribus quidem labellis praegustasse videntur divinam illam dulcedinem in Sanscriticis Pālicisve fontibus delitescentem: quam si percepissent atque adeo imis imbibissent medullis, minus dubium relinqueretur, quin Megasthenes redundantibus, quas reapse Arthaśāstra praefert, virtutibus si quando umquam animum intendisset, tantam videlicet occasionem talia pangendi arrepturus fuerit, uti modulatius illinc ilicet promeret illud longe humanissimum alloquium, quod quidem in gratiam ipsius Megasthenis transcriptum ac translatum impraesentiarum solito lubentius, si arrideret legentibus, infra appingerem (= Arthaśāstra 39):

prajāsukhe sukhaṁ rājña prajānāṁ ca hite hitam
nātmapriyam hitaṁ rājñaḥ prajānāṁ tu priyamhitam
Rex beatis beatus concordet civibus:
gratificetur gratis grata cluentibus!

Posnaniae

DE SAPPHUS CARMINE HAUNIENSI-MEDIOLANENSI

Scripsit

VICTOR STEFFEN

Cum novissime commentationem de duobus Sapphus carminibus redivivis scriberem[1], iniquitate temporum librorumque ad studia philologica promovenda necessariorum inopia factum est, ut post illud Sapphus fragmentum Mediolanense ab Achille Vogliano primum editum[2], a Stephano Srebrny latius retractatum[3], novum quoddam poetriae fragmentum eodem metro conscriptum ab eodem viro docto — Voglianum dico — iam publici iuris factum esse plane ignorarem[4]. Correctis iam plagulis, cum textus prelo tradendus esset, in manus meas pervenit E. Diehlii *Supplementum Anthologiae lyricae Graecae* anno 1942 feliciter editum. Commentationem meam prelo omni ex parte paratam mutare iam non licuit. Itaque contentus fui me semel Diehlii nomen in textum inserere et paucissimas notas ad carmen ostraceum pertinentes in apparatum criticum recipere potuisse. Quod ad fragmentum Mediolanense spectat, nihil a Diehlio in textum meum accepi, ne commentationem iamiam imprimendam nimiis correctionibus turbarem. Eo magis gavisus sum, quod v. 9 a Diehlio similiter atque a me intellectum esse cognovi. Equidem de hoc versu scripsi adiectivum Μυτιληνάῳ non ad virum quendam referendum esse, sed ad substantivum, quod capitis tegumen designaret. Postea vero apud Diehlium in apparatu critico haec ad eundem versum pertinentia meamque coniecturam adiuvantia inveni: *'tu autem... culpam addis Mitylenaeo cuidam' sententiam supplet Vogl.* [σάκκῳ, στέφει, βρόδῳ *sim.* καλλίκομον κάρα πέρθευ], *quoniam mitra Lydia nimis pretiosa sit*[5].

Sed haec quasi in margine scripta esse volo. Animus enim me incitat, ut ad fragmentum Hauniense supplendum et explicandum

---

[1] *De duobus Sapphus carminibus redivivis*, Prace Wrocławskiego Tow. Naukowego, Seria A. Nr 21, Wratislaviae 1948.

[2] Achille Vogliano, *Nuove strofe di Saffo*, Philologus 93 (N. F. 47), 1938 p. 277—286.

[3] St. Srebrny, *De novo Sapphus fragmento*, Opuscula philologica Vilnensia, fasc. 1, Vilnae 1939.

[4] Achille Vogliano, *Una nuova ode della Poetessa*, Milano 1941 (Ariel).

[5] E. Diehl, *Supplementum Anthologiae lyricae Graecae*, p. 40.

progrediar, praesertim cum plura ibi satis obscura explicatione egere videantur[6].

Quod fragmentum scriptura ad secundum p. Chr. n. saeculum pertinens in Museo Hauniensi asservatum numeroque 301 signatum primum editum est anno 1941 ab Achille Vogliano. Quam commentationem, 'splendidissime editam'[7], mihi praesto non esse valde doleo. Neque acquirere mihi contigit Caroli Gallavottii studia idem carmen respicientia[8]. Ante oculos tamen habeo E. Diehlii *Supplementum Anthologiae lyricae Graecae*, ubi inter additamenta postrema exstat fragmentum Hauniense post Vogliani editionem impressum.

Fragmentum Hauniense eiusdem carminis esse atque fragmentum Mediolanense, quin etiam ad eandem papyrum pertinere cognovit E. Lobel assentiente, ut videtur, E. Diehlio, qui in commentatione sua *Lyrici Graeci redivivi* inscripta 'carmen Sapphicum novissimum Hauniense—Mediolanense' memorat. Praeter alias res imprimis scripturae genus, metri ratio simillimumque argumentum ad hanc cognitionem contulisse videntur.

Sed priusquam ad singula explicanda accedamus, fragmentum a Diehlio editum exscribere iuvat:

[...]θος· ἃ γάρ μ' ἐγέννα[∪ – ∪ ∪].

[σῴ]ας ἐπ' ἀλικίας μέγ[αν]
[κ]όσμον αἴ τις ἔχῃ φόβα[ν]
[π]ορφύρῳ κατελιξαμέ[να πλόκῳ].

[ἔ]μμεναι μάλα τοῦτον [–].
[ἀ]λλ', ἃ ξανθοτέραν ἔχῃ
τὰς κόμας ὄπιδος προϝ[ορημένας].

---

[6] Cf. A. Koerte, *Literarische Texte mit Ausschluss der christlichen*, Archiv für Papyrusforschung 14, 1941 p. 112: *Da Lesung, Metrik, Interpretation noch vielfach unsicher sind, möchte ich... nur einiges Sichere hervorheben.*

[7] Cf. E. Diehl, *Lyrici Graeci redivivi*, Rhein. Mus. N. F. 92, 1943 p. 2.

[8] C. Gallavotti, *La nuova ode di Saffo*, Rivista di Filologia e d' Istruzione classica 19, 1941 p. 161—168.

[σ]τεφάνοισιν ἐπαρτία[ν]
[ἀ]νθέων ἐριθαλέων
[μ]ίτραν· ἂν δ' ἀρτίως, Κλ[έι, – ∪ ∪]

ποικίλαν ἀπὸ Σαρδίω[ν],
|...(.)| Ἰαονίας πόλεις
– ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪

V. 1 ab utraque parte mutilatus quamquam varias iam medelas expertus est, tamen ad pristinam formam redactus esse nondum videtur. Lacunam versus ineuntis substantivo πένθος expleri posse censebat Br. Snell, cum E. Diehl de adiectivo ξάνθος cogitaret, quod in v. 6 eiusdem fragmenti recurrit gradu comparativo adhibitum. Substantiva ἄνθος, πάθος, ῥέθος, πόθος alia multa id genus propter spatium potius tribus litteris aptum Anthologiae lyricae Graecae editori minus placebant. Quas coniecturas et a Snellio et a Diehlio allatas mero ludibrio dignas esse existimo, cum certum supplementum omnino reperiri posse non videatur, si praecedentem sententiam, ex qua tantum tres litterae servatae sunt, plane ignoramus. Itaque huic versus parti restituendae operam insumere in animo non habeo. At finis eiusdem versus mutilatus multo facilior expletu mihi videtur. Servatae sunt ibi litterae ἐγενν̣α̣[pessum datis quattuor syllabis (∪ – ∪ ∪), quae Aeolicum metrum dactylicum acatalecticum claudebant. Hic Vogliano ἐγέννα[τ' scribere conatus est, dum Snell verba ἔφα ποτά vel ἔφα Κλέις addit, ita ut huic loco veteres debuerint nomen matris Sapphus cognominis nepti. E. Diehl verbum activum sibi magis placere professus locum ita restaurare temptabat: ἀ γάρ μ' ἐγέννα, [τόδ' εἶπέ μοι]. Neutrum propria Sapphus verba detexisse arbitror. Quae ut recte restituantur, ad v. 6 prospicere debemus. Iam illud ἀλλ(ά), quod versum incipit eandemque fere vim habet atque ἀλλὰ καί, a poetria quandam comparationem gradationi simillimam adhibitam esse docet, quo splendidior ille decor ab ipsa descriptus appareret. Quam comparationem ut plene cognoscamus et intellegamus, v. 1 suppleri debet verbis οὐ μόνον. Quo tamen facto versus nondum sanus esse videbitur propter hiatum inter ἐγέννατο et οὐ μόνον cadentem. Sed respiciamus versum accuratius. Pes secundus, qui dactylum efficere debet, duas syllabas longas unamque

brevem exhibet, quae res minime offendit Diehlium hanc tetrametri dactylici alternationem comprobantem: ∪∪|_∪|_∪|_∪∪, tamquam aliis duobus eiusdem generis versibus munitam[9]. Sed quo saepius hoc Sapphus fragmentum recolo, eo magis A. Koerteo applaudo metrorum rationi diffidenti[10] manifestiusque mihi probatur versuum tetrametrorum turbatio a scriba videlicet inscio facta non de exemplari quodam, sed solo memoriae auxilio carmen exarante. Non magna mutatione opus est, ut hoc in versu iustum metrum restituatur. Ac primum quidem cum Diehlio non consentio formam activam verbi γεννάν hic potius desiderari quam formam mediam ἐγέννατο. Nam Lesbii continuo formam mediam huius verbi usurpant. Tum illud μ(ε), quod in papyro ante verbum ἐγέννατο sedem habet, post idem verbum ponendum esse existimo. Quae si fecerimus, hanc versus formam optimum metrorum schema exhibentem accipiemus:

[...]θος· ἃ γὰρ ἐγέννα[το μ' οὐ μόνον].

In v. 2 ineunte Vogliano scripsit [τε]ας: sed postquam Diehl ex sua coniectura [σφ]ας edidit, ille novam lectionem multo probabiliorem esse agnovit[11]. Verba autem σφᾶς ἐπ' ἀλικίας Vogliano intellexisse non videtur, cum diceret agi de ambarum (matris et filiae?) iuventute. Dictio σφᾶς ἐπ' ἀλικίας Latinis verbis sic fere exprimi potest: 'suae maturitatis tempore' aut 'in suae aetatis flore'[12], quae verba ad Sapphus matrem pertinere videntur, quae filiam i. e. Sapphonem pepererit, cum aetate floreret.

In fine v. 5 Diehl aut [ες] aut [ος] supplendum esse putabat, sed et hoc et illud mire dictum esse concessit. Equidem illo loco [ν̣ι] scribendum esse censeo, ut versus accipiat formam:

[ε]μεναι μάλα τοῦτον [ν̣ι].

Verborum nexus ν̣ι μάλα persaepe apud veteres scriptores Graecos invenitur idemque fere valet atque 'certissime quidem'[13]. Talem autem significationem hic requiri ex eis apparebit, quae de eodem

[9] In animo habet v. 10 fragmenti Hauniensis et v. 5 fragmenti Mediolanensis, quos versus corruptos esse duco.

[10] A. Koerte, l. l. p. 112: *metrische Einzelheiten bedürfen noch der Klärung.*

[11] A. Vogliano, *Ancora Saffo*, Athenaeum 1943 p. 126.

[12] Nisi si verba σφᾶς ἐπ' ἀλικίας 'ad staturam suam' aut 'ad similitudinem suam' interpretari mavis.

[13] Rarius ν̣ι transponitur post illud μάλα.

loco non satis videlicet intellecto iam dicturus sum. Diehl enim infinitivum ἔμμεναι e verbo dicendi aut sentiendi pendere suspicatur, quod in v. 1 fuerit — τόδ᾽ εἰπέ μοι ipse ibi supplebat coniectante Snellio quoque: ἔφα ποτά — ubi equidem οὐ μόνον scribere malui, ut gradatio descripti decoris plenius prodiret. Unde igitur ille infinitivus pendere videtur, si verbum dicendi aut sentiendi in hanc carminis partem a me non admittitur? Quae res explanatu difficilis non est. Infinitivus enim, quem ante oculos habemus, finali aut concessivo sensu adhibitus est secundum veterum scriptorum morem omnibus — puto — satis notum[14]. Quo cognito Sapphus verba sic fere interpretanda sunt: „Illa me peperit in flore aetatis suae, non solum ut essem magnum decus, certissime id quidem, si quae habeat crines serta purpurea redimitos, sed (etiam) quae habeat rutiliorem mitram" e. q. s.

Quae cum explicaverimus, progredi iuvat ad versus 6—10, quos etiam a Diehlio male intellectos esse video. Quod v. 6 spectat, in papyro primitus legebatur ξανθοτέραν, quae adiectivi forma correcta est in ξανθοτέρας superscripto ς. Dubitari nequit, quin corrector adiectivum ξανθοτέρας cum substantivo τὰς κόμας iungere voluerit, sed ita ut pro genetivo casu contra Lesbiorum scilicet dialectum accusativus ξανθοτέρας τὰς κόμας legeretur e verbo ἔχῃ pendens. Quamquam Diehl papyri priorem lectionem ξανθοτέραν in textum suum recepit, tamen non multo differt a correctore antiquo. Locum enim ita interpretatur, ut aut vox coma ei subaudienda videatur, quae ad adiectivum ξανθοτέραν pertineat et ex eodem verbo ἔχειν pendeat: ἃ ξανθοτέραν (κόμαν) ἔχῃ τὰς κόμας ὀάιδος προφορημένας, aut genetivus τὰς κόμας in accusativum τὰν κόμαν mutandus sit, ut sententia ἃ ξανθοτέραν ἔχῃ τὰν κόμαν ὀάιδος προφορημένας prodeat. Quam Diehlii rationem cave probes, cum vir doctus difficultates invenire videatur, quae reperiri in textu tradito omnino nequeant. Ut locus recte intellegatur clareque perspiciatur, non opus est nisi removenda distinctione, quam Diehl incaute post versum 7 posuerat eoque modo narrationem tamquam in duas partes diviserat, quarum altera ad comam altera ad mitram pertineret. Si illam distinctionem removeris, Sapphus verba aptissime procedere et cohaerere cognosces. Nam adiectivum ξανθοτέραν non ad comam referes, sed

[14] Cf. Kühner - Gerth, *Ausführl. Grammatik der griech. Sprache*, 2. Teil, 2. Bd., Hannover u. Leipzig 1904, p. 16 sq.

ad mitram, quae Sapphone aestimante crinibus taedae accensae rutilior et sertis florum laetantium adornata esse debet, ut decorem faciei addat.

Qua re explicata ad v. 10 illustrandum et restituendum accedamus. Iam omitto illud μιτραναν in papyro exstans, quod Vogliano ansam praebuit, ut omnino novum substantivum ad στεφάνην sive στεφάναν formatum audire sibi videretur. Hac in re Diehlio parere malo, cui alterum αν est pronomen relativum ἄν. At lectio ἀρτίως. quae in eodem exstat versu, mihi quidem valde suspecta est non solum propter metrum, verum etiam propter argumenti inconcinnitatem. Sappho enim in hoc fragmento ad Cleïn, filiam suam, loquitur, quod infra accuratius explicabitur, eique narrat, quantam curam mater habuerit, ut sibi (i. e. Sapphoni) decorem adderet. Loquitur ergo Sappho de temporibus remotis, cum ipsa fuerit puella non adeo matura. Itaque illud ἀρτίως. quod idem valet ac 'nuper', 'novissime', 'hoc temporis momento' in Sapphus narrationem minime quadrare mihi videtur. Sed frustra quaesivi vocabulum, quod simul et metro responderet et a litteris traditis non multum abscederet et sententiam claram idoneamque praeberet. Unum, quod satis probabile mihi videbatur, est ἀπίαν, scil. ἀπὸ Σαρδίων, quod adiectivum saepius occurrit apud Homerum[15]. Versus finem suppleo verbis: Κλ[έι, πρᾶξέ μοι]. Quae coniecit Diehl: Κλ[έι, σοὶ φέρω] ideo probari non possunt, quod hoc loco non agitur de mitra Cleidi oblata, sed de mitra Sapphoni a matre olim comparata.

V. 12 supplere possis adverbio ἔνθα, ut legatur: [ἔνθ'] Ἰαονίας πόλεις *mitras comparare solent*, si de versu quoque 13 toto pessum dato aliquam coniecturam facere licet.

Restat nunc, ut consideremus, quae ratio intercedat inter fragmentum Hauniense, quod modo tractavimus, et inter fragmentum Mediolanense, de quo egimus in altera parte commentationis nostrae de duobus Sapphus carminibus redivivis. Iam supra monuimus Lobelium detexisse ambo fragmenta ad idem carmen, immo etiam ad eandem papyrum pertinere. Fragmentum Hauniense superiorem, fragmentum Mediolanense inferiorem carminis partem praebere haud magna lacuna intercedente inter viros doctos constare videtur. Sed accuratiora quaedam de

---

[15] A. 270, η 25: τηλόθεν ἐξ ἀπίης γαίης. — π 18: ἐλθόντ' ἐξ ἀπίης γαίης. — Γ 49: ἀνῆγες | ἐξ ἀπίης γαίης.

hac fragmentorum cohaerentia statui possunt, quam ea, quae a viris doctis observata sunt. Quae ut exponantur, fragmento Mediolanensi in memoriam revocato opus est, quo facilius ratio nostra perspiciatur. Quod fragmentum eo tenore affero, quem in commentatione de duobus Sapphus carminibus redivivis constitui, omisso versu primo a me ibidem exempli gratia repleto uniusque solum litterae minutissimum in papyro vestigium continente. Est autem hic illius fragmenti tenor:

]-[

παῖσα πίον᾽ ἔχην πόθ[ει],
αἴ κε ποίκιλα δὴ σκ[έ]π̣[α᾽ ἢ διὰ|

ταύτας τὰς Κλεαναξίδα[ν][16]
φύγας, ἄ{λι}ς πόλις ⟨ἄδ᾽⟩ ἔχει[17]
μνάμα· τεῖδε γὰρ αἶνα διερρό[η].

σοὶ δ᾽ ἔγω, Κλέι, ποικίλαν
οὐκ ἔχω, πόθεν ἔσσεται,
μίτραν, ἀλλὰ ⟨σὺ⟩ τῷ Μυτιληνάῳ
. . . . . .

Versibus 7—9 huius fragmenti in papyro antepositae sunt lineolae, quae alias ὀβελοί appellantur. Quibus signis indicari cognoverunt A. Koerte[18] et Br. Snell (apud Diehlium) versus in initium paginae sive aliorsum traiciendos esse. Cum hac stropha sententia non claudatur, sed pars eius in sequentem stropham, quae perierat, translata sit, eandem rem ad sequentem quoque stropham valere, i. e. ambas strophas transponendas esse apparet.

In fragmento Hauniensi Sappho narrat se olim a matre sua mitram coloratam, crinibus taedae accensae rutiliorem accepisse,

[16] Κλεαναξίδαν num. plur. legitur etiam in Alcaei fr. 35 v. 23.

[17] ἀ πόλις ⟨ἄς⟩ ἔχει scripsi in commentatione de duobus Sapphus carminibus redivivis, sed accepto Srebrnii supplemento ⟨ἄδ᾽⟩ legere nunc malo ἄς πόλις ⟨ἄδ᾽⟩ ἔχει.

[18] A. Koerte, l. l. p. 112, 2: *Diesen Versen vorgesetzte Obeloi deuten an, dass diese Strophe umzustellen ist.*

quo pleniore decore cumularetur. Suspicari licet Sapphonem hisce rebus expositis questam esse se in filiam suam eadem liberalitate esse non posse. Atque hanc quidem mentem expressam esse videmus in versibus 7—9 fragmenti Mediolanensis. Itaque stropham versus 7—9 complectentem et eam, quae secuta nec nobis propter papyrum abruptam tradita est, fragmento Hauniensi proximas fuisse arbitror unius tantum versus lacuna exsistente. Cui suspicioni favere videtur illud ὄϝέ, quod a Sapphone aliam quasi contrariam narrationem susceptam esse indicet: σοὶ δ' ἔγω, Κλέι, ποικίλαν οὐκ ἔγω. πόθεν ἔσσεται, μίτραν.

Qua narrationis parte transposita et cum fragmento Hauniensi coniuncta quaeritur, quem locum in carmine tenuerint versus 1—6 fragmenti Mediolanensis. Si una aut duae strophae a scriba per errorem omissae sunt, vix credi potest eas alio, nisi ad carminis finem additas esse. Si res ita se habuit, facile mihi consenties versus 1—6 fragmenti Mediolanensis ad finem carminis referendos esse. Consideremus igitur, potuerintne hi versus Sapphus carmen claudere. Res videtur in aperto esse. Nam Sappho, postquam confessa est se filiae mitram comparare non posse, argumento comprobare debuit, qua re prohiberetur, quominus mitra Clein donaret. Sed obicies mihi fortasse, quod huic explicationi versus 2—3 adversari videantur, qui ad mitram referri non possint. At supra iam cognovimus illam stropham versus 7—9 complectentem, quam fragmento Hauniensi adiunximus, a scriba errore cognito non solam carmini exeunti additam esse, sed una cum stropha sequente, quae periit papyro abrupta. Argumentum stropharum a scriba in finem carminis translatarum hoc fere fuerit: „ego autem non habeo, Clei, unde tibi mitram coloribus radiantem comparem, sed te Mytilenaea vitta floribusque ornabo. Alia quoque vestis ornamenta libenter tibi donarem, quae omnis puella — ut iam ad versus 2—6 fragmenti Mediolanensis transeam — opima habere desiderat, si modo versicoloria tegimina adessent ob hanc Cleanactidarum fugam, cuius (miseram) memoriam hoc oppidum habet. Tum enim (omnia scil. pretiosa vestimenta) foede direpta sunt".

Iam vides, quam apte tota narratio cohaereat, neque mihi negabis, quin in hoc carmine de mitra soli Cleidi, Sapphus

filiae — ac non discipulae ut viri docti opinantur[19] — donanda sermo sit. Quae ut ex ipsis Sapphus verbis recolas, versus a me constitutos et ordinatos tibi propono:

[...]θος· ἃ γὰρ ἐγέννα[το μ.' οὐ μόνον]

[σφ]ὰς ἐπ' ἀλικίας μ.έγ[αν]
[κ]όσμον, αἴ τις ἔχῃ φόβα[ν]
[π]ορφύρῳ κατελιξαμ.έ[να πλόκῳ],

[ἔ]μμεναι μ.άλα τοῦτον [ἦ],
[ἀ]λλ' ἃ ξανθοτέραν ἔχῃ
τᾶς κόμας δάιδος προφ[ορημ.ένας]

[σ]τεφάνοισιν ἐπαρτία[ν]
[ἀ]νθέων ἐριθαλέων
[μ.]ίτραν· ἂν δ' ἀπίαν, Κλ[έι, πρᾶξέ μ.οι]

ποικίλαν ἀπὸ Σαρδίω[ν],
[ἔνθ'] Ἰαονίας πόλεις
– ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪̄.

σοὶ δ' ἔγω, Κλέι, ποικίλαν
οὐκ ἔχω, πόθεν ἔσσεται,
μ.ίτραν, ἀλλά ⟨σε⟩[20] τῷ Μυτιληνάῳ

[⏑̄ ∪̄ – ∪ ∪ – ∪ –]
[⏑̄ ∪̄ – ∪ ∪ – ∪ –]
[– ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪̄]

[19] Cf. e. g. A. Koerte, l. l. p. 112: *Fest steht weiter, dass Sappho ziemlich ausführlich von dem Kopfschmuck ihrer jungen schwarz- oder blondhaarigen Freundinnen spricht (A) und dass sie der Kleis eine kostbare Mitra nicht schenken kann (B 7—9)..., weil sie infolge der politischen Umwälzungen der Kleanaktiden verarmt ist.*

[20] Potius σέ quam σὸ supplendum esse censeo.

20].[

παῖσα πίον' ἔχην πόθ[ει].

αἴ κε ποικίλα ὀ̣ὴ σκ[έ]π̣[α̣ ἢ ὀὰ]

ταύτας τᾶς Κλεαναξίδα[ν]

φύγας, ἃς πόλις ⟨ἄδ'⟩ ἔχει

25 μνᾶμα· τεῖδε γὰρ αἶνα διερρύ[η].

Argumentum fragmentorum sic ordinatorum his fere verbis Latinis adumbrari potest: „Illa me peperit in suae aetatis flore (aut: ad suam similitudinem?), non solum ut essem magnum decus, certissime id quidem, si quae habeat crines serta purpurea redimitos, sed (etiam) quae habeat mitram rutiliorem crinibus taedae accensae, sertis florum laetantium adornatam, quam (mihi, Clei, comparavit) versicolorem a longinquis Sardibus, (ubi) Ioniae urbes (mitras comparare solent). Ego autem non habeo, Clei, unde mitram versicolorem tibi comparem, sed (te) Mytilenaea (vitta floribusque ornabo. Alia quoque vestis ornamenta libenter tibi donarem, quae puella) omnis opima habere desiderat, si modo versicoloria tegimina adessent ob hanc Cleanactidarum fugam, cuius (miseram) memoriam hoc oppidum habet. Tum enim foede direpta sunt".

Wratislaviae

DE GEMISTO PLETHONE STRABONIS ET PLUTARCHI (*Quaest. Gr.*) EPITOMATORE IN COD. VATICANO GR. 1759 SERVATO

Scripsit
BRONISLAUS BILIŃSKI

I

Ex tam vasta litterarum Graecarum memoria geographos scriptores propter abstrusam doctrinae materiam iniquam sortem passos maximam partem deperiisse non est quod repetam. Eos autem, quos aetatem tulisse maxime gaudemus, adhuc fere omnes editionibus saeculo anteriore impressis, quae nonnumquam a recentissimis artis criticae praeceptis longe distant, ministrari satis constat. In eorum numero etiam duces et gravissimi doctrinae geographicae antistites reperiuntur, Strabonem et Ptolemaeum dico, qui non solum notitias ad diversa orbis antiqui loca exquirenda necessarias attulerunt, sed etiam geographiae antiquae elementa praecipua, quae in hac disciplina cognoscenda instrumenta sunt pretiosissima, uberrime exposuerunt. Quibus consideratis necesse est miremur, quod nunc etiam Strabonis *Geographicorum* editio Meinekiana (Lipsiae 1851/52) manibus nostris teritur exili ac tenui apparatu critico praemisso instructa, in quo discrepantiae tantum a Krameri editione (Berolini 1844—52) notantur. Cui autem textus Straboniani cura est altior, quo ratio et textus immutationes melius perspiciantur, variae codicum manuscriptorum lectiones ex ipso Kramero sunt hauriendae. Neque Muelleri et Duebneri editione Didotiana (Parisiis 1853—58) nec Strabone Jonesii opera edito (Londini 1917—1932) hanc lacunam, ut geographi textum omni ex parte emendatum legeremus, esse suppletam iam alii viri docti viderunt. Quamquam omnes, quos nominavi, de Strabone emendando optime sunt meriti, tamen longe abest etiam post illum Cryptoferratensem codicem rescriptum a Cozza Luzio publici iuris factum[1], ut textum auctoris, cuius corruptis-

[1] Cozza Luzi, *Dell' antico codice della Geografia di Strabone scoperto nei palimsesti della Badia di Grottaferrata*, Roma 1875; *Della Geografia di Strabone frammenti scoperti in membrane palimseste part. I—VII*, Roma 1884—98; cf. W. Aly, *Der Strabon-Palimpsest Vat. Gr. 2061 A*, Sitzungsb. Heidelb. Akad. 1928/29; *Neue Beiträge zur Strabon-Überlieferung*, ibid. 1931/32.

simi sunt codices, maculis ac mendis iam liberatum esse credamus. Itaque novam Strabonis editionem inde ab a. 1900 Benedictus Niese parabat et post eum schedis eius usus Wolfius Aly eundem laborem suscepit, de quo tamen post tantas horridi belli clades nihil constat[2]. Dum igitur emendationibus Strabonis *Geographicis* adhuc caremus, ut futuris editoribus in nova huius geographi editione condenda lapillum adiciam, de epitomes Gemistianae parte *Thessaliae chorographia* inscripta in codice Vaticano Graeco 1759 servata notitiam affero.

Cum enim codices Graecos manuscriptos in Bibliotheca Vaticana Romae anno 1938 rimatus essem[3], ut inedita commentatorum Hermogenis scholia in lucem eruerem et rebus geographicis intentus Holstenii notas eruditissimas consulerem, in codice XV/XVI saec. Vaticano Graeco numero 1759 signato Plethonis *Thessaliae chorographiam* inveni, quae fol. 249 r—260 r satis dilucida scriptura exarata est. Tam miro et insolito ἐρωτίῳ permotus, cum frustra hunc codicem in Krameri[4] et Siebenkeesii—Tzschuckii[5] editionibus, in quibus epitomes Plethonis codices accurate enumerantur, quaesivissem et Fabricii quoque *Bibliothecam Graecam* a Harlesio curatam[6], ubi copiosissima Plethonis scripta in codibus servata recensentur, nequiquam inspexissem, hunc codicem, quo Gemistiani quoque operis particula comprehenditur, adhuc viris doctis ignotum latuisse mihi persuasi. Ipsius tamen codicis argumento et accurata eius descriptione, quae mecum Roma asportavi, inter belli discrimina pessum datis foliorum solum imagines lucis ope depictas conservavi, ex quibus nunc quasdam lectiones publici iuris facere institui.

---

[2] W. Aly, RE IV A col. 154 s. v. *Strabon*: St. Witkowski, *Historiografia grecka* III p. 379 sq.; cf. Sinko, *Literatura grecka* II 2, Cracoviae 1948, p. 218.

[3] Quod a. 1938—39 Romae excellentissimis Bibliothecae Vaticanae copiis adiutus Hermogeniana et geographica studia fovi atque auxi nec non plurimis diversorum codicum foliis phototypice expressis apparatum philologiae nostrae ditare potui, nunc familiarissimi hospitii memor Bibliothecae Apostolicae Vaticanae Rectoribus gratias quam plurimas persolvendas esse gratissimo animo confiteor.

[4] *Strabonis Geographica, rec. comm. crit. instr.* G. Kramer, Berol. 1844, I p. XLVII sqq.

[5] *Strabonis Rerum Geographicarum l. XVII, rec., variet. lect. adnotat. illustr.* Io. P. Siebenkees, Lipsiae 1796, I p. XXXV sq.; inde a VII lib. C. H. Tzschucke, Lipsiae 1801, III p. VII sq.

[6] I. A. Fabricii *Bibliotheca Graeca*, ed. nova cura Harlesii, Hamburgi 1809, vol. XII p. 91 sq.

Gemistum Plethonem (1355—1450) litterarum renatarum virum doctissimum et Bessarionis praeceptorem excellentissimum e Strabonis libris geographicis epitomen compilasse[7] praeter alios etiam Kramerus pag. L sq. tradidit et eam praeeuntibus Fabricio, Harlesio, Siebenkeesio codicibus Venetis Marcianis 379, 406 (ipsius, ut videtur, Plethonis manu exaratis), Vaticano Palatino 62, Parisiensi 1398 contineri adnotavit. Ex hac epitome integra particulam quandam Thessaliae delineandae destinatam seiunctam esse apparet, quia separate descripta et inscriptione τοῦ Πλήθωνος Θεσσαλίας χωρογραφία distincta secundum Kramerum in codicibus: Marcianis 379, 406, Palatino 62, Ambrosiano Q. 121, Vindobonensi XC et fortasse LXXXVII[8] legitur. Multo uberiora tamen de hac epitomes Gemistianae parte in Fabricii *Bibliotheca* a Harlesio exhibentur, qui eam etiam in aliis codicibus, Vaticano tamen, de quo agimus, non commemorato, bibliothecae Parisiensis[9], Scoriacensis, Heidelbergensis exstare asserit[10]. Nunc igitur huic seriei etiam codicem Vaticanum Graecum 1759 adgerere placet.

Iam Siebenkees et Tzschucke copiis Gemistianis, quae in epitomis leguntur, ad Strabonis textum constituendum adhibitis varias earum lectiones in apparatum criticum detulerunt et ipsum Plethonem summis laudibus cumulaverunt (I p. XXXV, III p. VII), quas tamen a Kramero (p. LXXVI), qui item illos

---

[7] Etiam in aliis codicibus inveniuntur industriae Gemistianae, cum textui Strabonis corrigendo studuerit, exempla hac inscriptione ornata: διόρθωσις ἐνίων οὐκ ὀρθῶς ὑπὸ Στράβωνος λεγομένων; cf. Kramer I p. LXVIII.

[8] Siebenkees et Tzschucke lectiones ex Plethonis codice Vindobonensi numero eius omisso a Weigelio excerptas in apparatu critico adnotaverunt. Fabricii *Bibliothecam* secutus hunc codicem in Catalogo codicum Vindobonensium a Lambecio composito et a Kollario supplementis aucto numero XC nr. 7 signatum esse statui (*P. Lambecii commentariorum de Aug. Bibl. Caes. Vindobon.*, ed. alt. F. Kollarii, Vindob. 1781, vol. VII p. 350 cod. XC nr. 7 fol. 42 r—51 r). In alio autem codice Vindobon. LXXXVII item Gemisti Plethonis *Thessaliae chorographia* exstare videtur, quae tamen diversis incipit verbis: ἡ Θεσσαλία πεδίον μέγα ἐστὶ κοῖλον... (*F. Kollarii ad P. Lambecii comment. Supplementa*, Vindob. 1790 p. 553).

[9] Parisinos codices 462, 1739, 2376, qui Plethonis *Thessaliae chorographiam* complectuntur, Bredovius contulit et lectiones vel textus frustula ex eis decerpta *Epistulis Parisiensibus*, Lipsiae 1812, inseruit.

[10] *Bibliotheca Graeca* XII p. 92, J. Morellius, *Bibliotheca manuscripta Graeca et Latina* I, Bassani 1802, p. 247. 270, Patrologia Graeca (Migne) vol. CLX p. 782.

viros doctos secutus hic illic in notis eum respexit, cum pretium atque lectionum auctoritatem accuratius perpendisset, valde deminutas esse nunc satis compertum est. Quamquam non sum nescius Plethonis excerpta non tam magni esse momenti, ut peculiari modo tractentur, tamen, ne etiam hic codex Vaticanus in Strabonis textu recensendo et in Plethonis vicibus cognoscendis desideretur, brevissimam notitiam in medium profero. Codicem enim Strabonianum, qui Gemisto Plethoni in integra Strabonis epitome conficienda praesto fuisset, Roellig statuere est conatus[11] et post acutissimas observationes eum ex communi codicis B (Medicei 28,5) et codicum C (Parisiensis 1393), l (Veneti Marciani 377), s (Parisiensis 1408), v (Ambrosiani M. 93) fonte, in quo loci quidam inter lineas vel in margine adscripti fuissent, manasse opinatus est. Rem tamen ad finem perducere non est ausus, quia ipse plane confitetur: *Certiora de hac re ne afferam, impedit et paucitas locorum huc spectantium et condicionis epitomes huius inscientia. Thessaliae* igitur Gemisti Plethonis *descriptionem* ita conditam esse velim memoria teneas, ut non paraphrasis modo peragatur, sed singulis partibus prorsus omissis genuinus Strabonis textus ad verbum descriptus ab ea suppeditetur. Maxime tamen est dolendum, quod universa Plethonis epitome iam ex codicibus decurtatis et lacunis obsitis congesta est, quia omnia, in quibus palmarius Strabonis codex A (Parisiensis 1397) laborat, haec etiam a Gemisto Plethone in Thessaliae enarratione tacite omittuntur.

His praemissis ad ipsum codicem Vaticanum accedo, in quo fol. 249 r descriptio Thessaliae incipit verbis: ἡ χώρα πλὴν ὅσα (2 m. ὅσῃ) ποταμόκλυστός ἐστι... (= Strab. IX 430 p. 606,15 M.), quibus praefixa est inscriptio: τοῦ Πλήθωνος Θεσσαλίας χωρογραφία manu diversa exarata. Hac igitur epitomes Gemistianae parte tota Thessaliae chorographia continetur, quae apud Strabonem inde a IX 430 usque ad exitum huius libri 444 legitur. Huic descriptioni ex Strabone ad verbum expressae inde a fol. 257 r eiusdem manus notitiae de insulis Graeciae adnexae sunt, in quibus a Plethone Euboea, Acarnania et Aetolia cum insulis eis adiacentibus succinctissime delineantur. Post haec sub epitomes finem

[11] E. Roellig, *De codicibus Strabonianis, qui libros I—IX continent*, Diss. philol. Hal. 7 p. 301—2; cf. Io. Groeger, *Quaestiones Eustathianae, de codicibus Strabonis... ab Eustathio in comment. ad Dionysii periegesin usurpatis*, diss. Vratisl. 1911, p. 3 sq.

fol. 269 v continua atque eadem manu scripta enarratione Aenianum migrationes, Locrorum Ozolarum et Corcyraeorum res secundum Plutarchum (*Quaest. Graecae* 13, 15, 11) exponuntur. Totum igitur excerptum in hoc codice traditum cum textu Meinekiano contuli et Krameri nec non Tzschuckii, apud quos saepissime Plethonis lectiones occurrunt, apparatu critico adiutus haec praecipue enotavi, quae apud eos in Thessalia Strabonis describenda ex Plethone desiderantur. Praeterea, ut historiae quoque textus Straboniani consulerem, haec adicienda curavi, quae in codicum Strabonianorum stemmate conectendo et in Plethonis codice, quem in epitome conformanda expilavit, investigando utilia fore existimavi. Tzschucke in notis criticis, quas textui Straboniano subiecit, duo diversa Plethonis de Thessalia excerpta respexit et epitomes Gemistianae codice Vindobonensi inclusae lectiones a Weigelio (praef. VIII) communicatas littera B addita a reliquis Plethonis notis distinxit. Ad hanc codicis Vindobonensis, quem probabili ratione XC Bibliothecae Caesareae esse dixi, recensionem proxime codex noster Vaticanus accedit et cum ea in omnibus omissionibus a Tzschuckio ex hoc codice notatis arctissime congruit et in nonnullis variis lectionibus, in quibus ab aliis Plethonis excerptis distat, optime conspirat. Praeterea etiam cum lectionibus, quas Bredovius ex Plethonis codicibus Parisinis deprompsit, nonnumquam accuratissimum consensum ostendit.

Singula textus lemmata, in quibus ille Plethonis codex Vaticanus a Meinekii recensione discrepat, secundum Meinekianam editionem ita disposui, ut priore numero pagina (sc. vol. II) posteriore autem eius versus designentur:

606, 19 περιεχόμενον 25 καὶ ἐγγυτέρω τῆς παραλίας 28-9 τὸ δὲ Πελαγιῶτις τὸ δὲ Θαλαττιῶτις 31 καὶ Πυλαϊκοῦ om. 32 φαρσαλίας **607**, 5 μέχρι τῆς Μαγνητικῆς, cf. Vat. 174, ubi etiam articulus additur. 7 καὶ διὰ τὴν, copula in codicibus omissa et a Casaubono textui inserta optime codice nostro comprobatur. Eadem in epitome cod. Vaticani-Palatini 62, quem examinavi, exhibetur. **608**, 4 post στρατείας addidit: ναῖον δ' ἐσχατίην Φθίης Δολόπεσσιν ἀνάσσων (*Il.* IX 484) 9 post ἔργων pergit: τῶν μέντοι ὑπὸ τῷ Ἀχιλλεῖ λεχθέντων ἐν ἀντιλογίᾳ ἐστί· τό τε Ἄργος τὸ Πελασγικὸν καὶ ἡ Φθίη. Ἄργος τε γὰρ οἱ μὲν πόλιν δέχονται 18 ταύτας contra Pleth. Marcian. et Vindobon. 28 τῆς Παλαιφαρσάλου **609**, 1 ταύτην pro τήνδε 6 φκίσθαι i. e. φκῆσθαι 23 Πρωτεσιλάφ aliter atque Pleth. Marcian. et Vindobon. 24 περὶ ὧν **610**, 11, 14, 15 Ἄλος **611**, 10 ἀρχὰς

pro πηγὰς 10 Τυμφρηστοῦ 25 ἀπὸ Μαλιέων. quae praepositio codicibus invitis a Corae suppleta et adhuc uncis inclusa nunc codicis nostri lectione confirmatur **612**, 1 ὁμωνύμους καὶ τούτους 20 post Φθίης add. καὶ ἦν Φοινὶξ 30 ἐστι om. **613**, 1 Μακεδονίαν 2 post Δόλοπας add. ἔχον 5 εἰς οὓς. quod in Bn postea additur 17 Πυλῶν pro Θερμοπυλῶν **614**, 16 γὰρ pro δὲ **618**, 11 Φαρυκαδῶν. eadem nominis forma 16 31 Παγασικὸν **619**, 10 Κεκράφου 14 ὡς ἂν **620**, 14 εἶτα ὠσάμενοι ἐκείνους εἰς τὴν μεσογαίαν ποταμίαν **622**, 2 Εὐρώτου 15 τὰ πρὸς τῷ 32 ἐπεὶ οὐδὲ τῆς (623, 1) Νεσσωνίδος οὔσης. ἀλλ' ἴσως ταύτης μὲν παραπλησίας ἀεὶ μενούσης. ἐκείνης δὲ τότε πλημμυρούσης ἀτάκτως. τότε δὲ καὶ ἐκλειπούσης **623**, 12 οὐδένας A, Eustath. ad *Il.* II 756 **624**, 15-6 κατέμειναν.

Ex brevissima insularum recensione. quae iam proprio Plethonis ingenio aliis interpositis aliisque mutatis secundum Strabonem enarrantur, haec digna esse quae notentur opinor: **667**, 19 ὀυτικώτατον μὲν οὖν ἄκρον Κρήτης Κόρυμος, ἑωθινότατον δὲ Σαρμώνιον. Adriatici maris insulae hoc modo Strabone duce disponuntur: ἐν δὲ τῷ Ἀδρίᾳ Ζάκυνθός τε καὶ Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη κατὰ στίχον τε ἀλλήλων κεῖσθαι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ ἀπὸ ὀυσμῶν ἐπικεῖσθαι· Ζάκυνθος μὲν νοτιωτάτη αὐτῶν· μεθ' ἣν Κεφαλληνία προσμήκης τε (mg. adscr. μάλιστα καὶ μεγίστη αὐτῶν. εἶτα Ἰθάκη βορειοτάτη τε) αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν ἤπειρον μάλιστα. τούτων δὲ πολὺ ἀποτέρω καὶ πρὸς ὀυσμὰς Κέρκυρα Κεφαλληνίας πολὺ μείζων νῆσος. πρὸς δ' ἕω Ἰθάκης αἱ Ἰχναῖαι νῆσοι σμικραί τε καὶ πρόσγειοι πρός τε τοῦ Ἀχελῴου ταῖς ἐκβολαῖς (= Strab. X 452-459 = codices Parisini ap. Bredovium, *Epist. Paris.* p. 93). **634**, 2 Δόλοπες ὑπὸ (τῇ suprascr.) Πίνδῳ τῷ ὄρει 16 ἐν τῷ Ἀχελῴῳ 17 καὶ Οἰνιαία δὲ καὶ αὕτη ἐπὶ τῷ ποταμῷ μέσον (cod. i. e. ἐν μέσῳ) που τῆς τε θαλάττης καὶ τῆς Στράτου. Strabonianas Acarnaniae et Aetoliae descriptiones Plethon persaepe ipsa geographi dispositione neglecta in brevissimi compendii modum contraxit: e. g. **634**, 13... καὶ Ἀνακτόριον... καὶ Ἄστακὸς (X 459) καὶ Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν πρὸς ποταμῷ Ἰνάχῳ (VII 325) καὶ Ἀμβρακία πρὸς τῷ Ἀράθθῳ ποταμῷ. ἀνάπλουν ἔχοντι ἀπὸ θαλάττης εἰς αὐτήν. **646**, 26 ...Χαλκὶς μὲν οὖν τὸ μετὰ Εὐηνὸν εὐθὺς ὄρος ἄχρι δὴ θαλάττης· μεταξὺ δ' Εὐηνοῦ καὶ Ἀχελῴου λίμνη μεγίστη τῶν γε ἐκεῖ Κυνία καλουμένη (646, 21). τῆς δὲ Πλευρῶνος καὶ ὄρος ὑπέρκειται Κούρειον καλούμενον (635, 16), ἀφ' οὗ ἴσως καὶ Κουρῆτις πρότερον ἡ Αἰτωλία καὶ Κούρητες τὸ ἔθνος (= codices Parisini ap. Bredovium p. 95-6).

II

In epitomes calce fol. 259 v post Aetoliae descriptionem una eademque manu secundum Plutarchi *Quaestiones Graecas* 13, 15, 11 Aenianum migrationes, Locrorum Ozolarum et Corcyrae insulae incolarum fata evolvuntur, ex quibus, ne hoc codice in lucem protracto Plutarchi textum neglegere viderer, varietatem lectionis notatu dignam erui et singula frustula, quae cum codicum Parisiensium 462, 1739, 2376 excerptis accurate congruunt, sed a textu Plutarcheo novissime edito valde distant, ad verbum descripsi[12].

Plutarchus, *Quaestiones Graecae* 13, 293 F, Moralia II 1 rec. W. Nachstädt—J. B. Titchener, Lipsiae 1934 p. **342**, 3 περὶ τὸ ἐν Θετταλίᾳ Δώτιον 3-4 Παραούαν 6 post μετὰ add. δὲ post κατέσχον ita pergit: ἐκ δὲ Κίρρης θεοῦ προστάξαντος εἰς τὴν περὶ Ἴναχον χώραν κατέβησαν ὑπὸ Ἰναχιέων τε καὶ Ἀχαιῶν οἰκουμένην, οὓς ἐκβαλόντες αὐτοὶ τὴν χώραν κατέσχον Φημίου τοῦ Ἐνιανῶν βασιλέως Ὑπέραχον[13] τὸν Ἰναχιέων βασιλέα ἐν μονομαχίᾳ ἀποκτείναντος. Λοκροὶ δ' οἱ τὴν μεταξὺ Αἰτωλίας τε ἔχοντες καὶ Φωκίδος ὧδε ταύτην ὤκησαν τὴν χώραν... *Quaest. Graecae* 15, 294 E p. **343**, 24 χρήσαντος pro φήσαντος κτίζειν πόλιν post 25 ξυλίνης **341**, 1 χρησθὲν pro χωρίον 3 (Locri Ozolae) εἴτε ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τὸν Ταφιοσσὸν (cod. i. e. Ταφιασσόν) λόφον, ἐν ᾧ τὸ τοῦ Νέσσου λέγεται εἶναι μνῆμα (cf. Strab. IX 427), ῥέοντος θρομβώδους καὶ δυσώδους ὕδατος οὕτω κληθέντες, εἴτε καὶ διὰ τὸ πολυανθὲς τῆς χώρας ὑπὸ τῆς εὐωδίας ὡς δοκεῖ ὑποδηλοῦν καὶ Ἀρχύτας ὁ Ἀμφισσεὺς ἐν ἐκείνῳ δὴ τῷ ἔπει

τὰν βοτρυοστέφανον μυρίπνουν Μακῦναν ἐραννάν[14].

Μηκῦνα μὲν γὰρ ἑνικῶς πόλις τῆς Λοκρίδος ταύτης, Μηκῦναι (cod. i. e. Μυκῆναι) δὲ πληθυντικῶς ἡ ἐν τῇ Ἀργολικῇ πόλις. καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἠπείρου ταύτης.

Κέρκυραν δὲ τὴν νῆσον κατέσχον Κορίνθιοι. Χαρικράτη πέμψαντες οἰκιστήν, ὃς πλεύσας ἐς τὴν νῆσον καὶ πολέμῳ κρατήσας Ἐρετριέων, οἳ πρότεροι αὐτόθι ᾤκουν. τούτους ἐκβαλὼν αὐτὸς τὴν νῆσον ᾤκησεν. οἱ δ' ἐκεῖθεν Ἐρετριεῖς οὐχ ὑποδεξαμένων τῶν ἐν τῇ μητροπόλει Μεθώνην[15] τὴν ἐπὶ Θράκης ᾤκησαν (similia apud Plut. *Quaest. Graecae* 11, 293 A p. 340, 11 = Bredovius, *Epist. Paris.* p. 97-8).

---

[12] Cf. Bredovius, *Epistulae Parisienses* p. 96.

[13] Eadem nominis forma in cod. Paris. 462, 2426 legitur.

[14] Cf. Bredovii, *Epist. Paris.* p. 97, qui ex codicibus Parisinis eundem Archytae Amphissii versum attulit (Meineke, *Anal. Alexandr.* p. 354).

[15] Strab. IX 436.

Quae ratio inter haec Plutarchi excerpta Strabonianis notitiis arctissime subnexa et deperditi septimi libri Straboniani fragmenta intercedat nunc diiudicare nequeo, quamquam Plethonis *Thessaliae chorographiam* in aliis quoque codicibus servatam in easdem de Corcyra notitias exire ex Kramero et Bredovio perspicio (praef. p. XLIX). Attamen, ut res in apertum educatur, alia quoque Plethonis ex Plutarcho excerpta, quae in diversis codicibus leguntur, cum nostris comparanda esse iudico. Utcumque se res habet non sine quodam nexu Graeciae septentrionalis enarrationem Strabonianam una cum his notitiis a Plethone conglutinatam esse in propatulo est, siquidem Strabonem l. VII de Epiri populis et Corcyrae fatis egisse fragmentis, quae nunc exstant, satis manifeste edocemur (VII fr. 1—3, 7—8). Quaestione igitur de Strabone Plutarchi auctore vel potius de communi utriusque fonte altius indagata aliisque codicibus Plethonis manuscriptis in examen vocatis fortasse etiam ex hac epitome Gemistiana numerum fragmentorum illius mutilati libri Straboniani augeri posse admodum probabilis fit coniectura.

Wratislaviae

DE FRAGMENTO PAPYRACEO BEROLINENSI Nr. 9870 RESTITUENDO

Scripsit

SOPHIA ABRAMOWICZ

A Francisco Della Corte in *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica* 64, 1936 p. 385 sqq. duae papyri quae Berolini tum asservabantur (nunc vero ubinam gentium sint et an salvae sint omnino ignoramus), signatae Nr. 9870 et 9871, editae sunt. Quas cum editor unius chartae fragmenta esse censeret, restituere hoc modo conatus est[1]:

Nr. 9870

δ]εινός τε μέγας τ[ε
πα]γχρύσεα μῆλα δοκ[εύων
]ις Φόρκωι ξυνορ.[αίμων
χαλκέῳ ὄζῳ
κ]εφαλὴν ἀπαείρ[ει
ὠκ]εανῶι βαθυδί[νηι
]χανον ὄβριμα ἔργ[α
]νον εὐρέας ὤμου[ς
καλλιδόμοιο
ἐπὶ μήλοις
] πεπυκασμένος [ἐστίν
]νοι δ᾽ ἐπικαίρι(α) ἐχ[ούσας
]ροισι φυλά[σσειν.

Alterum fragmentum Nr. 9871 affero, quamquam soli fr. Nr. 9870 restituendo operam datura sum:

Nr. 9871

]κωτι
]ος ν[.]κτε [..]σεν ἐννε[άμυκλος
]σα γυναικῶν καλλι[παρήων
]ρ ἐμ. πεδίοι κήτει θε[οπέμπτῳ
] ἔκπαγλος ἐπειγόμεν[ος
]πεδίω[ι] μενέγ Κηφ[ῆος
] ἐπεὶ τείχει[
] τοπ ..τηρπτο[
] ἔμπεδος ἐγχ[είῃ.

[1] Tabulas phototypice expressas non adiecit neque litterarum formas accurate descripsit, quo factum est, ut de singulis quibusdam dubitari possit (ut de iota subscripto vel adscripto).

Eorum quae Della Corte in ista sua editione disseruit haec singula referenda esse puto. Utrumque fragmentum ad fabulam de Perseo occidente Medusam, Andromedam autem a monstro marino servante pertinere atque *Mulierum Catalogi* Hesiodei (*Ehoearum* quoque dicti) frustula esse e vocibus κήτε[ι (Nr. 9871 v. 4) et Κηφ[εύς (ibid. v. 6) persuasum sibi habet et dicit: „Si fabulas apud Eratosthenem *Cat.* 16, Hyginum 64, Ovidium *Met.* IV 663, Manilium I 350, Aratum 353 aliosque comparemus, tale fragmenti initium fuisse videtur: „... magnus terribilisque custodiebat Perseus aureos greges ... filia Phorci erat Gorgo, cui (Perseus) caput aëneo gladio abscidit in Oceani litore, ubi illa habitabat..." Hoc loco in papyro lineam inesse dicit, infra quam versus esse interpolatos vel correctos. V. 8[2] plurimas emendationes habere et super alium versum deletum, cuius litterarum vestigia appareant quidem, legi vero nequeant, scriptum esse. Quid autem narratum sit inter fr. 9870 et 9871 non constare: fortasse auctorem, ut a Medusae caede ad Andromedae liberationem transiret, de ipsius Andromedae fortuna, quae pro culpa matris, se pulcherrimam γυναικῶν καλλιπαρήων (Nr. 9871 v. 3) esse iactantis, monstro obiecta esset narrasse.

Quibus opinionibus ab editore prolatis haec obici possunt. Cum Cephei nomen procul dubio, quid in fr. 9871 de Andromeda actum sit, testimonio sit, ceti nomen non item, ut postea apparebit. Quod attinet ad Phorcum, apud Hesiodum (*Theog.* 237, 270, 336 cet.) formam Φόρκυς, -υος et -υνος habemus, Φόρκος vero apud Alcmanem, Pindarum, Sophoclem, alios exstat. Nusquam apud auctores a Della Corte laudatos ulla fit mentio de gregibus a Perseo custoditis neque omnino quidquam in eorum operibus reperitur, quod ad nostrum fragmentum praecipue pertinere videatur. De voce παγχρύσεα μῆλα mox plura dicam. Ad v. 4 Della Corte *Theogoniae* v. 30 ὀάφνης ἐριθηλέος ὄζον affert, quo ad quid demonstrandum opus sit, plane nescio, nisi ad id solum, quod apud Hesiodum vox ὄζος omnino exstet, quae illo loco ramum viridem, a Musis poëtae pro sceptro datum significat; at vero in nostro fragmento χάλκεον ὄζον pro Persei ἅρπῃ dictum esse necesse est. Maxime hic mea quidem opinione Della Corte errare videtur; nam vocabulum ὄζος apud omnes scriptores nihil significat nisi ramum, nullo autem modo probari potest sententia id aliquod acu-

[2] Ubi nullus Nr. affertur, de versibus prioris fragmenti agitur.

tum instrumentum quod ad secandum usurpetur, ut gladium vel falcem, significare posse. Quo fit ut omnino de Perseo dubitare liceat.

At in Anthologia Pal. 104,4 apud Philippum Thessalonicensem habemus illum ὄζον de Herculis clava dictum:

> ποῦ χλαίνωμα λέοντος, ὅ τ' εὐροίζητος ἐπ' ὤμοις
> ἰός, καὶ βαρύπους ὄζος ὁ θηρολέτης;

Quod vero ad epitheton χάλκεον attinet, Orion Homericus (λ 575) gerit ῥόπαλον παγχάλκεον, αἰὲν ἀαγές, scholion autem ad Apoll. *Argon.* I 1196 dicit: Πείσανδρος δέ φησι χαλκοῦν εἶναι τὸ ῥόπαλον Ἡρακλέους. Unde mihi statim in mentem venit poëtam nostro loco non de Perseo sed de Hercule locutum esse et sic rem porro investigare coepi.

Primum quidem certum erat Herculi nihil umquam fuisse cum aureis gregibus: atqui vocem μῆλα — mala non oves significare posse et Herculem Hesperidum aurea mala rapuisse nemo est quin sciat. Si *Theogoniae* vv. 334 sqq. a Della Corte quoque allatos:

> Κητὼ δ' ὁπλότατον Φόρκυι φιλότητι μιγεῖσα
> γείνατο δεινὸν ὄφιν, ὃς ἐρεμνῇς κεύθεσι γαίης
> σπείρῃσιν μεγάλῃς παγχρύσεα μῆλα φυλάσσει

perleges, dubitabis fortasse ovesne an poma in mente habuerit Hesiodus[3]. Et recte dubitari potest, nam ex his versibus minime patet, quarum ovium vel pomorum custos sit ille serpens. Quod antiqui cum iam ipsi ignorarent, ad v. 215 sqq. respexerunt:

> Ἑσπερίδας θ' ἃς μῆλα περὴν κλυτοῦ Ὠκεανοῖο
> χρύσεα καλὰ μέλουσι φέροντά τε δένδρεα καρπόν,

ubi μῆλα certe de pomis dictum est, et amborum locorum sententiis coniunctis alterum horti custodem draconem Hesperidibus adiecerunt. Sed si eos sequimur, oritur quaestio, quomodo ἐρεμνῇς κεύθεσι γαίης intellegi debeat, cum Hesperides non sub terra sed ultra Oceanum (l. c. et v. 274) πείρασιν ἐν γαίης (v. 518) in ultimis terrae finibus habitent. Si cum Goettlingio (in eius *Theogoniae* editione) ἐρεμνῇς κεύθεσι γαίης de spelunca draconis domi-

[3] Mazon in editione sua (Coll. des Universités de France, 1928) Gallice interpretatus est *moutons tout en or*. Scholia tacent.

cilio dici persuasum nobis habeamus, nihil sane inter illa κεύθεα atque πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο et πείρατα γαίης discrepet, versus tamen 300 de Echidna ὑπὸ κεύθεσι γαίης procul dubio „sub terra" intelligendus est, nisi forte v. 304:

ἥ δ' ἔρυτ' εἰν Ἀρίμοισιν ὑπὸ χθόνα λυγρὴ Ἔχιδνα

reiciatur; si enim eum reicis, non est cur v. 301:

ἔνθα δὲ οἱ σπέος ἐστὶ κάτω κοίλῃ ὑπὸ πέτρῃ

in subterraneo potius domicilio, non sub saxo tantum quodam prominente posito draco collocari videatur. Optime vero congruunt omnia, si reiecta Wilamowitzii coniectura σπείρῃσιν μεγάλῃς (v. 336)[4] lectionem Schoemanni (ed. *Theogoniae* 1868 p. 53) sequimur:

ἐρεμνοῖς [Paris.] κεύθεσι γαίης
πείρασιν ἐν μεγάλῃς...

Utut res se habuit cum ipso Hesiodo, dubitari nequit quin ab antiquis ita sane hic locus intellectus sit, cum, sive apud poëtas vel mythographos[5] fabulam de Hesperidibus legimus, sive in picturis eam aspicimus, semper inveniamus draconem aurea earum mala custodientem, qui occidendus est Herculi priusquam malis potiatur. Oves vero aureas illa μῆλα esse non sunt interpretati nisi aliqui posterioris aetatis scriptores[6] qui iam erubescebant fabulosa narrare et eorum loco veri similia proponebant: χρύσεα itaque vel παγχρύσεα non „aurea" esse sed „pulcherrima", interdum etiam Draconem nomen esse dicebant domini gregis[7].

Quamquam non ignoro hoc non posse statui argumentum, quod nullo modo refutari possit, nostro quoque loco μῆλα poma esse non oves, fateor me nescivisse prorsus quid facerem de ovibus. Et auxilium mihi venit unde minime certe sperabam: ipse enim Della Corte in posterius edito opusculo (*Ancora dei papiri Berlinesi 9870 e 9871*, Riv. di Filol. N. S. XV (LXV) 1937 p. 42—5) confitetur priorem suam interpretationem falsam fuisse et nostrum fragmentum ad Hesperidas sine dubio spectare, non

---

[4] Mss. habent πείρασιν ἐν μεγάλοις.

[5] Ut Eurip. *Her.* 394 sqq., Apoll. *Arg.* IV 1395, ad quem scholia Pherecydem laudant, Diod. IV 26. Erat. *Cat.* 3, Ps.-Apollod. II 113, alios.

[6] Ut Diod. l. c., Solin. 24, 4, Serv. *Aen.* IV 484, Eudocia 356 p. 277 Fl.

[7] Serpens apud Hesiodum nullum nomen habet; Ladonis nomen primum apud Apollonium obtinet.

tamen ad Herculem, sed perseverat in sententia sua de Perseo. Nec vero amplius caedem Medusae defendit, nam Ovidio auctore aliam fabulam, scilicet de Atlante in montem mutato in nostra papyro latere suspicatur. Etenim Ovidius *Met.* IV 631 sqq. narrat, quomodo Perseus occisa Medusa per aëra errans denique ad Atlantem perveniat:

Hic hominum cunctos ingenti corpore praestans
Iapetionides Atlas fuit: ultima tellus
Rege sub hoc et pontus erat, qui Solis anhelis
Aequora subdit equis et fessos excipit axes...
Arboreae frondes auro radiante nitentes
Ex auro ramos, ex auro poma tegebant...
Id metuens solidis pomaria clauserat Atlas
Montibus et vasto dederat servanda draconi
Arcebatque suis externos finibus omnes.

Quae nunc Della Corte optime cum initio fragmenti convenire videntur, ubi commemoratis *Theogoniae* vv. 270 sqq. de Phorcyis et Cetus progenie, qui ultimo loco serpentem παγχρυσέων μήλων custodem genuerunt, sic v. 3 supplet:

ὅσ]τις Φόρκωι ξυνομ[αίμων

et epitheton δεινός τε μέγας τε iam non Perseo sed eidem serpenti tribuit citato *Met.* v. IV 647:

vasto dederat servanda draconi[8].

At negari non potest inesse aliquam difficultatem, a Della Corte tamen neglectam, in vocabulo ξυνομαίμων[9], quod adhuc non esse usitatum nisi de fratre vel sorore sciebamus[10], cum hic sive quis Medusam sive draconem eligere malit, ambo Phorci sunt liberi. Videtur tamen hoc vocabulum nostro loco nihil amplius quam consanguineum significare, quamvis id de filio vel filia minus commode dici puto, non enim possum aliud aptius invenire, cum perpauca sint, quae omnino metricae rationi satisfaciant. Etenim ξυνομάλις etiam magis offendit, ξυνόμευνος nisi in Ceto, Phorcyis in *Theogonia* uxorem, cadere non potest, quae

[8] Cf. *Theog.* 299 de Echidna: ἥμισυ δ' αὖτε πέλωρον ὄφιν δεινόν τε μέγαν τε.
[9] Vel ξυνόμαιμος.
[10] Aesch. *Prom.* 410; Eur. *Iph. T.* 848, *Hel.* 640; Mosch. IV 52; Anth. Pal. App. 257, 27.

ab hoc loco aliena est, ξυνόμιλος apud Patres Ecclesiae tantum reperitur, aliqua denique participia nullo modo convenire possunt.

Sed redeamus ad Della Corte qui insequentem Ovidii narrationem de Atlante, postquam Medusae caput a Perseo monstratum conspexit, in montem immutato optime cum v. 3 sqq. nostrae papyri consentire opinatur (*Met.* 655 sqq.):

laevaque a parte Medusae
Ipse retro versus squalentia protulit ora.
Quantus erat, mons factus Atlas; nam barba comaeque
In silvas abeunt, iuga sunt umerique manusque,
Quod caput ante fuit, summo est in monte cacumen,
Ossa lapis fiunt: tum partes altus in omnes
Crevit in immensum (sic di statuistis) et omne
Cum tot sideribus caelum requievit in illo...

Scilicet εὐρέας ὤμου[ς (vide *umeros* apud Ovidium) montis iugum fieri, simulac Perseus summa prudentia praeditus

μάλα γάρ τε νόον] πεπυκασμένος [ἐστιν

(ut supplet Della Corte) et promptus ad agendum tempore opportuno ἐπικαιρί[α caput Medusae Atlanti ostendit, κ]εφαλὴν ἀπαείρ[ει. Qua sententia sic restituta nisus demonstrat Ovidium accuratissime poëtam pseudo-Hesiodeum imitatum esse, quoniam narrationem de Medusae caede simili modo post Andromedae liberationem in poëmate collocaret „qui ordo — ait — quin hic quoque servatus sit, dubitari nequit, cum lacuna inter fr. 9870 et 9871 brevissima esse debeat et iam v. 4 alterius fr. κῆτος. ergo fabula de Andromeda, exstet."

Quae porro de Ovidio eiusque fontibus Della Corte disserit, nostram papyrum iam non attingunt, itaque illa omittimus.

Consideremus nunc oportet, num ista, quae in posteriore opusculo proposuit, mutata in nonnullis priore opinione, melius aptiusque ad nostrum fragmentum restituendum conveniant, quam quae nos de Hercule proposuimus. Satis clare patet ex eis quae supra attuli Della Corte singulis versibus supplendis operam non dedisse summatimque tantum totam rem tractavisse, quo certe eam faciliorem sibi reddidit. Nos tamen ordine cunctos versus et servata vocabula perspicere necesse esse arbitror. Ut supra dixi, difficultas interpretandae vocis ξυνομαίμων manet tam apud

editorem quam apud me. Itaque tres primi versus sic fere suppleri possunt Della Corte, ut puto, non dissentiente:

ἔνθα δὲ γὰρ ναίεσκ᾽ αἰὲν δ]εινός τε μ̣έγας τ[ε
σπείρῃσιν μεγάλῃς πα]γχρύσεα μ̣ῆλα δοκ[εύων,
λυγρὰ ἰδὼν πρὸς πάντας ὄφ]ις Φόρκωι ξυνορ̣[αίρ̣ων.

De vocabulis χαλκέῳ ὄζῳ iam disseruimus.

Cum in priore interpretatione Della Corte v. 4 et 5 Perseo aënea falce vel gladio Medusae caput abscindenti tribuebat, tum in posteriore verbum ἀπαείρει iam non pro „abscindit" positum esse demonstrat, verum pro „ostendit, extollit", nam Ovidium laudat:

Medusae... squalentia protulit ora.

Verbum ἀπαείρειν in Homerica poësi non adhibetur nisi medio genere intransitiva potestate, unde videmus nostro loco ἅπαξ εἰρημένον esse. Apud posteriores quoque scriptores contractum ἀπαίρειν plerumque intransitivam potestatem habet. Vim „sursum attollendi" in solo Suidae lexico habet, ubi legimus ἀπῆρεν· ὕψωσεν; vim vero „abscindendi" cum certe nusquam et nullo modo habere possit, procul dubio pro „tollendo, detrahendo, auferendo" his locis positum est, ut plures omittam: Eurip. *Or.* 1608 ἄπαιρε θυγατρὸς φάσγανον, *Hel.* 1519 τίς δέ νιν ναυκληρία ἐκ τῆς ἀπῆρε χθονός; Plut. *Symp. probl.* VII 4, 1 οὐκ εἶα κενὴν ἀπαίρειν τὴν τράπεζαν.

Atqui si concedemus Suidae testimonium sufficere nobis, ut ἀπαίρειν idem quod *protulit* Ovidianum valere statuamus, quid faciemus de χαλκέῳ ὄζῳ? Equidem miror Della Corte id reticuisse, nam hoc vocabulum satis magni momenti in nostro fragmento esse videtur, utpote non multa verba habente, quae aliquid definitum certumque exprimant. Mea quidem opinione ille χάλκεος ὄζος in neutram editoris interpretationem bene apteque cadit, quo fit ut utraque reicienda videatur. At nunc quaerendum est, meliusne cadat in nostram, id est in fabulam de Hercule.

Nemo est quin v. 4 et 5 inter se manifeste pugnare perspiciat: si ὄζος pro clava positum est, quomodo Hercules serpentis caput aufert? Non est cur negem inesse hic sane aliquam difficultatem, tamen fieri potuit ut Hercules primum beluam clava

tunderet, postea caput gladio abscinderet, quod hoc fere modo exprimi poterat:

ἔνθ' ἄρα μιν Διὸς υἱὸς ἀγαέϊ] χαλκέῳ ὄζῳ
ἴφι βαλών, ξίφεϊ στυγερὴν κ]εφαλὴν ἀπάειρ[ε.

Quodsi de Herculis telis quaeritur, in permultis vasis pictis prioris aetatis effingitur simul cum gladio et clava vel etiam cum arcu[11] (cf. Furtwaenglerum ap. Roscherum, *Ausf. Lexic. d. Myth.* s. v. *Herakles*). Apud poëtas et scriptores Hercules draconem Hesperidum clava (fr. Herodori Heracleensis) vel sagittis venenatis (Apoll. *Arg.* IV 1404) perimit, quae non prohibent, quominus nostro loco res se aliter habere potuerit.

Sed et alter modus est difficultatem solvendi. Etenim verum propriumque Herculis certamen cum dracone ille ἆθλος est, quo Hydram Lernaeam superavit, cuius quasi simulacrum tantum posteriorque imitatio exstitit fabula de Hesperidum serpente occiso (unde certe et serpens in nonnullis testimoniis Hydrae est assimulatus, ut apud Pherecydem, Schol. Apoll. *Arg.* IV 1396 φυλάττειν δὲ αὐτὰ δράκοντα τὸν Τυφῶνος καὶ Ἐχίδνης, ἔχοντα κεφαλὰς ἑκατὸν καὶ φωνὰς παντοίας; eadem fere apud Apollod. II 113)[12].

Quomodo vero Hydra superata sit, varie narratur vel effingitur: tum Hercules capita ei abscindit νηλέϊ χαλκῷ (*Theog.* 316) vel ἅρπῃ (Quint. Smyrn. VI 217) Iolao abscissas cervices face adurente, tum lapidibus eam petit (Furtwaengler l. c. 2198), tum deinceps apud Apollod. II 79 sq. βάλλων βέλεσι πεπυρωμένοις ἠνάγκασεν ἐξελθεῖν ... τῷ ῥοπάλῳ δὲ τὰς κεφαλὰς κόπτων οὐδὲν ἀνύειν ἠδύνατο· μιᾶς γὰρ κοπτομένης κεφαλῆς δύο ἀνεφύοντο... καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τῶν ἀναφυομένων κεφαλῶν περιγενόμενος, τὴν ἀθάνατον ἀποκόψας κατώρυξε..., apud Pedias. II 6-7 etiam: ὁ δὲ τῷ ῥοπάλῳ κόπτων τὰς κεφαλὰς ἤνυε πλέον οὐδέν· μιᾶς γὰρ δειροτομουμένης δύο ἐφύοντο... ἀποκόψας δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκ πασῶν κεφαλήν, κατορύξας πέτραν ἐπέθηκεν. Cum autem hic nulla fiat mentio gladii sive alicuius id genus acuti instrumenti, sufficiente clava ad ἀποκόπτειν et δειρο-

---

[11] Posterioris aetatis picturae plerumque solam clavam ostendunt omisso gladio. Apud Homerum gladium et arcum Hercules gerit.

[12] Talis draconis imago cum nostro fragmento pugnaret, ubi κεφαλήν non κεφαλάς habemus, nisi Gruppius, qui RE Suppl. III 1072 s. v. *Herakles* effigies Herculis pictas sculptasque enumerat, serpentem in eis perraro plus quam unum caput habere asseveraret; itaque in hoc a memoria communiter tradita non abhorremus.

τομεῖν, liceat et nobis tali coniectura uti et v. 4 et 5 etiam sine ξίφει sic supplere:

ἔνθ' ἄρα μιν Διὸς υἱὸς ἀταρτέϊ] χαλκέῳ ὄζῳ
ἴφι βαλών, κρατερῶς στυγερὴν κ]εφαλὴν ἀπάειρ[ε.

V. 6 procul dubio de loco, ubi res est acta, loquitur; suppleri igitur potest:

Ἑσπερίδων ἐνὶ κήπῳ ἐπ' Ὠκ]εανῷ βαθυδί[νῃ.

V. 9 unum vocabulum καλλιδόμοιο servatum est, quod est ἅπαξ εἰρημένον non solum in dialecto Homerica, sed in lingua Graeca omnino[13]. Attamen, si recte lectum est, nihil sane habet quod ullam dubitationem moveat, et dici videtur de aliqua urbe vel arce. Mihi quidem in mentem venit apud Apollodorum II 121 Herculem auream praedam Eurystheo attulisse, qui scilicet poma immortalitatem parientia ab homine possideri nefas ducens raptori reddidit, ille Minervae, quae ea retro Hesperidibus rettulit[14]. Quae cum ita sint, vv. 7—10 sic fere restitui possint:

Ὣς μιν θάμβησε θρασυμή]χανον ὀβριμόεργ[ον
ἀμφὶ λεοντείῃ κεκαλυμμέ]νον εὐρέας ὤμου[ς
Εὐρυσθεύς, ὅ τ' ἄνασσε Μυκήνης] καλλιδόμοιο.

Θρασυμήχανος est Hercules in *Ol.* VII 113 Pindari, ὀβριμόεργος autem in *Theogonia* 996, quam lectionem si recipimus, necesse est A litteram in O mutare, quod concedi posse videtur, praesertim cum Della Corte affirmet hos versus multa menda rasuras emendationes habere. Ἀμφί adverbium certe putari debet, non praepositio. Quod attinet ad λεοντείῃ, si quis hoc obiciat, quod Strabo XV 688 negat quemquam ante Pisandrum in Heraclea Herculem pelle leonina vestitum effinxisse[15], primum Furtwaengleri l. c. auctoritate confisa respondere possum in tetradrachmis Cyrenensibus annorum 530—480 a. Ch. n. Herculem iam apparere cum clava et pelle leonina sub arbore pomis ornata, deinde me istam pellem non excogitasse nisi exempli causa nihilque aliud

[13] Non id repperi in Kretschmeri - Lockeri, *Rückläufiges Wörterb. d. gr. Spr.*, qui liber nititur, ut auctores fatentur, optimo nunc vocabulario Liddelli-Scotti, quod mihi praesto non erat.

[14] Gruppius l. c. Herculem primum deorum iussu mala rapuisse affirmat, idque facinus multo posterius ad Eurystheum relatum esse, cum iam „dodecathlos" constitutus esset.

[15] Athenaeus XII p. 512 f Stesichorum primum fuisse qui id fecisset dicit.

contendere quam ut agnoscatur in hoc versu de aliquo vestitu vel quadam re simili agi (cf. II 360 Aiacem ἀσπίδι ταυρείῃ κεκαλυμμένον εὐρέας ὤμους).

V. 11 ut Della Corte ita et mihi Hesiodeum versum *Opp.* 798 in memoriam revocavit:

μάλα γάρ τε νόον πεπυκασμένος ἐστίν,

qui, si Apollodorum porro sequamur, bene hic quadrare videatur, scilicet de Eurystheo dictus, qui, utpote homo prudens, considerato Herculis facinore sibi persuasit se talem praedam, diis dignam non mortalibus, retinere non debere.

Veniamus nunc oportet ad v. 12, ubi difficilis vox ἐπικαίρια exstat, quae non solum in dialecto epica non invenitur, sed omnino raro, nisi apud Xenophontem (*Anab.* VII 1, 6, *Cyr.* III 3, 12 et VIII 2, 25, *Oec.* XV 11 et V 5, *Hell.* III 3,11 et VI 4,15), apud quem „aptum, idoneum" fere significat. Sane difficile est coniungere eam cum verbo ἔχειν, siquidem Della Corte recte vestigia X litterae in eo verbo legit, sed quoniam in sequenti versu poëta de custodiendo loquitur, ita omnia restituere conor:

Ὄφιν κτείναντα στυγερὸν χρυσέοις] ἐπὶ μήλοις.
Ἀλλ᾽ ἔφατ᾽ οὖν, μάλα γάρ τε νόον] πεπυκασμένος [ἦεν·
οὔ σε βροτοῖς γε, θεοῖς δέ τι]ν᾽ οἷ᾽ ἐπικαίρι᾽ ἔχ[οντα[16].
οὐ θέμις ἦν ἄν δῶμασ᾽ ἐν ἡμετέ]ροισι φυλά[σσειν.

Ὄφιν priorem syllabam tam brevem quam productam habere posse constat. Quodsi displiceat, ponas licet:

πῆμα πέλωρον κτείναντα...

vel quidquam simile.

Tota igitur papyrus Berolinensis Nr. 9870 a nobis restituta hanc, etsi non certam, tamen probabilem speciem praebet:

ἔνθα δὲ γὰρ ναίεσκ᾽ αἰὲν δ]εινός τε μέγας τ[ε
σπείρῃσιν μεγάλῃς πα]γχρύσεα μῆλα δοκ[εύων
λυγρὰ ἰδὼν πρὸς πάντας ὄφ]ις Φόρκῳ ξυνομ[αίμων.
Ἔνθ᾽ ἄρα μιν Διὸς υἱὸς ἀαγέϊ] χαλκέῳ ὄζῳ
ἶφι βαλών, κρατερῶς στυγερὴν κ]εφαλὴν ἀπέειρ[ε
Ἐσπερίδων ἐνὶ κήπῳ ἐπ᾽ Ὠκ]εανῷ βαθυδί[νῃ.

[16] Quamquam ἐπικαίριος semel tantum apud S. Basilium cum dativo invenitur, ceterum absolute, licet conici hanc vocem similem in modum ac ἐπιτήδειον, cuius est synonymum, usurpari posse.

Ὡς μιν θάμβησε θρασυφή]χανον ὀβριμόεργ[ον
ἀμφὶ λεοντείῃ κεκαλυμμέ]νον εὐρέας ὤμου[ς
Εὐρυσθεύς, ὅ τ' ἄνασσε Μυκήνης] καλλιδόμοιο,
ὄφιν κτείναντα στυγερὸν χρυσέοις] ἐπὶ μήλοις.
'Αλλ' ἔφατ' οὖν, μάλα γάρ τε νόον] πεπυκασμένος [ἥγην·
οὔ σε βροτοῖς γε, θεοῖς δέ τι]ν' οἷδ' ἐπικαίρι' ἔχ[οντα,
οὐ θέμις ἦν ἂν δώμασ' ἐν ἡμετέ]ροισι φυλά[σσειν...

Alterum fr. Nr. 9871 Della Corte, ut supra diximus, parva lacuna intercedente proxime sequi arbitratur. Quamvis vox κήτει v. 4 a Hercule non abhorreat, nam ad fabulam de Hesiona pertinere possit, eo magis quod in sarcophago et in gemma a Furtwaenglero (Rosch. I 2, 2593) descripta Hercules conspicitur stans ante Hesionam liberatam et manu poma tenens, id est modo e Hesperidum horto reversus, tamen initium nominis Κηρ[v. 6, quod aliter quam Κηφεύς (vel etiam Κηφῆνες = Αἰθίοπες ad eandem fabulam spectantes) suppleri nequit[17], huic coniecturae adversatur cogitque nos fr. Nr. 9871 alienum esse a fr. 9870 iudicare.

Superest ut dicam, quid de origine nostrae papyri censeam: sitne frustulum *Ehoearum* Hesiodearum necne. Nihil quidem certi e tam exiguo fragmento elici potest: initio praecipue multa vocabula e *Theogonia* deprompta Hesiodeae originis testes esse fortasse videantur, at contra displicet Herculem, summum paene heroa, tam brevibus verbis celebratum esse, cum cetera, etsi non omnia, *Ehoearum* fragmenta latioris uberiorisque narrationis specimina praebeant. Ad quod responderi tamen potest etiam in ipsa *Theogonia* esse cum partes, ubi res latius narratur, tum, ubi pressius, neque id argumento esse posse. Quae cum ita sint, rem non liquere fatendum est.

Thorunii

[17] Κηφῆνες = fuci recipi nullo modo possunt, Κηφεύς a Hesiona alienus est.

DE TRIMETRORUM IAMBICORUM APUD TRAGICOS GRAECOS EXITU ATQUE CONFINIO OBSERVATIONES

Scripsit

MIECISLAUS BROŻEK

Poetas qui heroica componerent carmina aut iambos aut alios uno metro constantes versus non liccre scripsit Dionysius Halicarnasseus (*de compos. verb.* 26) multis et variis poemata distinguere metris aut numeris, sed necesse esse semper in eadem metri specie manere, cum interim ei fierent versus orationi pedestri pulcherrimae similes, in quibus metra variarentur aut membra saltem versibus minime congruerent, immo eosdem dissecarent. Quo fieri, ut qui unius generis versus scribere verbaque componere vellent versibus maxime accommodata, saepius ea inter se mutare cogerentur sibique concinna facere et membra variis dimetiri numerorum spatiis diversaque fingere neque inter se similia, saepe etiam in commata quae vocantur membris breviora cogere, verborum autem ambitus, qui quidem vicini sibi adiacerent, neque aequali magnitudine neque eadem specie facere. Nam proxima atque simillima orationi pedestri esse versuum verba, si a numeris atque a metris quasi errabunda aliquid declinarent. Quam ob rem eos, qui ita componerent carmina uno metro constantia, ut versus dissolverent membrisque distribuerent aliis aliter, dissipare et e conspectu auferre accuratam metrorum diligentiam, et cum periodos facerent spatiis varias ac specie diversas id efficere, ut metrorum quasi obliviscamur.

Haec igitur et plura Dionysius. Qui verba etiam exemplis illustravit, cum Homeri *Odyss.* XIV vv. 1—7 et Euripidis *Telephi* versus aliquot in membra et commata et cola, quae dicuntur, disposuit. Sed Euripidis trimetros ita in membra dirimi voluit (cf. Nauck TGF Eur. 696):

Ὦ γαῖα πατρὶς ἣν Πέλοψ ὁρίζεται,

χαῖρε,

Primum membrum hactenus.

ὅς τε πέτραν Ἀρκάδων δυσχείμερον

〈Πὰν〉 ἐμβατεύεις,

Alterum vero hactenus.

ἔνθεν εὔχομαι γένος.

Hoc tertium. Et illa trimetri spatium excedunt, hoc autem brevius est quam versus.

Αὔγη γὰρ Ἀλέου παῖς με τῷ Τιρυνθίῳ
τίκτει λαθραίως Ἡρακλεῖ·

Tum autem:

ξύνοιδε ὄρος
Παρθένιον,

Quorum neutrum versui magnitudine accommodatum. Deinde rursus alterum versu brevius, alterum amplius[1]:

ἔνθα μητέρ' ὠδίνων ἐμὴν
ἔλυσεν Εἰλείθυια.

Et quae sequuntur similiter in membra distribuenda.

Iam illud singulare est in rhetoris verbis et dignum quod praeter oculos non mittamus, non oportere membra versibus congruere, sed ab iis discrepare atque etiam inter se diversa esse decere. Quibus verbis allicimur, ut pauca de trimetrorum exitu quaeramus atque inspiciamus, quidnam tragicis curae fuerit, ut eo demum modo, quem Dionysius demonstravit, trimetrorum verba componerent, quorum pronuntiationem artificiosiorem atque orationi pedestri simillimam facerent.

Nam qui poetarum antiquorum versus componendi artem investigabant facile animadverterunt eos certa quadam ratione ductos saepenumero in versibus conscribendis id egisse, ut enuntiata atque sententias membraque et commata eisdem potissimum versuum locis absolverent, quibus pausae fieri solerent rhythmicae[2]. Quarum potiores in tragicorum Graecorum trimetris iambicis — nam de his versibus disserere nobis est in animo — atque praecipuae videntur esse pausae, quae in caesuras cadunt, semiquinariam et semiseptenariam, quae dicuntur, nec non morae illae, quibus singuli distinguuntur trimetri. Quod dictum ne quem nimis incredulum offendat, tabula qua demonstratur, quot vocis intermissio-

---

[1] Haec non sane ut nunc legantur ferri posse recte animadverterunt in appar. crit. editores Dionysii Halic. *Opusc.* Bibl. Teubn., Lipsiae 1904, vol. II 1 p. 140.

[2] Cf. quod novissime A. de Groot disseruit in *Wesen und Gesetze der Caesur*, Leiden 1935.

nes, quibus membra et sententiae distinguuntur, singulis trimetrorum sedibus occurrant, adiecta effici volumus:

	I	II	III	IV	V	VI
Aesch. *Prom.*	⏑̄ 0-45	⏑ 40-15	⏑̄ 107- 0	⏑ 61-11	⏑̄ 1-22	⏑ 0-450
Soph. *Aias*	⏑̄ 1-38	⏑ 55- 9	⏑̄ 162- 4	⏑ 108-21	⏑̄ 10-20	⏑ 0-660
Eur. *Alc.*	⏑̄ 4-63	⏑ 47- 4	⏑̄ 125- 1	⏑ 71-25	⏑̄ 3- 5	⏑ 0-760
Eur. *Iph. Au.*	⏑̄ 7-46	⏑ 58- 8	⏑̄ 144-10	⏑ 73-33	⏑̄ 1- 0	⏑ 0-640
Arist. *Ran.*	⏑̄ 10-47	⏑ 48-30	⏑̄ 207- 3	⏑ 120-57	⏑̄ 26-29	⏑ 2-680
Men. *Epitr. Sam.*	⏑̄ 2-67	⏑ 75-60	⏑̄ 152-41	⏑ 133-70	⏑̄ 81-29	⏑ 8-380

Quos numeros certissima a nobis potuisse effici ratione atque omni errore libera neutiquam contendimus, si quidem multi sunt trimetrorum loci, de quibus quaeri potest, utrum illi interpunctionum atque vocis intermissae sint loci necne. Atqui etiamsi quosdam numeros correctos mutaveris, tamen imaginem eorum, quae multum a nostra differret, frustra effeceris.

Sed longe plurimas interpunctiones cum versuum exitu convenire ut ex his apparet, ita unicuique, qui aliam percensuerit fabulam quamlibet, facile apparebit. Sunt enim versus plerique, qui necessario sententiam absolvunt, cum versum insequentem alia persona excipit. Neque tamen non plurimos videmus esse reliquos trimetros, in quibus libera lege neque ulla personam mutandi aut alternandi necessitate poetae ad libitum iam una cum trimetri exitu iam intra metrum sententiae aut membri finem fecerint. Quos trimetros liberos appellari commodum habemus.

Itaque operae pretium speramus fore non infelicis tragicorum Graecorum trimetros inspicere novisque curis quaedam de finitimis duorum versuum syllabis, postrema prioris prima posterioris, retractare. Nam omne metrum in integram vocem exire oportere, neque quidquam interesse, novissima in omni metro syllaba utrum longa sit an brevis, et verba in confinio duorum versuum hiare posse cum satis constat tum etiam illud satis est manifestum versus singulos, etsi nulla clauderentur interpunctione ac vocis intermittendae nota, quod fit cum sententia aut membrum aut aliud quoddam enuntiatum absolvitur, tamen naturali quadam vocis

mora debuisse vel solitos esse distingui. Qua mora sententias ac membra — ea quidem, quae ex altero versu in alterum transeunt et continuata potius quam interrupta efferri volunt pronuntiatione — in trimetris dialogi quodammodo distrahi et fortasse difficiliora intellectu atque auditu minus iucunda fieri potuisse vel ex eo colligi putamus,

1) quod poetis videtur fuisse iucundum atque utile, etsi membra versibus imparia facerent, plerosque tamen versus ea distinctionis mora terminari, quae non solum metro, sed etiam ipsa membrorum compositione ac pronuntiationis ratione constaret,

2) quod a poetis proclitica, quae Hermannus vocavit, atque praepositiva verba postremo trimetrorum loco, postpositiva et enclitica loco primo evitari videntur,

3) quod poetae id non detrectaverunt, ut versum cum versu insequente arctius coniungerent atque etiam episynaloepha, quam Choeroboscus vocavit, conglutinarent,

4) quod extremas trimetrorum syllabas hiantes certa condicione evitabant.

I

Iam quod dialogi versus plerosque una cum sententiis tragici absolvere consuevissent, causam fuisse stichomythiam facile quis suspicari potuerit, quae antiquissima dialogi forma exstitisse existimatur (cf. A. Gross, *Die Stichomythie in der griech. Trag. u. Kom.*, Berlin 1905; Wilamowitz, *Griech. Trag.* (1923) p. 24 sqq.; Gaerte, *Stichomythie*, RE III A (1929) col. 2489). Sed cum iambographi Graeci, nulla stichomythiae forma constricti, idem illud fecerint, ut in trimetris, quos κατὰ στίχον conscriberent, sententias plerumque et versus una terminarent (quod elucet ex Archilochi, Simonidis, Hipponactis trimetrorum fragmentis, quae quidem duobus vel pluribus exhibentur versibus, ubi ex centenis trimetris quasi sexageni et plures possunt interpunctione concludi), iam arbitrari audemus interpunctione plurimos esse naturali necessitate discriptos trimetros, nec magis quod, si secus fieret, versuum species confusa nimis ad pedestrem prope accederet orationem, quam quia vocis intermissio atque ea mora, qua trimetri distinguebantur, optima poetis videbatur eadem interpunctionis et sententias membraque absolvendi sedes. Quo quidem putamus esse factum, ut nonnullis in tragoediis plurima membra una cum tri-

metris finem caperent, quod ex numeris quos adicimus nimium quantum elucet:

Quot trimetri iambici, si ex omnibus dialogi trimetris numerantur, in singulis fabulis simul cum sententia vel membro pro centenis absolvantur:			Quot trimetri iambici, si ex liberis, quos vocavimus, trimetris numerantur, in singulis fabulis simul cum sententia vel membro pro centenis absolvantur:
58	Aesch.	*Prometh.*	45
64		*Septem*	58
59		*Persae*	56
67		*Eumen.*	58
59	Soph.	*Aias*	54
61		*Elect.*	47
63		*Oed. Tyr.*	46
60		*Oed. Col.*	48
64		*Antig.*	49
64		*Trachin.*	54
66		*Philoct.*	53
70	Eurip.	*Alcest.*	57
73		*Medea*	65
64		*Heraclid.*	56
61		*Hecuba*	50
71		*Ion*	54
71		*Electra*	58
70		*Phoenissae*	60
70		*Iphig. Aulid.*	60
Quod efficit 66 pro centenis			54 pro centenis

Cum his adeo comparari possunt:

73	Aristoph.	*Ranae*	72
77		*Vespae*	66
83		*Nubes*	71
73		*Aves*	60
46	Menand.	*Epitrep.*	39

Et dubitari vix potest, quin in ceteris fabulis, si quis omnes trimetros legendo ac numerando percensuerit, numeros inventurus sit his proximos. Ceterum numeros nostros neque certissima posse

constare ratione fatemur, quia de nonnullis ambigi potest, neque a quolibet correctos a nostris tamen multum differre posse contendimus.

Sed ex his numeris atque imprimis ex eis, qui trimetrorum sunt liberorum, quos vocavimus, satis apparet cum a tragicis tum ab Aristophane trimetros et sententias ac membra, quae respirationis mora quadam et vocis intermissione distingui solent, saepissime una esse clausa, a Menandro non item. Qui cum ab illorum usu aliquanto deflexerit, videtur esse etiam testimonio non eandem trimetros pronuntiandi rationem Menandri temporibus atque saeculo V a. Ch. n. fuisse.

Verum redeamus ad propositum. Nam poetae cum id sibi curae sumpsissent, quod Dionysius Halicarnasseus animadvertit, ut membra facerent versibus imparia, trimetrorum partem haud contemnendam in unaquaque fabula reliquerunt, quos nulla sequitur interpunctione notanda vocis intermissio, nisi qua versus omnes inter se distingui solent. Neque enim poetas decuit singulis versibus singulas sententias implicare, quod fit in stichomythia, ubi personae altercantes singulos sibi vindicant trimetros. Postquam vero non dubitaverunt poetae dialogi partes componere, ubi pluribus trimetris aliquid pronuntiari atque enarrari posset, sententias et membra necesse fuit partim versuum finibus terminari partim in alterum versum transire atque intra trimetrum finem capere.

II

Sed fuisse ita, ut dialogorum trimetri mora quadam distinguerentur, cum illis docemur, quae exposuimus, tum hoc etiam, quod verba postpositiva et enclitica prima trimetrorum sede omnino evitabantur[3]. Quod fieri vix oportuisset, si versus, qui nulla distinguerentur interpunctione, uno tenore pronuntiandi essent, importunitatem illam sententias et membra intercipiendi difficillime passi.

Tum proclitica quoque et praepositiva verba postrema trimetrorum sede parum apte poni videntur sensisse poetae, Sophocle fere excepto, cuius artem verba in versibus componendi aliquanto ab exemplis reliquorum tragicorum abhorruisse neminem fallit. Nam Wilamowitzius (*GVK* p. 96 sq.), qui illud „enjambement,"

[3] Cf. P. Maas, *Gr. Metrik* p. 30 § 137.

quod dicitur, omnino alienum fuisse scripsit ab antiquissima versus componendi arte parumque etiam veteribus poetis notum, Sophoclem animadvertit versus aliquatenus ad comoediae exemplar composuisse, in qua singulos trimetros sanequam saepe vix percipi atque distingui posse et quasi confusos neque ullis distinctionis moris significatos esse. Et cum apud Homerum aut apud tragicos verbum prima versus sede positum secundum grammaticae artis regulam cum verbis versus superioris unum aliquid atque totum faceret, tum maxime vir doctissimus credidit singularem occurrere verborum compositionem atque illud „enjambement", quod dicere consuevimus, exsistere.

Atque haec Wilamowitzii verba exemplo putamus illustrari posse non inepto, quod Aesch. *Prom.* v. 865 sq. exhibetur:

> μίαν δὲ παίδων ἥμερος θέλξει τὸ μὴ
> κτεῖναι σύνευνον...

In quibus verbum κτεῖναι ab illo τὸ μὴ remotum et tamquam divulsum est atque artis grammaticae regulis repugnat, siquidem τὸ μὴ κτεῖναι unum quiddam atque individuum facit.

Et quoniam eiusmodi verborum compositio apud Aeschylum et Euripidem perraro, apud Sophoclem saepius occurrit (cuius tamen multa exempla singulari quadam artis et pronuntiationis ratione excusari possunt), ipsa sibi testis est insolentiorem se visam esse tragicis et inusitatam et regulae non nihil adversantem.

At nobis illud „enjambement", quod in syntaxi est, cum sententiae, quae ipsa per se versum efficit totum, pars tamen quaedam postremo prioris versus loco ponitur, observationes nostras validissime, ut ita dicam, videtur adiuvare. Nam ut e. g. Aesch. *Prom.* v. 43 sq. promamus:

> ἄκος γὰρ οὐδὲν τόνδε θρηνεῖσθαι. σὺ δὲ
> τὰ μηδὲν ὠφελοῦντα μὴ πόνει μάτην,

poetam nihil sibi hac verborum compositione voluisse credimus, nisi ut illo brevi atque abrupto σὺ δὲ, quod mora versus distinguente a sententia, quae sequitur, quasi ex industria separatum est, animus audientis magis fieret intentus ad sententiam communem, quae trimetro insequente uno continetur tota. Quod idem saepius apud omnes tragicos accidit atque ita, ut breves illae coniunctiones vel pronomina vel aliae orationis partes, quae sunt σὺ δὲ, ἐπεὶ, τό γάρ, similes, id tantum faciant, ut sententiam communem

cum reliquis versibus et cum dialogi verbis contextam ac consertam reddant. Quod observatur in his quoque versibus:

Aesch. *Prom.* 384 sq.:

ἔα με τῇδε τῇ νόσῳ νοσεῖν, ἐπεὶ
κέρδιστον εὖ φρονοῦντα μὴ φρονεῖν δοκεῖν.

Aesch. *Prom.* 323 sq.:

...ὁρῶν, ὅτι
τραχὺς μόναρχος οὐδ' ὑπεύθυνος κρατεῖ.

Quibus simillimum est quod Aesch. *Prom.* v. 685 sq. legimus:

...νόσημα γὰρ
αἴσχιστον εἶναί φημι συνθέτους λόγους,

ubi sententia ab illo νόσημα γὰρ pulcherrime incipit, deinde distinctionis mora interiecta quinam sit morbus ille versu insequente explicat atque etiam taeterrimum esse adicit. Eiusmodi igitur verborum in trimetris compositio saepissime apud omnes tragicos occurrit, ubi mora illa, qua versus distinguuntur, etiam pronuntiationi artificiosae videtur servire atque utilis esse.

Et hoc genus trimetros verborum compositione ita conectendi, ut vocis intermissio, qua versus distingui soleant, ipsi pronuntiationi accommodata sit, maxima cum arte existimamus a tragicis, imprimis a Sophocle, adhibitum esse in iis versibus, in quibus particula illa negans seu prohibens οὐ, μή, μὴ οὐ, cum postrema trimetri sede insolita posita sit, praecipua cum vi ac pondere negat quod primo posterioris versus loco sequitur verbum aut vocabulum. Cuius generis sunt et Aeschyli versus quidam, e. g. *Agam.* 556 sq.:

σπαρνὰς παρήξεις καὶ κακοστρώτους, τί δ' οὐ
στένοντες, εὖ λαχόντες ἥματος μέρος

et *Choeph.* 1005 sq.:

τοιάδ' ἐμοὶ ξύνοντες ἐν δόμοισι μὴ
γένοιτ'. ὀλοίμην πρόσθεν ἐκ θεῶν ἄπαις

et *Prom.* 918 sq.:

οὐδὲν γὰρ αὐτῷ ταῦτ' ἐπαρκέσει τὸ μὴ οὐ
πεσεῖν ἀτίρωος πτώματ' οὐκ ἀνασχετά

et *Eum.* 914 sq., et Sophoclis, apud quem etiam plurimi occurrunt, qui sunt:

Soph. *El.* 1466 sq.:

ὦ Ζεῦ, δέδορκα φάσμ᾽ ἄνευ θεοῦ μὲν οὐ
πεπτωκός· εἰ δ᾽ ἔπεστι νέμεσις, οὐ λέγω.

Soph. *El.* 1491 sq.:

λόγων γὰρ οὐ
νῦν ἐστιν ἀγών, ἀλλὰ σῆς ψυχῆς πέρι.

Soph. *O. T.* 1232 sq.:

λείπει μὲν οὐδ᾽ ἃ πρόσθεν εἴδομεν τὸ μὴ οὐ
βαρύστον᾽ εἶναι·

Soph. *O. T.* 1460 sq.:

ἄνδρες εἰσίν, ὥστε μὴ
σπάνιν ποτὲ σχεῖν, ἔνθ᾽ ἂν ὦσι, τοῦ βίου.

Soph. *Ant.* 5 sq.:

οὔτ᾽ αἰσχρὸν οὔτ᾽ ἄτιμόν ἐσθ᾽, ὁποῖον οὐ
τῶν σῶν τε κἀμῶν οὐκ ὄπωπ᾽ ἐγὼ κακῶν.

Soph. *Ant.* 27 sq.:

ἀστοῖσί φασιν ἐκκεκηρῦχθαι τὸ μὴ
τάφῳ καλύψαι μηδὲ κωκῦσαί τινα...

Soph. *Ant.* 324 sq.:

εἰ δὲ ταῦτα μὴ
φανεῖτέ μοι τοὺς ὀρῶντας, ἐξερεῖθ᾽ ὅτι...

Soph. *Ant.* 544 sq.:

μήτοι, κασιγνήτη, μ᾽ ἀτιμάσῃς τὸ μὴ οὐ
θανεῖν τε σὺν σοὶ τὸν θανόντα θ᾽ ἁγνίσαι.

Soph. *Tr.* 90 sq.:

νῦν δ᾽ ὡς ξυνίημ᾽, οὐδὲν ἐλλείψω τὸ μὴ οὐ
πᾶσαν πυθέσθαι τῶνδ᾽ ἀλήθειαν πέρι

et Euripidis:

Eur. *Med.* 1053 sq.:

χωρεῖτε, παῖδες, ἐς δόμους. ὅτῳ δὲ μὴ
θέμις παρεῖναι τοῖς ἐμοῖσι θύμασιν.

Eur. fr. 51 Nauck:

δούλους γὰρ οὐ
καλὸν πεπᾶσθαι κρείσσονας τῶν δεσποτῶν.

Eur. fr. 240 Nauck:

ἐμὲ δ' ἄρ' οὐ
μοχθεῖν δίκαιον; τίς δ' ἄμοχθος εὐκλεής;

Eur. fr. 492,4 sq.:

κεἰς ἀνδρῶν μὲν οὐ
τελοῦσιν ἀριθμόν, ἐν γέλωτι δ' εὐπρεπεῖς...

His in trimetris illud *enjambement* non casu aut tamquam si omnino nihil interesset, quo denique modo verba in versibus componerentur, sed de industria quin a poetis usurpatum ac versibus pronuntiandis sapientissime sit accommodatum, vix erit, cur dubitemus. Nam qui versus pronuntiabat, ita maiore cum ictu postremo trimetri loco particulam negativam seu prohibitivam videtur protulisse. Quod ei alio loco certe non melius contigisset.

Ceterum de syllabarum quantitate, quae vicinae in confinio eiusmodi versuum exstant, quidquam decernere immaturum esset. Hiatum vero atque vocalium concursum in eo confinio deesse — id fortasse est dignum, quod respiciamus.

Sed praeter particulas negantes etiam praepositiones finali trimetrorum sede positas saepius in tragicorum trimetris invenimus. Quarum praecipuae sunt illae, quae mediae inter attributum et nomen ponuntur atque anastrophae speciem imitantur. Quales sunt:

Aesch. *Pers.* 460 sq.:

πέτροισιν ἠράσσοντο, τοξικῆς δ' ἀπὸ
θώμιγγος ἰοὶ προσπίτνοντες ὤλλυσαν.

Aesch. *Eum.* 114 sq.:

ἀκούσαθ' ὡς ἐλεξα τῆς ἐμῆς περὶ
ψυχῆς, φρονήτατ', ὦ κατὰ χθονὸς θεαί.

Soph. *Ai.* 720 sq.:

Τεῦκρος πάρεστιν ἄρτι Μυσίων ἀπὸ
κρημνῶν·

Soph. *Ai.* 1311 sq.:

θανεῖν προδήλως μᾶλλον ἢ τῆς σῆς ὑπὲρ
γυναικὸς ἢ σοῦ σοῦ θ' ὁμαίμονος λέγω

aliae, quae cum postrema trimetrorum sede ponuntur, id efficiunt, ut mora, versus distinguens, partibus videatur fungi haud scio an pulcherrimis; nam si quid nobis de poetarum consiliis in verbis componendis sentire licet, tragicos suspicamur id egisse, ut histrio

verba, quae in illo *enjambement* essent, maiore cum vi exprimere atque etiam ipsa verborum compositione rerum imagines imitari posset. Quod fit — ut exemplo utamur — in illis Aesch. *Pers.* 460 sq. versibus, ubi post τοξικῆς δ' ἀπὸ versus abrumpitur et membro intercepto poeta sagittae depingit subito ex arcu emissae momentum, deinde novo versu arcus atque nervi relaxati sonitum mollioribus quae sequuntur verbis magnifice imitatur:

θώμιγγος ἰοὶ προσπίτνοντες ὤλλυσαν.

Qui onomatopoeiae locus nobis etiam illud Homericum *Iliad.* I 46:

ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων χωομένοιο

in memoriam revocat.

Similiter et alia eiusmodi exempla versus verborum compositione artificiosiore copulandi videntur poetae consilio affectasse idque spectasse, ut versus pronuntiari possent commodius rebusque aptiores essent, ut compositionis vitia virtutes fierent pronuntiationis. Exempla:

Soph. *Oed. C.* 737 sq.:
οὐκ ἐξ ἑνὸς στείλαντος, ἀλλ' ἀνδρῶν ὑπὸ
πάντων κελευσθείς...

Trach. 557 sq.:
ὃ παῖς ἔτ' οὖσα τοῦ ὀασυστέρνου παρὰ
Νέσσου φθίνοντος ἐκ φονῶν ἀνειλόμην.

Eur. *El.* 6 sq.:
ἀφίκετ' ἐς τόδ' Ἄργος, ὑψηλῶν δ' ἐπὶ
ναῶν ἔθηκε σκῦλα πλεῖστα βαρβάρων.

Iph. Au. 420 sq.:
ἀλλ' ὡς μακρὰν ἔτεινον, εὔρυτον παρὰ
κρήνην ἀναψύχουσι θηλύπουν βάσιν...

Atque etiam his in versibus videntur poetae satis sensisse hac demum verborum compositione sive dispositione plurimum se prodesse versuum pronuntitionsi atque actioni, si membra eadem interciperentur mora, qua versus distinguerentur, deinde rursus novo versu porro tractarentur.

Quod fieri existimamus etiam in iis trimetris, ubi nulla est media inter nomen et attributum praepositionis sedes, sed praepositionem postremo trimetri loco praemissam mora sequitur, quae eadem versus distinguit et dubitationis cuiusdam est significatio

et pausa videtur esse assumpta, qua animus quasi colligi possit. Nam hoc praecipue credimus in versibus qui sequuntur accidisse:

Soph. *Oed. C.* 495 sq.:
ἐμοὶ μὲν οὐχ ὁδωτά· λείπομαι γὰρ ἐν
τῷ μήτε σωκεῖν μήθ' ὁρᾶν, δυοῖν κακοῖν.

Oedipi sunt verba. Qui cum in ambiguo esset neque satis videret, quam viam duorum malorum ingrederetur, moram sibi quandam meditationis videtur sumpsisse, priusquam illud τὸ μήτε σωκεῖν μήθ' ὁρᾶν, δυοῖν κακοῖν proferret.

Nec aliter interpretari possumus cetera eiusdem generis exempla, ubi particulae et praepositiones et pronomina et adverbia et articuli et coniunctiones, alia, in fine trimetri posita et a verbis, quae insequente versu porro tractantur, seiuncta id efficiunt, ut verba illa eo artificiosius cum suspirio quodam et animo suspenso exprimi possint. Quorum exemplorum potissima sunt:

Soph. *Oed. C.* 573 sq.:
ὥστ' ἐστί μοι τὸ λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο πλὴν
εἰπεῖν ἃ χρήζω, χὠ λόγος διοίχεται.

Oed. C. 954 sq.:
θυμοῦ γὰρ οὐδὲν γῆρᾶς ἐστιν ἄλλο πλὴν
θανεῖν· θανόντων δ' οὐδὲν ἄλγος ἅπτεται.

fr. 598,6 sq. Nauck:
ἴδῃ σκιὰς εἴδωλον αὐγασθεῖσ' ὑπὸ
κουραῖς ἀτίμως διατετιλμένης φόβης.

Eur. *El.* 852 sq.:
ἤκουσαν, ἔσχον κἀμακας· ἐγνώσθη δ' ὑπὸ
γέροντος ἐν δόμοισιν ἀρχαίου τινός.

Aesch. *Ag.* 1354 sq.:
ὁρᾶν πάρεστι· φροιμιάζονται γὰρ ὡς
τυραννίδος σημεῖα πράσσοντες πόλει.

Soph. *Oed T.* 122 sq.:
λῃστὰς ἔφασκε συντυχόντας οὐ μιᾷ
ῥώμῃ κτανεῖν νιν, ἀλλὰ σὺν πλήθει χερῶν,

alia, quae afferre supersedeo, significari satis esse puto: Soph. *Oed. T.* 585 sq.; 1327 sq.; *Oed. C.* 1130 sq.; *Ant.* 902 sq.; *Trach.* 92 sq.; Eur. *Hipp.* 305 sq.; *Hec.* 731 sq.; *Hel.* 1069 sq.; *Rhes.* 945 sq.; Aesch. *Eum.* 238 sq.; Soph. *El.* 879 sq.; 1123 sq.; 1309 sq.; *Oed. T.* 71 sq.; *Ant.* 170 sq.; 171 sq. In his igitur atque si-

milibus locis nihil obstat quominus verba ita certo consilio a poeta in duos versus esse distributa existimemus, artificiosae videlicet pronuntiationis gratia.

Nam poetas verborum compositioni artificiosae nimium quantum indulsisse omnibus fere versibus satis edocemur. Atque ut exempla quaedam, quibus refertae sunt fabulae, promamus, Eurip. *Med.* v. 1244 sq. afferre placet:

ἄγ', ὦ τάλαινα χεὶρ ἐμή, λαβὲ ξίφος
λάβ', ἕρπε πρὸς βαλβῖδα λυπηρὰν βίου...

Medea chori mulieribus coram professa est se pueros sua interfecturam esse manu, neque pati posse, ut aliena interficerentur. Tempus fugit. Dubitari et ambigi non potest. Agendum est. Itaque in regiam abit aedem et haec secum verba facit, quae quasi intercisa primo integris iambis imperativis redundant properis, tum inde a verbis πρὸς βαλβῖδα omnes syllabas ancipites longas recipiunt ipsoque rhythmo infinitum mulieris dolorem imitantur.

Similiter eiusdem Euripidis *Bacch.* v. 1064 sqq.:

λαβὼν γὰρ ἐλάτης οὐράνιον ἄκρον κλάδον,
κατῆγεν, ἦγεν, ἦγεν ἐς μέλαν πέδον.
κυκλοῦτο δ' ὥστε τόξον ἢ κυρτὸς τροχὸς
τόρνῳ γραφόμενος περιφορὰν ἕλκει δρόμου·

Nuntii sunt verba, qui Penthei mortem enarrat atque advenam Penthei socium ait summam cepisse olivam et ad terram deflexisse. Quod Euripides pulcherrime videtur expressisse repetito ter illo ἦγεν atque ita rhythmo ascendente in descendentem mutato, ut scilicet deflectendi laborem verbis artificiose pronuntiatis depingeret. Ceterum qui postremus horum versuum legitur trimeter arsibus duabus solutis in brevium syllabarum seriem continuam mirum in modum tornandi motum aequabilem imitatur.

Sed ne a proposito longius deerremus, ad cetera illius *enjambement* exempla apud tragicos Graecos perscrutanda accedamus. Nam multa restant, in quibus pronomen reflexivum aut articulus aut adverbium aut alia orationis pars, quae verbis praeponi et sententiam incipere solet, in fine versus posita pronuntiationem interrumpi neutiquam patitur multoque magis exigit, ut verba et versus nulla interposita mora continuentur. Quod fieri debere videtur in his versibus:

Aesch. *Pers.* 486 sq.:

καὶ Δωρίδ' αἶαν, Μηλιὰ τε κόλπον, οὗ
Σπερχειὸς ἄρδει πεδίον εὐμενεῖ ποτῷ.

Soph. *Ai.* 1025 sq.:

τοῦ δ' Αἰόλου κνώδοντος, ὦ τάλας, ὑφ' οὗ
φονέως ἄρ' ἐξέπνευσας:...

Ai. 1295 sq.:

αὐτὸς δὲ μητρὸς ἐξέφυς Κρήσσης, ἐφ' ᾗ
λαβὼν ἐπακτὸν ἄνδρ' ὁ φιτύσας πατήρ...

tum etiam Soph. *El.* 873 sq.; *Oed. T.* 298 sq.; 314 sq.; 632 sq.; 798 sq.; 1246 sq.; 1252 sq.; *Oed. C.* 14 sq.; *Trach.* 819 sq.; 1118 sq.; 1122 sq.; *Phil.* 408 sq.; 997 sq.; Soph. fr. 329 Nauck; Aesch. *Choe.* 1014 sq.; Eur. *Iph. T.* 475 sq.; Soph. *Oed. C.* 351 sq.; 993 sq.; 1202 sq.; 1209 sq.; *Ant.* 409 sq.; 1228 sq.; *Phil.* 263 sq.; 422 sq.; 485 sq.; Eur. *Hec.* 405 sq.; *Ion.* 1581 sq.; *Cycl.* 390 sq.; Achaeus fr. 26 Nauck TGF p. 752; Critias fr. 1,18 sq. Nauck p. 771, alia quae rerum studiosis occurrent exempla similia. Nam in his demum vere inveniri putamus trimetros, qui illo *enjambement* sive continua quadam pronuntiatione coniungendi sint. Ex quibus cum plurima Sophoclis esse videmus, iam intellegimus huius tragici artem verba in versibus componendi ab reliquis fabularum auctoribus discrepare.

Restat, ut hic quoque quaeramus, possitne quidquam de quantitate et forma syllabarum, quae in confinio versuum laudatorum sunt, observari necne. Atque postrema prioris trimetri syllaba indifferens nullis praecipuis videtur subiecta esse legibus. Est quidem ita, ut longae plures occurrant cum hac tum prima posterioris trimetri sede. Sed hoc syllabarum, quae omnino plures occurrunt longae, natura potius quam poetarum consilio factum esse veri est simillimum. Hiatus inter syllabas illas versuum finitimas bis invenitur: in Soph. *Oed. T.* 585 sq.:

ἄρχειν ἑλέσθαι ξὺν φόβοισι μᾶλλον ἢ
ἄπρεστον εὖδοντ', εἰ...

inter quos trimetros quoniam tamen pausa atque vocis intermissio, dum verba pronuntiantur, egregie admitti possunt, hiatum excusare videntur; iterum in *Oed. Tyr.* 1252 sq.:

Οἰδίπους, ὑφ' οὗ
οὐκ ἦν τὸ κείνης ἐκθεάσασθαι κακόν,

ubi ex hiatus asperitate, cum utraque vocalis eadem sit ὑφ' οὗ οὐκ. specie quadam synaloephae videtur esse aliquid remissum. Ceterum in incerto est, forte an consilio poetae in eiusmodi versuum confinio hiatum evitaverint.

III

Sed iam ad aliud versus copulandi genus animum advertamus. Nam episynaloepham vocari scripsit Choeroboscus duorum versuum coniunctionem arctissimam διὰ τὸ ἐπισυνάπτεσθαι τὸ σύμφωνον τῷ ἑξῆς ἰάμβῳ ἢ στίχῳ. Quod episynaloephae vocabulum veri est simillimum ab Alexandrinis profluxisse grammaticis. Nam Choeroboscus in commentario in Hephaestionis enchiridium rei metricae multa tradidit grammaticos, qui Aristophanem et Aristarchum secuti essent, eiusmodi versuum invenisse exempla, quorum unus versus in partem vocabuli exiret, posterior ab reliqua eiusdem vocabuli parte inciperet. Hephaestio tria affert exempla, quae sequuntur:

Simonidis: ἦ μέγ' Ἀθηναίοισι φόως γένετ' ἠνίκ' Ἀριστογείτων Ἵππαρχον κτεῖνε καὶ Ἁρμόδιος.

Nicomachi: οὗτος δή σοι ὁ κλεινὸς ἀν' Ἑλλάδα πᾶσαν Ἀπολλόδωρος. γινώσκεις τοὔνομα τοῦτο κλύων.

Quorum utrumque propter nomina propria videtur esse admissum, trochaeo in medio vocabulo dactylis repugnante.

Quo loco rerum similitudo recordari nos cogit, quod Mickiewicz in carmine suo epico l. III v. 29 sq. ioculatus est:

Zwała się Kokosznicka, z domu Jendykowiczówna. Jej wynalazek epokę stanowi.

Sed tertium est Hephaestionis exemplum ex Eupolidis *Baptis*:

ἀλλ' οὐχὶ δυνατόν ἐστιν· οὐ γὰρ ἀλλὰ προβούλευμα βαστάζουσι τῆς πόλεως μέγα.

Quod ita etiam ludentes composuisse animadvertit comicos: ἔνια δὲ καὶ παίζουσιν οἱ κωμικοί.

Sed Choeroboscus esse etiam alia his similia admonuit et exempla attulit, Callimachi:

ἥμισύ μοι ψυχῆς ἔτι τὸ πνέον, ἥμισυ δ' οὐκ οἶδ' εἴτ' Ἔρος εἴτ' Ἀΐδης ἥρπασεν ἐκ μερόπων

et Menandri, cuius tamen versus corrupti nihil ad rem demonstrandam valent, et Sophoclis, apud quem praecipua exsitere animadvertit et *Oed. T.* v. 332 sq. exscripsit:

ἐγὼ οὔτ' ἐμαυτὸν οὔτε σ' ἀλγύνω· τί ταῦτ'
ἄλλως ἐλέγχεις; οὐ γὰρ ἂν πύθοιό μου...

Quod etiam εἶδος Σοφόκλειον et episynaloepham vocari adiecit.

Iam ab Hephaestione nulla eiusmodi exempla, cum vocali in fine versus elisa, esse allata merito quis mirum habeat, praesertim cum Athenaeus, qui Hephaestionis nostri aequalis fere fuit, eosdem illos Sophoclis versus apud Clearchum, Aristotelis discipulum, ad Calliae exemplar factos esse legerit. Sed Hephaestio, qui in enchiridio artis metricae adumbrare potius instituisset res quam perficere, non omnia quae de arte nota habuit videtur libello suo inseruisse.

Ex illis vero Choerobosci verbis episynaloepham vocari διὰ τὸ ἐπισυνάπτεσθαι τὸ σύμφωνον τῷ ἐξῆς ἰάμβῳ ἢ στίχῳ elucet consonantem finalem versus prioris, qui in episynaloepha sit, quamquam ad vocabulum pertineat, quod postrema eiusdem versus sede legitur, versui insequenti non solum ascribi solitam esse in fronte, quo loco et codicibus exhibentur et papyris[4], sed etiam versus continua pronuntiatione copulare, nulla videlicet mora aut vocis intermissione, qua versus distinguuntur, interposita. Quod etiam illis Sophoclis *Oed. Tyr.* versibus 1184 sq. optime demonstrari putavimus, ubi e tribus interpunctione distinctis membris unumquodque suo tenore nihil interrupto pronuntiandum esse omnes sentimus, etiam si alterum membrum in duos versus sit divisum[5]:

ὅστις πέφασται φὼς τ' ἀφ' ὧν οὐ χρῆν, ξὺν οἷς τ'
οὐ χρῆν ὁμιλῶν, οὕς τε μ' οὐκ ἔδει κτανών.

Sed episynaloephae exemplum cum ex Soph. *Oed. T.* v. 332 sq. Choeroboscus afferret, singularem imprimis atque efficacissimam videtur exscripsisse eius speciem. Nam huic simile in trimetris unum praeterea exstat exemplum solum, quod est in Soph. *Oed. Col.* v. 1164 sq.:

σοὶ φασὶν αὐτὸν ἐς λόγους ἐλθεῖν μολόντ'
αἰτεῖν, ἀπελθεῖν τ' ἀσφαλῶς τῆς δεῦρ' ὁδοῦ.

---

[4] Cf. A. Koerte, Glotta 3, 1912 p. 154 sq.

[5] Cf. M. Brożek, *De Calliae Trag. Gramm.*, Cracoviae 1939, p. 42.

In ceteris episynaloephae exemplis, quae quidem in trimetris inveniuntur, quamquam particula postpositiva sive enclitica δὲ, τε, μὲ in fine trimetri elisionem patiuntur, nihilo tamen minus versum versui continuata pronuntiatione videntur adiungere.

Quae cum ita sint, iam recte quis quaerat, utrum certa quadam condicione usi sint auctores episynaloepha necne. Choeroboscus nihil, nihil ceteri auctores de hac re animadverterunt. Neque tamen minus posse quaedam de episynaloephae adhibendae condicionibus observari statuimus. Quae sunt:

1) interpunctionem versui exeunti praemissam aut primis insequentis versus pedibus insertam esse[6],

2) versum insequentem a syllaba longa (sive debili) incipere,

3) versum priorem in syllabam exire longam.

Has observationes ad episynaloepham pertinere et quidem ad omnia eius exempla facile affirmari potest.

Sed iam de singulis paulo accuratius quaeramus. Nam interpunctionem illam, versui exeunti praemissam aut primis insequentis versus pedibus statim insertam eo suspicamur in episynaloepha munere fungi, ut pausa intra versum facta non desiderari possit distinctionis mora, qua versus terminari scimus, sed quam in episynaloepha omnino superfluam esse sentimus.

Quae quin ita se habeant licet non sit cur dubitemus aut nobis minus persuasum habeamus non fortuitas esse interpunctiones, de quibus sermo est, tamen etiam certas esse eas atque argumentis posse quibusdam confirmari frustra arbitraremur. Quod ex eis quae sequuntur facile elucet.

Nam si in episynaloepha interpunctio, id est respirationis mora atque pausa, qua sententias et membra distinguere consuevimus, versibus inserta, morae illius, qua versus distingui solent, locum obtinet, etiam in alios nobis placuit inquirere versus, ubi sententia vel membrum postremis trimetri pedibus incipit, tum in primis versus insequentis syllabis finem capit. Quales sunt:

Aesch. *Ag.* 916 sq.:

μακρὰν γὰρ ἐξέτεινας· ἀλλ᾽ ἐναισίμως
αἰνεῖν, παρ᾽ ἄλλων χρὴ τόδ᾽ ἔρχεσθαι γέρας.

Soph. *El.* 714 sq.:

κτύπου κροτητῶν ἁρμάτων· κόνις δ᾽ ἄνω
φορεῖθ᾽· ὁμοῦ δὲ πάντες ἀναμεμιγμένοι

[6] Cf. ibid. p. 43.

Eurip. *Hel.* 505 sq.:

δόμων ἄναχτα προσμενῶ· δισσὰς δέ μοι
ἔχει φυλάξεις· ἦν μὲν ὠμόφρων τις ἦ...

In his et ceteris trimetris, qui quidem simillimam his verborum compositionem exhibent, quia facile sperare potuimus interpunctionibus illis, quae paulo ante finem versus et intra primas statim versus insequentis syllabas ponantur, morae versus distinguentis partes quodammodo esse datas, poetas minime licentiis illis, ultima trimetri syllaba indifferente et hiatu in confinio versuum admisso usos esse suspicati sumus.

Inspeximus igitur atque dinumeravimus supra quam ducenta ex universis tragoediarum trimetris collecta exempla, ubi membrum aut sententiam in alterius trimetri finem, alterius autem, qui sequitur, initium distributa invenimus, neque tamen quidquam praecipuum de verborum compositione aut de qualitate et quantitate syllabarum, quae in confinio eiusmodi versuum sunt, animadvertimus. Nam breves ultimae eorum trimetrorum syllabae neutiquam rariores occurrunt, quam in ceteris trimetris, nec hiatum deesse videmus (e. g. Soph. *Oed. T.* 671 sq., 795 sq., Eurip. *Med.* 313 sq., *Suppl.* 1229 sq., *Hel.* 1604 sq., Aesch. *Suppl.* 399 sq.), qui in confinio versuum est.

Quae cum ita sint, quid restat nisi ut statuamus nihil valere in versibus verborum compositionem aut membrorum et sententiarum dispositionem ad ultimas atque vicinas trimetrorum syllabas certa ratione adhibendas; sola episynaloepha versus ita coagmentari, ut nulli versus distinguenti morae, nulli postremae trimetri syllabae brevi, quae quidem in episynaloepha sit, locus dandus fuisse videatur. Nec interpunctionis pausa, quae ab episynaloepha non longe abesse solet, illam moram, qua versus terminantur, per se ipsa removet, sed episynaloepha eam habet vim, ut versus arctissime coniungat, quod quidem optime etiam Koerteus, l. l., animadvertit.

Nunc vero accedamus ad illud, quod altero statuimus loco in episynaloepha versum insequentem a syllaba incipere longa (sive debili). Qui locus id tamen videtur maxime desiderare, ut satis explicatum habeamus, quaenam fuerint longae illius sive debilis syllabae primae versus insequentis partes. Nam si quidquam ad episynaloepham interesset longam esse illam trimetri insequentis syllabam primam, necesse erat eam ad continuam trimetrorum pro-

nuntiationem aliquid afferre. Sed quid aut qua ratione, quia frustra excogitari potest, quantitas earum syllabarum nobis nihil ad rem pertinere videtur, et casu potius quam natura factum esse existimamus, ut longae aut debiles exhiberentur omnes. Atque casu quidem propterea quod omnino prima trimetrorum syllaba anceps saepissime longa occurrit: e. g. in Aesch. *Eumen.* 1,88 longae pro singulis brevibus, in Soph. *Oed. Tyr.* binae longae pro singulis brevibus, in primis 440 trimetris Aristoph. *Ran.* 3,5 longae pro unaquaque brevi, in primis 450 trimetris Aristoph. *Eccl.* 2,2 longae pro una brevi. Episynaloepha autem occurrit in Aristoph.*Ran.* v. 298 sq., *Eccles.* v. 351 sq. Tertium episynaloephae exemplum apud Aristophanem *Avium* v. 1716 sq. exstat, quod est in versibus, qui a nuntio declamantur 1706—1719, ubi decem longae primae trimetrorum theses et quattuor breves inveniuntur, ita ut perfacile fieri potuerit, ut etiam illa thesis, quae in episynaloepha est, casu, non ratione in suam sedem incideret longa. Atque in ceteris episynaloephae versibus idem accidisse existimamus, ut in Soph. *El.* v. 990—1058, ubi 50 syllabae longae, 19 breves prima trimetrorum sede occurrunt, ut in Eurip. *Iph. Taur.* v. 939—986, ex quibus 33 versus longam, 15 brevem in fronte habent syllabam. Similiter in Soph. *Ant.* v. 998—1032, quibus Tiresiae continentur verba, et episynaloepha v. 1031 sq. exhibetur; ex his igitur trimetris 27 a longa, 8 a brevi incipiunt syllaba.

Sed his numeris satis demonstrari credimus primam trimetrorum syllabam in episynaloepha casu, non ratione exstare longam, neque quidquam in trimetrorum continuata pronuntiatione agere, praesertim cum episynaloephae exempla non ita multa exhibeantur, quibus excludi possint casu facta[7].

Restat ut in illud, quod tertio loco animadvertimus, in episynaloepha versum priorem in syllabam exire longam, inspiciamus. Nam episynaloephae exemplis, quae Hephaestio attulit, ubi nomina dirimuntur propria Ἀριστο|γείτων et Ἀπολλό|δωρος, remotis, remotisque etiam illis Eupolidis versibus, quibus iocatus illud προ|βούλευμα in duas distraxit partes, cetera, in quibus vocalis in fine versus eliditur, omnia versus prioris syllabam postremam sive

[7] Sunt enim apud Aeschylum nulla, apud Sophoclem *El.* 1017 sq., *Oed. Tyr.* 29 sq., 332 sq., 785 sq., 791 sq., 1184 sq., 1224 sq., *Oed. Col.* 17 sq., 1164 sq., *Antig.* 1031 sq., apud Euripidem *Iph. Taur.* 962 sq., apud Aristophanem *Ran.* 298 sq., *Eccles.* 351 sq., *Av.* 1716 sq.

natura sive positione longam exhibent, nihil obstantibus codicibus aut papyris, in quibus consonans, quae vocalem elisam praecedit, versui insequenti attribuitur. Nam cum postrema prioris versus verba cum verbis versus insequentis uno nec interrupto tenore pronuntianda sint, postrema illa versus syllaba longa efficitur, ut in Soph. *Oed. Tyr.* 791 sq.: γένος δ' | ἄτλητον et 1224 sq.: ὅσον δ' | ἀρεῖσθε.

Quod idem etiam Latinos in versibus observavisse poetas, si quando versus hypermetros scriberent, neminem fugit. Nam Lucretius V 849, Catullus LXIV 298, CXV 5, Horatius *Sat.* I 4 96. 6,102, Vergilius in *Georg.* et *Aen.* passim, Ovidius *Metam.* IV 11.780. VI 507, alii, cum in hexametris hypermetris sexto quidem pede semper spondeum ponerent, rhythmi natura exigi videntur sensisse non mancam, sed plenam postremam versus syllabam.

Tum in trimetris Graecis credo non nullius esse momenti, quod auctor scholiorum A in Hephaestionis manuale ad illos Eupolidis versus animadvertit: τοῦτο καὶ χωλὸν γίνεται τῆς τελευταίας συλλαβῆς μὴ λεγούσης. τότε γὰρ ἀδιάφορόν ἐστιν, ὅτε λήγει. Quod non est cur dubitemus, quin ab auctore illo rectissime sit animadversum, quodque etiam ad alia episynaloephae exempla pertinuisset, si quae praeterea exstitissent, ubi postrema versus hypermetri vocalis brevem finalem relinqueret trimetrorum syllabam.

Et haec quidem sunt, cur syllabam finalem in episynaloepha rhythmi ratione, non casu longam exstare putemus, etiamsi his quoque postremis trimetrorum sedibus syllabas longas plures, quam breves invenit I. Rumpel, *De exitu trim. graeci* (= Progr. Gymn. zu Insterburg 1872), atque apud Aeschylum 2,3 longas pro singulis brevibus, apud Sophoclem 2,75 pro 1, apud Euripidem 2,4 pro 1, apud iambographos 2,8 pro 1, apud Aristophanem 2,5 pro 1.

IV

His accedunt quae de hiatu in versuum confinio admisso observari possunt. Qui hiatus quamquam propter moram illam admitti solet, qua singuli distinguuntur versus vocibusque coguntur absolvi integris, non tamen videntur adhibiti esse nullis constricti condicionibus. Nam poetae ne voces hiarent variis usi sunt tamquam remediis, quibus vocalium concursus amoveretur, elisione, aphaeresi, crasi, synaloepha sive synizesi, aliis, ex quibus non esse

in confinio versuum adhibitam nisi elisionem solam vidimus eamque numero perquam raro.

Sed ut poetarum in hiatibus, qui intra versus occurrunt, delendis, qui autem in confinio versuum sunt, admittendis rationem atque consuetudinem demonstremus, videndum est nobis ipsis, ne quid minus recta, quam res postulat, ad finem perveniamus via. Quam viam haud ineptam ingredi videmur, si observationes numeris testibus confirmemus.

Nam in Soph. *Philoct.* v. 1—506 trimetri iambici 409 occurrunt. In his trimetris 2722 singulae continentur voces, quarum confinia 2313 intra versum, 409 in confinio versuum exhibentur. In 2313 illis vocum confiniis remediis, quae nominavimus, hiatus 401 sublati sunt, qui faciunt numerum 17,3 pro centenis vocum confiniis. In his autem 409 vocum confiniis, quae trimetrorum simul efficiunt confinia, 78 hiatus sublati idem faciunt, quod 19 hiatus pro centenis versuum confiniis. Videmus igitur poetam non minus admisisse hiatus in confinio versuum, quam in vocum confinio intra versus sustulisset.

In Soph. *Oed. Col.* v. 1—116, qui omnes sunt trimetri iambici, 654 vocum confinia intra versus, 116 in confinio versuum occurrunt. In illis 654 vocum confiniis 114 hiatus sublati 17.4 pro centenis, in his 116 versuum confiniis 16 hiatus admissi 13.8 pro centenis faciunt.

His numeris admonemur, ut in aliis quoque trimetrorum partibus potioribus eandem conficiamus rationem hiatuum. Sed iam non omnia nobis placet respicere trimetrorum confinia nisi ea, in quibus dialogi persona non mutatur quaeque in reliqua dissertatione haud scio an recte confinia libera vocemus[8].

Atque in Aesch. *Agam.* v. 489—680 centum nonaginta duo exstant trimetri iambici, ex quibus 166 liberi sunt. Voces in omnibus 192 trimetris 1124 inveniuntur atque 932 vocum confinia intra versum faciunt, in quibus 106 hiatus sublati idem faciunt quod 11,3 hiatus pro centenis vocum confiniis. In illis autem 166 liberis trimetrorum confiniis 27 hiatus admissi idem faciunt quod 16,2 pro centenis trimetrorum liberorum confiniis.

Iam videmus in versuum confiniis non minus saepe occurrere atque admissum esse hiatum quam in vocum confiniis intra versum occurrentibus sublati deprehenduntur.

---

[8] Cf. pag. 99.

Nam etiam in Eurip. *Orest.* v. 1—87, 449—728, 844—956 quadringenti sunt et octoginta trimetri, ex quibus 440 liberi. In illis 480 trimetris 3030 inveniuntur voces et 2550 vocum confinia intra versum occurrunt, in quibus 373 hiatus sublati idem valent quod 14,6 hiatus pro centenis vocum confiniis intra versum occurrentibus. In his autem trimetrorum confiniis liberis 81 hiatus admissi idem valent quod 18,4 hiatus pro centenis vocum confiniis in confinio trimetrorun liberorum occurrentibus.

Tum in Eurip. *Herc.* v. 1—106 et 140—347 trimetri sunt 313, in quibus 1979 voces atque 1666 vocum confinia intra versum numerantur. In his confiniis hiatus 256 sublati idem faciunt quod 15,3 pro centenis. Trimetri liberi sunt 288, quorum in confiniis 32 hiatus admissi idem faciunt quod 11,1 pro centenis vocum confiniis, quae in trimetrorum liberorum confiniis exstant.

Quos numeros credere possumus in ceteris fabularum trimetris vix quidquam ab his, quos effecimus, discrepare. Atque in ipso confinio versuum liberorum, quos vocavimus, poetas animadvertimus eadem frequentia usos esse in hiatibus admittendis, qua hiatum in confinio vocum intra versum occurrentium variis delevissent remediis.

Sed e trimetris liberis alii interpunctione absolvuntur, quos etiam trimetros clausos recte quis appellaverit, alii nulla distingui possunt interpunctionis nota, quos apertos appellare commodum habemus. Iam igitur ex eis, quae sequuntur, satis discemus poetas in trimetrorum apertorum confiniis non nihil cavisse, ne sententia, cum in alterum transiret dialogi trimetrum, quamquam non pausa illa, qua versus distingui solerent, hiatu tamen nimis saepe interrumperetur.

Nam in Aesch. *Septem* 547 occurrunt dialogorum trimetri, ex quibus 462 liberi sunt: 270 clausi, 192 aperti. In confinio trimetrorum, qui interpunctione solent claudi, 60 hiatus occurrunt atque 22,2 hiatus pro centenis versuum confiniis faciunt. In his autem trimetrorum apertorum confiniis 12 hiatus admissi 6,2 hiatus efficiunt pro centenis confiniis apertis.

Quae cum ita sint, iam suspicari possumus poetam in confinio versuum, qui interpunctione claudi possunt, multo liberiore lege hiatum admittere quam in confiniis trimetrorum apertis, qui nulla clauduntur vocis intermissione, qua quidem sententiae dirimi solent.

Et quod suspicati sumus id ita se certe habere numerorum tabula adiecta demonstrari non neglegimus.

Tabula qua demonstratur:

		1) quot hiatus in confinio trimetrorum clausorum, quos vocavimus, pro centenis eorundem versuum confiniis occurrant:	2) quot hiatus in confinio trimetrorum apertorum, quos vocavimus, pro centenis eorundem versuum confiniis occurrant:
Aesch.	*Sept.*	22,2	6,2
	Pers.	23,6	11,5
Soph.	*El.*	24,1	5,4
	Oed. Col.	26,4	5,8
	Trach.	21,4	2,0
Eurip.	*Med.*	21,3	2,3
	Heraclid.	20,2	7,0
	Hec.	23,6	3,3
	Ion	28,0	5,9
	El.	24,1	5,4
	Phoen.	24,0	4,2
Trag. fab. allatis		23,5	5,3
		Cum his comparentur:	
Arist.	*Nub.*	31,6	19,3
	Av.	33,7	24,8
Menand.	*Epitrep.*	29,5	23,1
	Sam.	38,0	26,0

Tragicos igitur videmus — quamvis difficile sit dictu, utrum de industria an sermonis natura — certe non casu hiatum in confiniis trimetrorum apertorum evitavisse. Quod cum non eadem ratione apud comicos factum sit, etiam testimonio videtur esse dialogi comici pronuntiationem ad sermonis cotidiani consuetudinem propius accedere.

Cracoviae

DE TIMONIS PHLIASII *SILLORUM* DISPOSITIONE

Scripsit

GABRIELA PIANKO

Timonis Phliasii *Sillorum* fragmenta, si Mullachii illam tristis famae syllogen silentio praetermittamus[1], duos optimos editores nancta sunt, Wachsmuthium[2] dico et Dielsium[3]. Ex Apollonidis Nicaeni tabula, quam ille Laertio Diogeni suppeditavit[4], trium librorum descriptio nobis nota est, sed generalis tantum. Itaque primus liber narrationis forma philosophos dogmaticos cavillabatur, secundus autem et tertius colloquium continebant inter Timonem ipsum interrogantem et Xenophanem Colophonium respondentem institutum. Atque in altero libro potissimum priores philosophi recensebantur, in tertio autem, multo breviore et quasi epilogo, posteriores id est Timonis ipsius prope aequales perstringebantur. Sed quia de paucis tantum fragmentis scriptores certam eorum sedem testificati nobis sunt, de maxima autem parte nihil scimus, in eis disponendis ambo viri docti admodum inter se differunt. Nam Wachsmuthius, sagacissimam Meinekii coniecturam secutus, Necyiae formam in omnes tres *Sillorum* libros accepit. Recte ille quidem interrogat: *Qua tandem ratione poetica potest effici, ut homines diversissimorum temporum vel diu vel nuper demum mortui inter se colloquentes et quasi fabulam agentes exhibeantur, praecipue ut Timon cum Xenophane iam permultos annos defuncto sermocinans proponatur?...* At Dielsius nescio cur primo *Sillorum* libro Necyiae formam ibi quoque aptissimam negare voluerit. Gulielmo Nestle, quamquam Dielsii dispositionem in universum accepit, nihil obstare videtur, quominus etiam in primo *Sillorum* libro Necyiae forma admitti possit. Nam — interrogat una cum Wachsmuthio vir doctus — ubi nisi in Orco tantarum et tam diversarum aetatum philosophi in uno loco colligi et ser-

[1] *Fragmenta philosophorum Graecorum collegit recensuit vertit...* Fr. Guil. Aug. Mullachius, Parisiis 1883.

[2] *Corpusculum poesis epicae Graecae ludibundae*, fasc. II continens silographos Graecos a Curtio Wachsmuth iterum editos, Lipsiae 1885.

[3] *Poetarum philosophorum fragmenta*, ed. Hermannus Diels, Berolini 1901.

[4] Wachsmuth p. 37, Diels p. 174.

mocinari possunt?[5]... Dielsius autem cum duobus posterioribus libris Necyiae formam fuisse veri simillimum putet, in primo libro nihil cogere ut apud inferos res quoque acta necessario existimetur affirmat. Quare in primo libro post prooemium a Laertio Diogene laudatum duas scaenas internoscit (quae ubi agerentur non potuit aut non voluit distincte dicere) nempe *Philosophorum Pugnam* ad *Iliadis* imitationem compositam et *Piscatum Philosophorum*, quem postea Lucianum in *Piscatore* suo imitatum esse autumat.

Piscatum autem Philosophorum fragmentis praecipue 30, 31, 32, 52, 63, 64 contineri Dielsius voluit: *En Plato dux regit examen piscium, mullus praenobilis*[6], *sequitur Arcesilas gracilior ille quidem at sustentatus gravissimorum piscium Menedemi, Diodori, Pyrrhonis auxilio. Ad eos natando se recipit ubicumque dogmatici piscatores retia subtilitatis et doli plena in aquam deiecerunt. Inter hos pingitur Zeno, anus Phoenissa ligurriens pisciculos, nassam observans...*[7]

Piscatus scaenam illam ridiculam esse nemo negare potest. Platonis autem imago sub mulli nobilis figura, qui piscium agmen agit, lepidissima certe est et editoris mentem allicere re vera potuit; sed tota illa scaena mihi quidem in fragilibus fundamentis reponi videtur. Nam lectio πλατίσταχος non in omnibus Laertii Diogenis codicibus, ubi fragmentum illud laudatur, inveniri potest; in nonnullis, et in optimo quidem B Burbonico lectio πλατύστατος legitur, quam praeter Wachsmuthium etiam H. Richards accepit[8], qui ad Platonis dictionem vocabulum hoc pertinere interpretatur, quod significet uberem, abundantem dicendo, sed gratum, ut cicadarum vocem.

Deinde, nonne similitudo scaenae illius cum *Piscatore* Lucianeo Dielsium lusit? Nam rhetor Samosatensis scaenam nobis ante oculos ponit, ubi Parrhesiades postremos et depravatos quosdam celeberrimorum philosophorum discipulos piscatur, quos postea de rupe deicit cum sapientium virorum consensu, qui istos pro suis agnoscere nolunt. At in Timonis *Sillis* Dielsius lusum piscatorium conspici affirmat, ubi dogmatici piscatores retia subtilitatis et doli

---

[5] Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie VI A (1937) s. v. *Timon*, col. 1301—1303.

[6] Fr. 30 (7 W.) legit: πλατίσταχος.

[7] Diels p. 183.

[8] Classical Review 21, 1907 p. 198.

plena in aquam deiecerunt, Plato autem, Menedemus, Diodorus, Pyrrho — pisces gravissimi — ad retia illa evitanda intenti sunt. Sed si philosophi illustrissimi sub piscium figuris in scaenam aguntur, ubinam piscatores sunt? Unum solum piscatorem invenimus, Zenonem Citium, id est anum stupidam Phoenissam, quae ne unum quidem piscem captare potest. Num veri simile est piscatorem unum et illum quidem stupidissimum tantos et tam graves pisces piscari? Nonne veritati propius apparet praedam non inter tanti nominis philosophos, sed inter communiores homines quaerendam esse? Quare scaena illa in Dielsii interpretatione mihi quidem proprio sensu carere videtur, et quod ille in Wachsmuthio reprehendit asseverans eum *fulcris parum stabilibus niti*, in ipso potius reprehendi potest. Si lectionem πλατύστατος accipiemus et fragmentum illud, quo Zeno sub anus Phoenissae imagine repraesentatur, in primo *Sillorum* libro collocabimus inter umbras, quas Timon in Orco vidit (quod statim Tantali aut Sisyphi imaginem ab Ulixe in Tartaro visam in mentem revocat), nihil iam ex tota illa Piscatus Dielsiani scaena remanebit.

Itaque quamquam post Dielsii editionem omnes fere, qui Timonis *Sillis* operam navaverunt, illius dispositionem atque interpretationem acceperunt — nuper etiam vir doctissimus Th. Sinko in sua *Historia litterarum Graecarum*[9] — ego ad Wachsmuthii dispositionem reverti maluerim et in Orco omnes tres *Sillorum* libros collocaverim. Pauca tamen corrigenda proponere ausim, in primi praesertim libri dispositione; nam mea quidem sententia Wachsmuthius etiam ea fragmenta in primum librum recepit, quae in Xenophanis cum Timone colloquium melius quadrare videntur.

Ergo in primo libro Timon, qui in Orcum descendit, antiquos et posteriores philosophos inter umbras mortuorum recognovit. Deinde Pugnam Philosophorum poeta nobis depinxit, postremo autem Pyrrho apparuit, omni vitio carens, omnibus quibus ceteri philosophi laborant libidinibus et fraudibus invictus, cuius persona pacem inter pugnantes reducit. In secundo autem libro, ut constat, Xenophanes in Orco dux varias philosophorum umbras Timoni demonstrat, antiquorum quidem, in tertio autem recentissimi philosophi repraesentantur. Sunt etiam qui putent (velut Susemihl) non Xenophanem hic quaestionibus Timonis res-

[9] T. Sinko, *Literatura grecka*, Kraków 1947, II 1 p. 16.

pondere, sed Xenophanem esse qui quaerat. Timonem autem de aequalibus suis disserere.

Iam si ad singula redeamus, fragmentum 1 W, 1 D:

ἔσπετε νῦν μοι ὅσοι πολυπράγμονές ἐστε σοφισταί

totius operis initium fuisse nemo credo est qui dubitet, nam Laertius Diogenes certam versuum illorum sedem testificatus est. Ubi autem mentio de Euboeo Pario parodo a Timone collocata sit (39 W, 2 D), difficile dici potest; Dielsius Timonem 'parodiarum' quosdam poetas ut suos decessores laudasse atque exempla 'parodiae' in prooemio enumerasse putat.

Iam sequitur philosophorum quos Timon in Orco vidit enumeratio: in primis Democritum se conspexisse Timon dicit (2 W, 46 D), deinde Pythagoram (3 W, 57 D), tum Parmenidem (4 W, 44 D), Zenonem Eleatam (5 W, 45 D), Thalem (6 W, 23 D), Platonem (7 W, 30 D), Anaxarchum (9 W, 58 D); ibi quoque Zenonem Citium conspexit sub anus stupidissimae imagine:

καὶ Φοίνισσαν ἴδον λυχνόγραυν σκιερῷ ἐνὶ τύφῳ
πάντων ἱμείρουσαν· ὁ δ' ἔρρει γυργαθὸς αὐτῇ
σμικρὸς ἐών· νοῦν δ' εἶχεν ἐλάσσονα κινδαφοῖο (8 W, 38 D).

Quod fragmentum, credo, recte cum illis *Odysseae* versibus comparandum est, ubi Tantali vel Sisyphi umbra ab Ulixe in Tartaro visa describitur:

καὶ μὴν Τάνταλον εἰσεῖδον κρατέρ' ἄλγε' ἔχοντα
ἑστεῶτ' ἐν λίμνῃ· ἡ δὲ προσέπλαζε γενείῳ·
στεῦτο δὲ διψάων, πιέειν δ' οὐκ εἶχεν ἐλέσθαι... (*Od.* XI 582 sqq.).

καὶ μὴν Σίσυφον εἰσεῖδον κρατέρ' ἄλγε' ἔχοντα
λᾶαν βαστάζοντα πελώριον ἀμφοτέρῃσιν... (593 sq.).

Catalogo philosophorum ad finem adducto poeta ad pugnam eorum describendam accingitur. Huc in primis spectant fragmenta 14 W, 21 D et 15 W, 22 D ad *Iliadis* imitationem composita, dein fragmentum 10 W, 47 D, ubi Protagoras certamen incipit (Wachsmuthius versus illos in philosophorum catalogo collocavit: mihi quidem videntur verba: Πρωταγόρης τ' ἐπίμεικτος ἐριζέμεναι εὖ εἰδώς melius ad pugnam quadrare). Porro in pugnae dispositione editores non tantum inter se differunt, praeter quod Dielsius aliqua fragmenta non ad certamen, sed ad lusum piscatorium

pertinere putat; sunt autem: 16 W 31 D, 17 W 32 D, 25 W 52 D. Ergo philosophi, qui garrulo morbo laborant, logomachiam saevissimam conserunt, cui praeter Protagoram (10 W 47 D), qui primus in aciem prodit, intersunt Arcesilas (18 W 38 D, 19 W 34 D, 55 D), Zeno cum discipulis (20 W 39 D, 22 W 13 D, 21 W 14 D), Cleanthes quasi novellus Aias (24 W 41 D). In fragmentis 26 W 54 D, 52 W 19 D, 65 W 20 D (quem locum Wachsmuthius in tertio libro reposuit) Timon consueto more Platonis nomen ludit; fortasse aliquis hic Platonem in logomachia cavillatur. Dielsius autem in secundo libro versus illos collocavit. Huic libro ego etiam 42 W 35 D assignaverim, quod fragmentum Wachsmuthius ad ipsum Platonem pertinere putavit, Dielsius autem de neotericis Academicis tractare autumat, falso mea quidem opinione, nam ibi quoque Platonis nomen poeta ludit. Porro intersunt pugnae Menedemus (28 W 29 D — huic fragmento Dielsius nullum locum assignavit) atque Heraclitus (29 W 43 D). Ad pugnam quoque spectant fragmenta 30 W 16 D, 31 W 15 D, 57 W 65 D, 23 W 66 D, quae nescio qui pronuntiat, sed videntur a discipulo aliquo dicta, quem paeniteat spei deceptae vitaeque et pecuniae perditae. Dum saevissimum philosophorum certamen fervet, Pyrrho apparet invictus sophistarum tumultu, cupiditatibus infractus; nemo cum illo certare audet; itaque omnes obmutescunt, et hoc modo ipsa Pyrrhonis persona rixis terribilibus finem facit (fragmenta: 32 W 9 D, 35 W 8 D, 36 W 63 D, 37 W 64 D, 38 W 48 D, 53 D).

Huc etiam credo fragmenta 33 W 10 D et 34 W 11 D pertinere posse, ubi Timon vanitatem et stupiditatem hominum Pyrrhonis sapientiae opponere videtur. Recte Wachsmuthius librum primum in Pyrrhonis laudes exiisse suspicatur.

In secundo libro Xenophanes, qui princeps perhibetur scepticae rationis, per Orcum scepticum Timonem ducit et collocutoris vicem gerit. Timon de variis philosophis eum interrogat, Xenophanes autem acutis atque malignis verbis respondet. Huc certe fragmentum 40 W 60 D pertinet; fragmenti 44 W 56 D certam sedem in libro secundo Athenaeus IV p. 159 D testificatus est, et ambo editores verba ea Xenophani attribuunt, qui luxum Lydorum repudiat, Graecorum simplicem victum ei anteponens. Ad ipsum Xenophanem spectat etiam fragmentum 45 W 59 D, ubi philosophus ille se ipsum confitetur, primum exponens omnes cogitationes suas ad unum idemque universum recurrisse, deinde hoc

universum quale ipsi visum sit addens. In Timonis cum Xenophane colloquio ego etiam fragmentum 11 W 18 D de Prodico, 12 W 37 D de Antisthene atque 13 W 56 D de Speusippo collocari velim, quae Wachsmuthius in primum librum accepit inter umbras a Timone in Orco visas. Dielsius autem pugnae attribuit. Mihi autem hic magis placent, quia epicae dictionis sollemnitate carent, quam illa fragmenta primo libro annumerata prae se ferunt, et nimis maligna sunt, ita ut Xenophanem quam Timonem magis decere ea pateat.

Fragmentum 46 W 4 D ab Athenaeo laudatum fortasse ad Heraclitum pertinet, 47 W 24 D de Anaxagora tractat, 48 W 5 D de Protagora, 48 W 42 D de Empedocle. Versus illos celebres de Socrate (50 W 25 D) a Dielsio in libro primo collocatos ego una cum Wachsmuthio hic in secundo videre malim a Xenophane pronuntiatos. 51 W 62 D ad Socratem et Platonem pertinere pro certo habemus; porro in fragmentis 53 W 26 D, 43 W 36 D, 54 W 27 D, 41 W 28 D varii philosophi deridentur, ut Xenophon, Aeschines, Aristoteles, Aristippus, Phaedon, Euclides.

In tertio libro aequalium philosophorum vita et doctrina castigantur. Fragmenta 55 W 51 D, 56 W 7 D (cuius certa sedes in tertio libro ab Athenaeo affirmata habetur) ad Epicurum pertinent et malitiosissima sunt, quia philosophum illum Timon magis quam ceteros aspernabatur. In fragmentis 57 W 65 D, 58 W 61 D stoicos sillographus noster cavillatur, qui in grammatica excolenda et promovenda insigniter meriti sunt, sed Timone iudice nihil effecerunt. Fragmentum 59 W 17 D ad tertium librum pertinere et Dionysii Metathemeni intemperantiam in eo vituperari ambo editores consentiunt. In fragmento 60 W 12 D procul omni dubio philosophos aetatis suae Timon perstringit et in risum trahit eos qui in Museo Alexandrino tamquam rariores aves in quasillo saginantur; et nescio cur Dielsius nullum locum versibus illis assignaverit. Tum Aristo Chius certo testimonio tertio libro adscribitur 64 W 6 D, 61 W 40 D. Inde etiam de Eurylocho et Philone sermo est 62 W 49 D, 63 W 50 D, qui ut sceptici atque Pyrrhonis discipuli Timoni magis placent.

Hanc *Sillorum* fragmentorum dispositionem proponere ausim quae paulum a Wachsmuthiana, magis autem a Dielsiana abhorret. Nam prior Timonis editor, ut supra exposui, rectius in uni-

versum, mea quidem opinione, vidit, ita ut pauca tantum mutanda aut aliter collocanda visa mihi sint. Sed quia totum carmen crudeliter dilaceratum est et nihil praeter misera frustula remanet, totius operis dispositionem eiusque copiam et leporem numquam certe cognoscere et ex tenuissimis vestigiis divinare tantum nobis semper licebit.

Varsoviae

DE MENEDEMO A LYCOPHRONE IN FABULA SATYRICA IRRISO

Scripsit

IOANNES WIKARJAK

I

E Lycophronis Chalcidensis fabula satyrica, quae inscripta erat Μενέδημος, ad tempora nostra apud Athenaeum X 15 p. 420 b—c et *epit.* II 45 p. 55 d et Laertium Diogenem II 140 quattuor fragmenta exigua servata sunt. Quae ita constitui possunt[1]:

fr. 1 Παῖδες κρατίστου παιδὸς ἐξωλέστατοι,
ἐγὼ μὲν ὑμῖν, ὡς ὁρᾶτε, στρηνιῶ·
δεῖπνον γὰρ οὔτ' ἐν Καρίᾳ, μὰ τοὺς θεούς,
οὔτ' ἐν Ῥόδῳ τοιοῦτον οὔτ' ἐν Λυδίᾳ
κατέχω δεδειπνηκώς, Ἄπολλον, ὡς καλόν.

fr. 2 ἀλλὰ κυλίκιον
ὑδαρὲς ὁ παῖς περιῆγε τοῦ πεντωβόλου,
ἀτρέμα παρεξεστηκός· ὅ τ' ἀλιτήριος
καὶ δημόκοινος ἐπεχόρευε δαψιλὴς
θέρμος, πενήτων καὶ τριπλίνου συμπότης.

fr. 3 a τράγημα γὰρ
ὁ σωφρονιστὴς πᾶσιν ἐν μέσῳ λόγος.

fr. 3 b ὡς ἐν βραχείᾳ δαιτὸς ἡ βαιὰ κύλιξ
αὐτοῖς κυκλεῖται πρὸς μέτρον, τράγημα δὲ
ὁ σωφρονιστὴς τοῖς φιληκόοις λόγος.

Ad fr. 1 v. 1: In omnibus libris manu scriptis atque editionibus vetustissimis vulgo παιδός invenitur. Primus Guil. Canterus πατρός scribendum esse coniecit[2]. Cuius coniecturam I. Casaubonus

[1] Cf. E. Friebel, *Graecorum satyrographorum fragmenta*, Berolini 1837, p. 103 sq. et A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, [2] Lipsiae 1889, p. 817 sq. et V. Steffen, *Satyrographorum Graecorum reliquiae*, Posnaniae 1935, p. 202 sq.

[2] *Novae lectiones* VI 17.

recepit[3], post hunc alii editores probaverunt; ita quoque in V. Steffeni editione novissima legimus[4]:

παῖδες κρατίστου πατρὸς ἐξωλέστατοι.

Athenaeo X p. 420 b testante[5] haec sunt Sileni verba, quibus satyros vehementer obiurgat. Canteri correctionem qui recipit, Silenum semet patrem fortissimum, satyros filios spurcissimos vocare intellegit. Silenus filiis perditissimis suam ipsius fortitudinem opponere videtur simili modo atque in Sophoclis *Ichneutis* v. 147:

τοιοῦδε πατρός, ὦ κάκιστα θηρίων.

Haec interpretatio venusta videri potest. Sed omnibus momentis perpensis Canteri coniecturam minime necessariam putabis.

Argumenta, quae Friebel affert, nemini persuadere possunt. *Atque nimia profecto* — scribit ille[6] — *esset aut Sileni festivitas, si semet ipsum propter ludibundum ingenium vocaret puerum, aut poetae insulsitas, si voluisset obscuriorem quandam doctrinam auditoribus obtrudere... Satyros Bacchi filios esse... Immo semet ipsum Silenus vocat patrem optimum, Satyros filios spurcissimos.*

Primum si lectio παιδός ad Dionysum pertinet, non sequitur inde, ut satyri Dionysi filii putentur. Nomen παῖς non solum filium, sed etiam puerum, servum significat, velut in fragmento secundo eiusdem fabulae satyricae:

ἀλλὰ κυλίκιον
ὕδατος ὁ παῖς περιῄγε τοῦ πεντωβόλου
ἀτρέμα παρεξεστηκώς[7].

In Euripidis *Cyclope* v. 590 Ulixes satyros Διονύσου παῖδας vocat:

ἄγε δή, Διονύσου παῖδες, εὐγενῆ τέκνα,
ἔνδον μὲν ἀνήρ.

Simili modo in fragmento, quod Sophocli vel Ioni Chio vel Achaeo ascribitur[8], satyri Βακχίου ὑπηρέται nominantur.

---

[3] *Athenaei Deipnosophistarum libri XV* cura et studio I. Casauboni cum interpretatione Latina a. 1597.

[4] l. c. p. 202.

[5] ...Μενέδημον, ἐν οἷς φησιν ὁ Σιληνὸς πρὸς τοὺς σατύρους.

[6] l. c. p. 105.

[7] Similiter in Antigoni argumento (Athen. X 15 p. 419 f): ἀνεπυνθάνοντο τῶν ἐξιόντων παίδων.

[8] Fr. satyr. Oxyrh. Pap. VIII 1083; Steffen l. c. p. 209 v. 7.

Vox παῖς facile ad Dionysum referri potest. In statuis atque in nummis deus hic saepe pueri staturam habet. Signum Mercurii cum Dionyso parvulo a Praxitele fictum notissimum est. Multa sunt signa Satyri vel Papposileni Bacchum in bracchiis portantis. In nummis Dionysus puer saepissime cum satyris iuvenibus fictus est. In Lycophronis fragmento Silenus de Libero loquitur, quem ipse nutrivit[9]. Et hoc mihi maximi momenti esse videtur. Nam Silenus senex Bacchum iuvenem a se nutritum iure παῖδα vocare potest. Substantivum παιδὸς in hoc versu cum adiectivo κρατίστου iungitur, quod ad deum optime pertinere videtur. Silenus saepissime in fabulis satyricis de Baccho, domino suo, loquitur. Et in hac fabula, cuius argumentum ad cenas pertinet, de Libero, qui vinum in mortalium humanitatem introduxit, sermonem fuisse veri est simillimum. Versus: παῖδες κρατίστου παιδὸς ἐξωλέστατοι verborum lusum facit, quo poetae satyrici atque comici libenter utuntur. Silenus satyros pueros (servos) perditissimos fortissimi pueri (i. e. Bacchi) appellat. Quae cum ita sint, non est, cur lectio παιδός refutetur.

Ad fr. 2: Fragmento primo allato et interpositis verbis καὶ προελθών Athenaeus X p. 420 b fragmentum secundum addit. Nonnulli viri docti haec fragmenta iungere volunt. Sed fragmentum secundum cum fragmento primo cohaerere non potuit. Fragmenti secundi versus primus non est integer: deest enim dimidia pars prior. Ambo fragmenta in fabula integra non cohaesisse etiam argumentum docet. In illo Silenus cenam pulcherrimam laudibus effert, in hoc epulas miserrimas fuisse indignatur.

Ad fr. 3 a et 3 b: Editores[10] et versus a Diogene II 140 prolatos (fr. 3 b) et Athenaei fragmentum (X p. 420 c = fr. 3 a) ex eodem fabulae loco decerpta esse putant. Sed cum testimonia inter se differant, quaestio oritur, utrum Diogenes an Athenaeus textum integrum protulerit. Steffen hoc neglecto illum plane secutus est. Mihi quidem Athenaei γάρ et πάσιν ἐν μέσῳ magis placent. Sed nescio an haec varia fragmenta variis ex fabulae locis sumpta sint. In fabula, cuius totum argumentum ad cenam per-

[9] Huius rei mentio facta est cum in Euripidis *Cyclope* v. 1 sq. tum in Sophoclis *Dionysisco*. Cf. Guil. Suess, *De Graecorum fabulis satyricis* p. 5; V. Steffen, *De Sophoclis Dionysisco* (Munera philologica L. Ćwikliński oblata, Posnaniae 1936) p. 88.

[10] Nauck, l. c. p. 818; Steffen. l. c. p. 203.

tinet[11], bellaria mira pluribus locis commemorata esse suspicor. Verba ab Athenaeo prolata facile cum fragmento 2, quamquam non artissime, iungi possunt. Hoc et illo loco Silenus de convivio narrat, hic et illic tempus imperfectum adhibitum est (περιῆγε, ἐπεχόρευε — ζητήσεις ἦσαν). Et Athenaeus ipse fragmenta verbis ἑξῆς δέ φησιν iungit. Fragmentum autem 3 b, quod a Diogene servatum est, tempus praesens respicit (κυκλεῖται) et laudationem sapit. Haec igitur verba alio quodam loco expressa esse videntur.

Ad fr. 4: Apud editores etiam fragmentum quartum invenitur[12]. Athenaeus Lycophronis fragmentis 1, 2, 3 a allatis ita pergit: ἱστορεῖται δὲ καὶ ὅτι πολλάκις συνόντας αὐτοὺς ἐπὶ πλεῖον ὁ ὄρνις κατελάμβανε τὴν ἕω καλῶν, τοῖσι δ' οὐδέπω κόρος. Friebel ex hac oratione soluta versus sic constituere temptavit:

καὶ πολλάκις αὐτοὺς ἐς πλέον
κατελάμβανεν καλῶν ὁ ὄρνις τὴν ἕω,
κόρος δὲ τοῖσιν οὐδέπω.

Sed verba πολλάκις, κατελάμβανε, τοῖσι δὲ diverbio tribui non possunt. Meineke Athenaei verba amputavit, ἱστορεῖται in ἱστορεῖ correxit ac iambos sic constituit:

ὁ τὴν ἕω καλῶν
κατέλαβεν ὄρνις· τοῖσι δ' οὐδέπω κόρος.

Hunc Steffen secutus est. Sed Athenaeus ne vocabulo quidem dicit haec Lycophronis verba esse. Illa fragmenta (scil. 1, 2, 3 a) cum affert, ab ipso Lycophrone in fabula satyrica scripta esse expressa voce affirmat: μαρτυρεῖ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς γράψας σατύρους Μενέδημον. Immo hos versus e Sileni oratione decerptos esse testatur, X p. 420 a: ἐν οἷς φησιν ὁ Σιληνὸς πρὸς τοὺς σατύρους. Alio loco (II p. 55 d) testificatur: Λυκόφρων δ' ὁ Χαλκιδεὺς ἐν σατυρικῷ δράματι. ὃ ἐπὶ καταρωκήσει ἔγραψεν εἰς Μενέδημον τὸν φιλόσοφον, ἀφ' οὗ ἡ τῶν Ἐρετρικῶν ὠνομάσθη αἵρεσις, διασκώπτων τῶν φιλοσόφων τὰ δεῖπνά φησι. Hoc autem loco verbo passivo μαρτυρεῖται utitur et nullos versus, sed orationem solutam profert. Quibus praemissis fragmentum hoc Lycophroni tribuere non sum ausus.

---

[11] Hac de re v. infra.

[12] Friebel l. c. p. 103, Steffen l. c. p. 204, Nauck l. c. p. 818.

II

De Lycophronis fabulae argumento, actibus, personis ex antiquis testimoniis, ex ipsis fragmentis pauca haud contemnenda divinari possunt. Menedemi cenam a Lycophrone descriptam esse et Athenaeus et Diogenes consentiunt. Athenaeus X p. 419 e—420 e, Antigonum Carystium sequens [13], quo modo Menedemus philosophus cenaverit subtiliter exponit et ita narrationem claudit: μαρτυρεῖ δὲ καὶ περὶ τούτων Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς γράψας σατύρους Μενέδημον, ἐν οἷς φησιν ὁ Σιληνὸς πρὸς τοὺς σατύρους. Et hic fragmenta 1 et 2 affert. Deinde verbis ἐξῆς δέ φησιν ὅτι ζητήσεις ἦσαν παρὰ πότον fragmentum 3 a inducitur. Laertius Diogenes II 139—140 cenandi modum simillime tractat et ita pergit: ἃ πάντα φησὶν ὁ Λυκόφρων ἐν τοῖς πεποιημένοις σατύροις αὐτῷ, οὓς Μενέδημος ἐπέγραψεν, ἐγκώμιον τοῦ φιλοσόφου ποιήσας τὸ δρᾶμα ὧν καί τινά ἐστι τοιαῦτα. Et protinus fragmentum 3 b affert. Itaque nemo dubitare potest, quin convivium disputationibus philosophicis ornatum fabulae argumento fuerit.

De personis, quae in scaenam productae sint, paulum dici potest. Unum idque magni momenti indicium apud Athenaeum invenimus. Qui fragmentum 1 Sileno tribuit his verbis: φησὶ ὁ Σιληνὸς πρὸς τοὺς σατύρους. Satyros cum Sileno productos esse ipsum fabulae genus: Μενέδημος σάτυροι testatur. Fabulae inscriptio Μενέδημος docet philosophum ipsum dramatis personam fuisse atque haud parvas partes egisse. Recte igitur Steffen [14] putavit a Lycophrone tamquam philosophi Eretriensis scholam ante spectatorum oculos positam esse; sed sollertius quam verius iudicasse videtur magistri munere ibi Silenum functum esse, discipulorum autem vices egisse satyros [15]. Hanc opinionem si acciperes, Menedemum, cuius nomine fabula inscripta est, ex actione omnino eiceres. Ceterum scriptores antiqui Menedemum ipsum nominant [16]. Pro certo igitur statuo in Lycophronis satyris ipsum philosophum Eretriensem magistri partes egisse; praeter eum etiam discipulos convivii participes fuisse, in his Silenum.

[13] Vitam ab Antigono Carystio scriptam huius descriptionis originem fuisse solus Athenaeus tradit: Ἀντίγονος δ' ὁ Καρύστιος ἐν τῷ Μενεδήμου βίῳ τὴν διάταξιν διηγούμενος τοῦ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ συμποσίου φησί. Sed utriusque scriptoris descriptione comparata dubitari nequit, quin et hic et ille ex eodem fonte hauserint.

[14] l. c. p. XXIV.

[15] Ibidem.

[16] Athen. X p. 419—420, Laert. Diog. II 139—140; cf. infra.

Fragmentum 1 C. Friebel, qui satyrographorum fragmenta edidit, sic interpretatur[17]: *Silenum modo redeuntem a cena quadam, quam ipsius Menedemi fuisse omnes intelligebant spectatores, huius opiparum apparatum ita laudibus efferre, ut ipsa appositarum singularum rerum enumeratio*[18] *haud oblique tangat cenae miserrimam condicionem, cui miramur fere vel minimum temporis momentum, Silenum vinolentum Bacchi comitem obnoxium esse potuisse.* Quae viri docti interpretatio — Silenum a Menedemi cena iam redisse — si acciperetur, tota fabula ῥῆσις quaedam ἀγγελική Sileni putanda esset: explicari quoque non posset, cur Silenus satyros obiurgavisset verbis παῖδες κρατίστου παιδὸς ἐξωλέστατοι. Non est dubium, quin Sileni laetitia gestiens ad Menedemi convivium attineat. Sed illa verba (fr. 1) certe post cenam non fecit. Non est probandum Silenum potorem illo convivio contentum fuisse. Silenus certe philosophi epulas laudibus effert propterea, quod ab aliquo laudatas esse audivit, sed ipse eas nondum gustavit. Menedemi discipulum quendam philosophum praedicavisse, de eius conviviis opiparis, de hospitibus clarissimis modo Sileno narravisse suspicor. Menedemus poetas et musicos claros ad convivia invitare solebat[19]. Antigonus Ctesibium Chalcidensem, Menedemi discipulum, nominat, qui ab homine quodam rogatus, quidnam philosophia sibi prodesset, respondit se securum cenare posse[20]. Certe homo quidam, qui e Menedemi secta erat, Sileno de magistro suo eiusque conviviis narravit. Quibus auditis Silenus laetitia gestit et similiter ac Strepsiades in Aristophanis *Nubibus* philosophi clarissimi discipulus fieri constituit; praeterea satyros, filios suos, secum ducere cupit. Sed satyri idem atque pater non sentiunt eumque ad cenam iturum sequi nolunt. Silenus irascitur et filios vehementer increpitat (fr. 1). Satyri quamquam inviti patri parent.

Chorus Sileno duce ante Menedemi domum cum aliis convivis congreditur. Sed praematuri venerunt; nam Menedemus demum prandebat duobus vel tribus prandii participibus (ἡρίστα μὲν δεύ-

---

[17] l. c. p. 104 sq.

[18] Hic Friebel de fragmento 2 cogitare videtur.

[19] Laert. Diog. II 133: Ἦν δὲ καὶ φιλοπόλογος καὶ διὰ τὸ νοσώδες τῆς Ἑρετρίας πλείω συνάγων συμπόσια· ἐν οἷς καὶ ποιητῶν καὶ μουσικῶν.

[20] Athen. IV p. 162 e: Κτησίβιος ὁ Χαλκιδεὺς, ὁ Μενεδήμου γνώριμος, ὡς φησιν Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος ἐν τοῖς βίοις, ἐρωτηθεὶς ὑπό τινος τί περιγέγονεν ἐκ φιλοσοφίας αὐτῷ, ἔφη ἀσύμβολος δειπνεῖν.

τερος ἢ τρίτος καθ' αὑτόν)[21]. Pro porta ambulantes sciscitantur ex egredientibus servis, quid ad cenam paratum sit (ἀνεπυνθάνοντο τῶν ἐξιόντων παίδων τί τὸ παρακείμενον εἴη καὶ πῶς ἔχοι τῆς τοῦ χρόνου συμμετρίας τὸ ἄριστον). Omnes opperiuntur, sed ceteri cenati venerunt, Silenus et satyri ieiuni. Ignorabant enim ad convivium iam cenatos adesse opus fuisse (ἔδει καὶ τοὺς λοιποὺς παρεῖναι δεδειπνηκότας). Nam Menedemo prandium pro cena erat (ἦν γὰρ τὸ τοῦ Μενεδήμου τοιοῦτον ἄριστον). Satyri discedere volunt (ὅτε μὲν ἀκούσειαν λάχανον ἢ τάριχος. ἀνεχώρουν...), sed Sileno discipuli illius verba in mentem veniunt, filios obiurgat (παῖδες ἐξωλέστατοι), convivium laudibus effert (Ἄπολλον, ὡς καλόν). Denique Menedemus convivas intro vocat (μετὰ δὲ ταῦτα εἰσεκάλουν τοὺς παραγενομένους). Erant autem lectuli storea arundinea strati (ἦν δὲ ἡτοιμασμένη ψίαθος ἐφ' ἑκάστης κλίνης). Sed satyri inscii morum, qui in philosophi cenis essent, pulvinos secum non portaverunt (προσκεφάλαιον δ' αὐτὸν φέρειν ἕκαστον ἔδει). Silenus intrat, satyri foris manent et conqueruntur. Paulo post Silenus exit cena minime contentus. Vinum enim erat aquosum, quinquobolare ac vapidum. Sed et haec vappa avare circumferebatur in pocillis minimis. Unus tantummodo cibus erat copiosus: lupinus, „pauperum et tricliniorum conviva". Haec omnia Silenus filiis narrat, ut fr. 2 monstrat:

ἀλλὰ κυλίκιον
ὑδαρὲς ὁ παὶς περιῆγε τοῦ πεντωβόλου
ἀτρέμα παρεξεστηκός· ὅ τ' ἀλιτήριος
καὶ δημόκοινος ἐπεχόρευε δαψιλὴς
θέρμος, πενήτων καὶ τρικλίνου συμπότης.

Idem Antigonus confirmat: Τὸ δὲ περιαγόμενον ποτήριον οὐ μεῖζον ἦν κοτυλιαίου, τράγημα δὲ θέρμος μὲν ἦ κύαμος συνεχῶς[22]. Pro bellariis autem inter potandum sermones castigantes proponebantur:

ἐξῆς δὲ φησιν ὅτι ζητήσεις ἦσαν παρὰ πότον·
τράγημα γὰρ
ὁ σωφρονιστὴς πᾶσιν ἐν μέσῳ λόγος[23].

---

[21] Hic et infra in parenthesi testimonia sunt ex Athen. X p. 419 sqq. repetita. Simillima leguntur apud Diogenem II 139—140, sed Naucratita accuratiora affert.

[22] Athen. X 420. Iisdem verbis scribit Diogenes II 140.

[23] Athen. X 420 c = fr. 3 a.

At tempus transibat: saepe contigit, ut illos colloquia protrahentes „avis auroram nuntians" deprehenderet necdum sermonibus satiatos (ἱστορεῖται δὲ καὶ ὅτι πολλάκις συνόντας αὐτοὺς ἐπὶ πλεῖον ὁ ὄρνις κατελάμβανε τὴν ἕω καλῶν, τοῖσι δὲ οὐδέπω κόρος)[24].

Sed disputationes solis philosophis eorumque discipulis veris pro bellariis esse poterant, minime autem Sileno vel satyris. Silenus a philosophis eorumque conviviis plane alienatus discedit; quem sequuntur satyri.

III

Menedemi satyrorum argumentum si tractamus, quaestio gravissima nobis occurrit, utrum in hac Lycophronis fabula philosophus celebratus an irrisus sit. Viri docti hac in re dissentiunt[25]. Harum opinionum origines in Athenaei et Laertii Diogenis testimoniis, quae inter se differunt, quaerendae sunt. Diogenes II 140 Menedemi conviviorum descriptione allata ita pergit: ἃ πάντα φησὶν ὁ Λυκόφρων ἐν τοῖς πεποιημένοις σατύροις αὐτῷ, οὓς Μενέδημος ἐπέγραψεν. ἐγκώμιον τοῦ φιλοσόφου ποιήσας τὸ δρᾶμα· ὧν καί τινά ἐστι τοιαυτί. Haec sequitur fr. 3 b. Athenaeus II p. 55 d in capite, quod θέρμοι inscribitur, dicit: Λυκόφρων δ' ὁ Χαλκιδεὺς ἐν σατυρικῷ δράματι, ὃ ἐπὶ καταμωκήσει ἔγραψεν εἰς Μενέδημον τὸν φιλόσοφον, ἀφ' οὗ ἡ τῶν Ἐρετριακῶν ὠνομάσθη αἵρεσις, διασκώπτων τῶν φιλοσόφων τὰ δεῖπνά φησι ac duos versus fr. 2 affert.

Testimoniis sic discrepantibus ipsa fragmenta, quae e Lycophronis satyris servata sunt, perpendenda sunt.

In fr. 1 cenae laus inest (δεῖπνον... τοιοῦτον οὔτ' ἐν Λυδίᾳ κατέχω δεδειπνηκώς, Ἄπολλον, ὡς καλόν). Sed laudatio ista adeo modum excedit, ut seria putari non possit. Sunt enim Sileni verba[26], quem mendacem et gloriosum novimus. Laudatio igitur eius modi ironiam sapiat necesse est. Quae opinio egregie fragmento 2 probatur, ubi singula quaedam gravissima, quae ad Menedemi cenam attinent, inveniuntur. Vinum erat vile, aquosum ac va-

[24] Athen. X 420 c.

[25] Cf. e. g. Friebel l. c. p. 104, Steffen l. c. XXIV, Sajdak, *De frg. sat. Oxyrh. Pap. VIII 1083* (Symbolae Phil. Posn., Posnaniae 1920, p. 73).

[26] Athen. X p. 420 b: φησὶ ὁ Σιληνὸς πρὸς τοὺς σατύρους.

pidum, quinque obolorum. Sed et haec vappa avare, in poculis minimis, dabatur:

ἀλλὰ κυλίκιον
ὑδαρὲς ὁ παῖς περιῆγε τοῦ πεντωβόλου
ἀτρέμα παρεξεστηκός.

Copia quaedam tantummodo lupini erat, quod leguminis genus amarissimum in cenis miserrimis apponi solebat:

ὅ τ' ἀλιτήριος
καὶ δημόκοινος ἐπεχόρευε δαψιλὴς
θέρμος, πενήτων καὶ τριχλίνου συμπότης.

His in rebus etiam Athenaeus et Diogenes consentiunt[27]. Apud hunc simillime atque apud illum legimus: Τὸ δὲ περιαιρούμενον ποτήριον οὐ μεῖζον ἦν κοτυλιαίου· τράγημα θέρμος ἢ κύαμος συνεχῶς κτλ.[28].

Si sermo de vappa et lupino est, nullo modo cenam laudari putare licet. Ironiam sapit fr. 3 b (necnon 3 a):

τράγημα δὲ
ὁ σωφρονιστὴς τοῖς φιλημόνοις λόγος.

Praeterea notandum est id, quod Antigonus in Menedemi vita narrat: convivas iam cenatos adesse necesse fuisse: ἔδει καὶ τοὺς λοιποὺς παρεῖναι δεδειπνηκότας. Ridiculum quoque erat convivas e pueris sciscitari, quid illo die ad cenam paratum esset, immo discedere, cum olus vel salsamentum, non carnem apponi audivissent: Ἀνεπυνθάνοντο τῶν ἐξιόντων παίδων τί τὸ παρασκευαζόμενον εἴη. Ὅτε μὲν ἀκούσειαν λάχανον ἢ τάριχος, ἀνεχώρουν. ὅτε δ' ὅτι κρέας ἐστίν, εἰσήεσαν.

Menedemus saepius irrisus est. Erant, qui dicerent philosophum nihil aliud nisi Euripidis Medeam legisse[29]. Etiam ab Eretriensibus canis ac scurra vocabatur[30].

Non solum ipsius Menedemi, sed etiam aliorum philosophorum cenas a Lycophrone in hac fabula irrisas esse Athenaeus testatur: Λυκόφρων δ' ὁ Χαλκιδεὺς ἐν σατυρικῷ δράματι... διασκώπτων τῶν φιλοσόφων τὰ δεῖπνά φησι... In fragmentis tam exiguis argumen-

[27] Uterque Antigonum Carystium secutus est.

[28] l. c.

[29] Negat hoc Laert. Diog. II 134: Πταίουσιν οἱ λέγοντες μηδὲν αὐτὸν ἀνεγνωκέναι πλὴν τῆς Μηδείας τῆς Εὐριπίδου.

[30] Laert. Diog. II 140: κατεφρονεῖτο κύων καὶ λῆρος ὑπὸ τῶν Ἐρετριέων ἀκούων.

tum, quo hoc testimonium expresse comprobetur, inveniri nequit. Sed vestigium quoddam in Sileni oratione (fr. 1) reperiri potest. Silenus de conviviis Cariis, Rhodiis, Lydiis cum loquitur, philosophis quibusdam vel aliis illius aetatis viris illustribus alludere videtur.

Unde igitur de fabula celebrante mentio orta est? Nonnulli viri docti et Athenaei et Diogenis testimonia ad quandam congruentiam redigere conantur. Sajdak[31] e. g. C. Friebelium[32] secutus ita scribit: *Inerat igitur laus sed eius modi, ut omnes spectatores ironiae acerbitatem facile agnoscerent.* Sed haec explicatio non sufficit. Diogenem vel Antigonum Lycophronis fabulam legentes ironiam non cognovisse intellectu difficillimum est. Friebel[33] voci ἐγκώμιον aliam significationem tribuere studet. *Mediis, quae dicunt* — scribit — *vocabulis annumerandum est* ἐγκώμιον, *quae quidem sententia confirmatur etiam eius originatione.* Sed haec argumentatio nemini persuadere potest. Vox ἐγκώμιον vulgo idem ac laudatio valet. Haec difficultas alio modo explicari debet. In Menedemi vita opinionem illam, quam e Diogene novimus, ab Antigono Carystio scriptam esse non censeo. Athenaeus, qui hanc vitam accuratius citat et eius auctorem nominat, ne vocabulo quidem de laudibus dicit. Breviter scribit: μαρτυρεῖ δὲ καὶ περὶ τούτων Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς γράφας σατύρους Μενέδημον. Alio autem loco, II 45 p. 55 d, fabulam irrisionem esse putat. Non dubito igitur, quin Lycophronis satyros ἐγκώμιον non Carystius sed Laertius vocaverit. Hic fabulam integram non novisse, fragmentis autem, quae legit, ironiam inesse non intellexisse videtur. Fragmento 3 b, quod unicum Diogenes affert, re vera cenae moderationem laudari quispiam putare possit, scilicet si alias fabulae partes non noverit; animadverti debent vocabula: πρὸς μέτρον, βαιὰ κύλιξ, ἐκ βραχείας δαιτὸς, τοῖς φιληκόοις.

De philosophorum conviviis moderatis Athenaeus quoque scribit[34], sed exempla e comoediis profert. Philosophos inter cenandum magis de valetudine futura quam de voluptatibus praesentibus cogitare unus e Platonis convivis ibidem dicit[35]. Haec exem-

[31] Sajdak l. c.
[32] l. c. p. 104.
[33] Ibidem.
[34] X 14 p. 419 b–e.
[35] Ὑμεῖς, ὦ Πλάτων, εὖ δειπνεῖτε μᾶλλον εἰς τὴν ὑστεραίαν ἢ τὴν παροῦσαν ἡμέραν.

pla apud Athenaeum protinus illa Menedemi cenarum descriptio sequitur, quae e Lycophronis fabula nota est. Omnibus his locis philosophorum convivia non laudari, sed subtiliter derideri manifestum est. Hoc cum Athenaei sententia de Lycophronis Menedemo egregie convenit (διασκώπτων τῶν φιλοσόφων τὰ δεῖπνά φησι).

Quae cum ita sint, dubitari nequit, quin Menedemus a Lycophrone non celebratus sed subtiliter irrisus sit.

Posnaniae

AD SAPPHUS FRAGMENTUM MEDIOLANENSE

Scripsit

STEPHANUS SREBRNY

Anno 1938 Achilles Vogliano in commentariis qui inscribuntur *Philologus* fragmentum parvum papyraceum Sapphus carminis ignoti, vere anni 1936 in Aegypto emptum papyrisque Mediolanensibus insertum, publici iuris fecit[1]. Idem textum non satis bene servatum neque sine mendis transscriptum illustrare conatus est. Anno sequenti mea edita est de eadem re commentatio (*De novo Sapphus fragmento*, Opuscula Philologica Vilnensia, fasc. 1, Vilnae 1939), ubi fragmenti textum genuinum restituere et in poetriae verbis explicandis longius progredi studebam, cum partim editoris principis premebam vestigia, partim in eis quae non recte ab eo tractata esse censebam aliam ingressus viam nonnulla videbar mihi profecisse. Conatus sum etiam ex novo fonte cum de Sapphus persona tum de Mytilenaeorum turbis civilibus nova quaedam colligere. Qui libellus cum paucis ante bellum exortum diebus in lucem prodiisset, litterarum Graecarum studiosis paene ignotus mansit. Valde igitur gavisus sum, novo Sapphus fragmento meaeque commentationi nuper operam dedisse Victorem Steffen, cuius ex dissertatione (*De duobus Sapphus carminibus redivivis*, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria A. Nr. 21, Wratislaviae 1948, cap. II) etiam de mea famam ad philologos perventuram esse sperare licet.

Novissimus fragmenti Sapphici interpres novam proponit carminis verborum ac sententiae restitutionem, ab ea quam ego proposui longe diversam. Cum autem non convicerit me eis quae profert argumentis, ad rem olim tractatam paulisper reverti velim.

Per se intellegitur, non posse me hoc loco argumentationem iterare quam libello meo exposuerim, hasque adnotationes non ex toto perspicuas fore lectori qui illum non noverit; cum tamen ibi textum in papyro servatum totum imprimendum curaverim, versus autem correctos et suppletos nonnisi singulos, non licebit,

[1] Achille Vogliano, *Nuove strofe di Saffo*, Philologus 93 (N. F. 46) p. 277—286.

ut opinor, id meram repetitionem vocare, si hoc loco textum afferam totum ita, ut mihi formandus videtur, constitutum[2]:

|·[
παῖσα⟨ν⟩ π(ε)ίον᾽ ἔχῃν πόλ̣[ιν,
αἴ κ᾽ ἔ[χ]η⟨ι⟩ς κ̣[άλ᾽ ἀθύρματα] ποίκιλα.

ταύτας τᾶς Κλεαναξίδα̣
φύγας {αλισ} ἀ πόλις ⟨ἄδ᾽ vel ἄμμ᾽⟩ ἔχει
μνάμα· τεῖδε γὰρ αἶνα διερρό[η.

σοὶ δ᾽ ἔγω Κλεῖ ποικίλαν
οὐκ ἔχω πόθεν ἔσσεται
μίτραν. ἀλλὰ ⟨σὺ⟩ τῶι Μυτιληνάωι

Verbum finitum, ex quo pendet v. 2 infinitivus ἔχῃν quodque coniectura assequi non conor, eis infuerat quae supra perierunt, versu, ut veri est simillimum, 1-mo de quo nil nisi litterae unius vestigium exiguum servatum est, qui tamen totius carminis primus me iudice non fuit.

Itaque haec dicit filiolae suae Sappho: „Pro certo ponere poteris" (vel aliquid simile) „te totam urbem opulentam habere, si pulchra ornamenta habebis variis coloribus picta." Id est: nunc inops es, nunc mitram variis coloribus pictam tibi donare non possum (v. 7—9), id autem eo fit, quod propter Cleanactidae (i. e. Melanchri)[3] exilium urbs nostra foedas

---

[2] πίον᾽ (pap. πειον) v. 2, supplementa v. 6 et 9, correctio Μυτιληνάωι (pap. μιτυληναωι) editori principi debentur. Plenum apparatum criticum apud Steffenum, p. 25, invenies, ubi tamen nonnulla corrigenda sunt, ut legatur: παῖσα⟨ν⟩, πειον, [δ]ή, αἴ κ᾽ ἔ[χ]η⟨ι⟩ς.

[3] Hoc loco (v. 4) cum papyrus abrupta sit, etiam de genetivo pluralis cogitari possit Κλεαναξίδα[ν, i. e. Melanchri et Myrsili. Vogliano, nullo quidem argumento allato, hoc veri similius esse censet, eumque sequitur Steffen (p. 22 sq.). Hic argumenta profert duo: 1) Sapphonem, si alterius tantum Cleanactidae mentionem facere voluisset, nomen proprium pro gentili usurpaturam fuisse; 2) non esse veri simile, „alterum Cleanactidam rebus publicis omnino non studuisse, dum alter dominationem obtineret". Atqui oblivisci non licet, inter Melanchri dominationem sublatam et Myrsili tyrannidem eversam ipsiusque mortem plus quam viginti annos interfuisse. Pittacumque, qui Melanchrum dominatione spoliasset, postea Myrsili socium factum esse (cf. quae exposui commentationis meae p. 23—26). Non excluditur certe suspicio, Myrsilum una cum Melanchro (qui, ut videtur, in exilio mortuus sit) urbe expulsum esse,

ruinas passa est (v. 4—6); si pulchra ornamenta a me acceperis, scito id documento esse, urbem pristinum recuperasse splendorem.

Recte notavit Vogliano, fragmentum nuper repertum opinionem refellere quae adhuc communis esset quaeque poesis Sapphicae notitia — tam brevi illa quidem! — inniteretur, nullam in carminibus suis rationem habuisse poetriam Lesbiam Mytilenaeorum turbarum civilium. Steffen contra demonstrare studet, nihil ea in re novi afferre novum fragmentum, ubi „res publicas non tactas esse nisi levi mentione" (p. 23). Quod ut demonstretur, duas impugnat Vogliani measque sententias: 1) de tyrannide deleta urbisque inde nata inopia iam versibus v. 4 praecedentibus actum esse[4], 2) quod v. 9 legitur τὼι Μυτιλ̣ηνάωι Pittacum spectare.

Argumentationem qua sententiae illae firmantur in dissertatione mea invenies; hic autem id solum quaerere placet, num novae quae meis opponuntur solutiones a Steffeno propositae ad persuadendum accomodatae sint.

Versu 4 novum incipi enuntiatum. Vogliani meaque est opinio; unde concludimus, ex voce ταύτας sequi, de tyranni (vel tyrannorum) exilio iam in eis quae praecederent actum esse. Aliter iudicat Steffen. Qui versu 5 etsi correctionem meam in eo positam, ut deleatur αλισ. probat, tamen dissentit a me in supplenda syllaba a librario post vocem πόλις omissa; pro qua pronominis relativi genetivum proponit ἀς ex voce φύγας pendentem (φύγας. ἀ πόλις ⟨ἀς⟩ ἔχει | μνᾶμα). Quo facto v. 4 enuntiati prin-

---

tum autem reversum cum inimico quondam suo societatem iniisse, veri tamen multo similius videtur, rerum quae anno 612 gestae sint omnino non fuisse participem (nescio an nondum adolevisse, ut Guil. Schmid, *Gesch. d. Griech. Liter.* I 412, suspicatur).

Occasione data monere velim, non Voglianum, ut ait Steffen p. 23. esse qui apud Strabonem XIII 617 deleverit καὶ ante τοῖς Κλεαναξίδαις in codicibus servatum, sed correctionem illam multo esse priorem, iam *Supplementi Lyrici* editione II (a. 1910) a Diehlio receptam (cf. commentationis meae p. 8, ubi error corrigendus est scribendumque: „fragmentum 35 b D^2, a Theodoro Reinach *Rev. d. Et. Gr.* 1905 primum editum").

[4] Quam quaestionem cum tractat dicit inter cetera (p. 23): „adiectiva πίονα et ποίκιλα, quae in versibus antecedentibus reperiantur, non apta esse quae res publicas depingant, sed adhaesisse videri quibusdam vestimentis illo loco memoratis". Equidem quod ad πίονα attinet, revera censebam, neque hodie sententiam mutavi, epitheton illud urbem spectare; ποίκιλα vero ego quidem ad urbem haudquaquam referebam, sed ad illa ipsa „vestimenta".

cipium esse desinit continuatque v. 3 graviter corruptum ubi aptum quaerendum est supplementum.

Iam ipsa versu 5 a Steffeno proposita lectio habet, ut mihi videtur, quod dubitationem moveat: verborum ordinem dico. Quantum enim Sapphus novimus artem, videtur illa simplicissimum sermonique, ut ita dicam, naturaliter innatum verborum ordinem servare, ergo scribere non potuisse nisi φύγας, ἃς ἀ πόλις ἔχει μνᾶμα. Hoc tamen, ut per se intellegitur, in tanta carminum bene servatorum inopia, pro certo exploratoque ponere non licet; itaque si bene cessisset versum 4 cum praecedente iungendi tentamen, posset quidem talis verborum ordo probari. Illud vero nullo pacto contigisse censuerim.

Hic enim est textus a Steffeno constitutus:

[Μάτηρ ἔμματα παίδεσιν][5]
παῖσα πίον' ἔχην πόθ|ει.
αἰ κε ποίκιλα δὴ σκ[ε]π̣[α][6] ἦ διὰ

ταύτας τὰς Κλεαναξίδα[ν
φύγας etc.

Quae verba quomodo versurus sit Steffen, non satis liquet mihi. Nam in dissertatione sua versionem quidem non affert, sed paraphrasin. Ubi ad eum qui nunc tractatur locum pertinent haec: „...Sapphonem putare omnem matrem id spectare, ut filias pretiosis vestimentis ornare possit. Illo autem tempore nulla vestimenta pretiose picta praesto fuisse propter Cleanactidarum fugam, quae oppido (miseram) memoriam reliquisset". Quae tamen cum textu Graeco a Steffeno constituto non omni numero conspirant. Is enim ad verbum expressus haec fere dicit: „Mater omnis vestimenta pretiosa[7] in usum liberorum habere cupit, si erunt tegu-

[5] Versum hunc „exempli gratia" se restituere Steffen dicit solamque vocem ἔμματα premit.

[6] Eo loco quo Steffen π̣ legit Vogliano nil nisi unius litterae spatium notat, sed addit, in papyro hastae servatam esse partem inferiorem. In ambabus tamen tabulis phototypicis ab editore principe adiectis non hastae pars, sed punctum cerni videtur, ex quo de litterae evanidae forma nullum iudicium facere possis.

[7] Epitheton πίων voci πόλις additum (ut est in textu a me constituto) nullam movet dubitationem; at idem si vestimenta spectare debeat, vereor ne nullum simile inveniri possit exemplum.

mina variis coloribus picta..." Fateor me nunquam creditum esse, ita scripsisse Sapphonem. Quod autem ad ea quae sequuntur attinet, non videtur mihi, etsi memoria tenendum est, nos Lesbiorum dialectum non satis bene cognitam habere, praepositio διά non cum accusativo, sed cum genetivo posita idem ac „propter", ut Steffen vult, valere posse.

Itaque pro veri simili habere neutiquam possum, fragmenti novi duas strophas priores ita legendas esse, ut Steffeno placet[8].

Iam de eo quod fragmentum totum claudit τὼι Μυτιλ̣ηνάωι dicendum est, non posse certe omni dubitatione remota probari, de „viro Mytilenaeo" agi. Ac de „pileo Mytilenaeo" loqui poetriam opinatur Steffen. Plenam scilicet atque integram carminis Sapphici (cuius primam quae in papyro legitur stropham totius carminis principium esse censet ille) sententiam eo contineri, quod Cleis, cum nullae mitrae variis coloribus pictae (merx, ut videtur, adventicia)[9] propter Cleanactidarum fugam Mytilenae praesto sint[10], vernaculo pileo Mytilenaeo caput ornare a matre iubeatur.

Nonne videtur tibi, lector, tali fragmenti mutili interpretatione iniuria quaedam poetriae Lesbiae inferri? Servatamque tyrannidis deletae mentionem suadere potius ut suspicemur, etiam alibi ad res publicas alludi? Praesertim cum restitutione a Steffeno proposita veri simile nequaquam factum sit, verba ταύτας τὰς Κλεαναξίδα(ν) φύγας ex eis quae praecederent pendere[11].

Thorunii

---

[8] Meam versus 3 (qui in papyro legitur: αιτε.ηποικιλασχ[.].[ ) restitutionem Steffen improbat, „cum a traditarum litterarum ordine longius abscedat". Sed verborum ordinem et ipse mutat, quod, ut iam Vogliano vidit, ad versum restituendum utique necessarium est. Mea tamen argumenta, quae p. 20—23 dissertationis meae exponuntur, refellere ne conatur quidem satisque habet dixisse, me „versum gravius exercere" et „audacius tractare".

[9] Revera de Lydia mitra agi veri est simillimum (cf. dissertationis meae p. 13).

[10] Steffen, cum versu 2 exeunte supplementum πόλ[ιν reiciat, cogitur, ut praedicatum διεφθό[ηι ad id quod v. 3 restituit σκ[ές]π̣[α̣ referat (cf. p. 26).

[11] Ne mireris me in hac dissertatiuncula de fragmento Hauniensi, quod procul dubio eiusdem est carminis, tacere, scias mihi, cum haec anni proximi autumno scriberem, temporum iniquitatibus impedito, fragmentum illud nondum innotuisse.

A PROPOS D'UN RÈGLEMENT DU CULTE DE PAIANIA

PAR

FRANÇOIS SOKOLOWSKI

Mr. Werner Peek a publié pendant la guerre un certain nombre d'inscriptions d'Attique du type des lois sacrées, parmi lesquelles se trouve un règlement de l'espèce des fasti sacri du dème de Paiania[1]. L'éditeur a restitué plusieurs lignes et a donné un commentaire riche en explications. Il avoue à plusieurs reprises que l'idée générale du règlement et le sens des prescriptions lui échappent. L'inscription semble présenter un code sacré dont les parties datent de différentes époques. M. Nilsson dans un article a expliqué certains détails des prescriptions, mais le caractère général du règlement reste toujours énigmatique[2].

Il nous manque le début du règlement qui aurait pu nous renseigner sur le caractère de l'ensemble et les lacunes dans les parties conservées sont trop grandes pour nous permettre de comparer les détails. Malgré ces difficultés on voit certaines prescriptions qui se répètent et certains détails qui changent. S'il s'agit d' ἀπόμετρα en argent, nous avons 3 dr. (A 14), 10 dr. 4 ob. (A 22), 3 dr. 3 ob. (A 32, B 28). On aperçoit aussi des changements dans la suite des fêtes et dans les détails du culte, surtout dans le passage B 15 ss. Il est clair que certaines prescriptions ont été changées. A un certain moment on a ajouté la clause que le règlement ne peut pas être changé sans autorisation des démotes dont le nombre ne doit pas être inférieur à une centaine. Mais après un certain temps on a ajouté des prescriptions nouvelles qui sont un peu différentes de celles qui précèdent.

En général les changements sont relatifs aux ἀπόμετρα en argent et au nombre de cérémonies dont on touche un bénéfice. Ces détails intéressaient surtout les bénéficiaires du culte et c'est à cette fin qu'on a ajouté à un certain moment la clause leur garantissant une certaine stabilité des revenus. Dans un règlement du dème de Cholargos relatif aux contributions pour les Thesmophoria, nous trouvons la clause que les prescriptions seront valables

---

[1] Athenische Mitteilungen 66, 1941 p. 171 ss.

[2] Eranos 42, 1944 p. 70—76.

εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον[3]. Le décret de Pergame au sujet de la prêtrise d'Asclépios restera en vigueur pour toujours[4]. On voit la même chose dans les règlements de Chalcédoine[5].

Aux lignes A 33—35 et A 14 ss. figurent les γέρη de la prêtresse d'Hécate à l'occasion du sacrifice à Hécate: hῶν ἂν τὴι Hεκάτει θύεται. Il en suit que la prêtresse touche d'autres émoluments qui ne proviennent pas du culte d'Hécate. Tel est, je crois, le sens de la prescription, qui se répète: ἀπόμετρα τεταρτεύς, τῆιδε ἡμιτέταρτον.

Mr. Peek s'appuyant sur la ligne B 15 croit qu'il faut prendre τῆιδε dans un sens local, M. Nilsson pense que τῆιδε se rattache à une prêtresse auxiliaire (sous-entendu τὴι μὲν). Je crois que l'opinion de Peek est juste. Partout où figure τῆιδε on doit soupçonner une opposition locale. On donne un τεταρτεύς „ailleurs", et un ἡμιτέταρτον „ici", c. à. d. dans le sanctuaire où était exposée la stèle. Le partage des ἀπόμετρα en nature a lieu à l'occasion de fêtes des Proerosia (A 6; 25—26; B 20—21; 24—25), des Hephaistia (A 29—30) et des Antheia (A 23; B 31—32). Justement la prêtresse d'Hécate contribue à ces fêtes-là (B 6—8). Elle fournit des gâteaux, prête de la vaisselle, il est donc naturel qu'elle touche une partie du bénéfice de ces cultes. Nous ne voyons pas d' ἀπόμετρα à l'occasion du sacrifice à Daira (B 15). Mais l'offrande du porc τῆιδε se faisait sur place et la prêtresse touchait certain bénéfice sans le partager avec les autres.

On peut se demander à qui revient le bénéfice en argent. Dans les passages qui n'ont pas de lacunes nous le voyons payé à l'occasion des cérémonies célébrées à l'Eleusinion (A 30, B 26). Il est probable que la prêtresse d'Hécate y participe. A l'occasion des Proerosia célébrées à Eleusinion elle touche aussi des ἀπόμετρα en nature (B 17—19). Il se peut que le bénéfice en question ait été payé en argent seulement et qu'on ait prescrit la somme qui revenait à la prêtresse d'Hécate.

Il est étrange que la prêtresse d'Hécate joue aussi un rôle dans les cérémonies des Skira, des Proerosia, des Hephaistia, des Antheia qui n'étaient pas liés avec Hécate. Il y a eu certainement des prêtres et des prêtresses particulièrement attachés à ces cultes-là. S'il s'agit du partage du bénéfice du culte nous l'avons

[3] IG II, 1184, 21.
[4] Syll.[3] 1007, 29, 44.
[5] Mich. 732. 13; 733, 10.

dans la pratique de la cumulation des prêtrises. Les prêtres et les prêtresses ordinaires et leurs subdélégués se partagent le revenu. A Milet la prêtresse de Dionysos reçoit de la femme qui veut s'initier aux mystères de Dionysos un statère à chaque triétéride[6]. L'acheteur d'une prêtrise à Chalcédoine donne certains pourcentages à d'autres prêtres. Il touche les γέρη des cultes, mais paie certaines sommes aux prêtres qui remplissent effectivement les fonctions[7]. Cependant il est peu probable que nous ayons quelque chose de semblable dans le règlement de Paiania. C'est plûtot à cause des services et des contributions aux cultes que la prêtresse participe aux bénéfices. Les fêtes en question étaient publiques. Il est probable que certaines cérémonies ont été célébrées avec le concours de la prêtresse d'Hécate. Le sanctuaire d'Hécate a dû avoir une importance dans le dème de Paiania. Quelque chose de semblable se passait au Thesmophorion du dème du Pirée, comme on le voit dans un règlement[8]: ὅπως μηδ]εὶς θυά[σους] συνάγει. μηδὲ ἱερὰ ἐνιδρεύων[ται] μηδὲ καθαρμοὺς ποιῶσι μηδὲ πρὸς τοὺς βωμοὺς μηδὲ τὸ μέγαρον προσίωσιν ἄνευ τῆς ἱερέας [ἀλ.]λ' ἢ ὅταν ἡ ἑορτὴ τῶν Θεσμοφορίων καὶ Πληροσίαι καὶ Καλαμαίοις καὶ τὰ Σκίρα καὶ εἴ τινα ἄλλην ἡμέραν συνέρχονται αἱ γυναῖκες. Au Thesmophorion du Pirée les femmes se réunissaient pendant les Thesmophoria, Kalamaia, Skira, Proerosia et à l'occasion d'autres fêtes. La prêtresse prend part à ces cérémonies et en touche le bénéfice. On voit dans un décret d'un autre dème attique, comment on organisait ces fêtes[9]. Les femmes qui président les Thesmophoria du déme de Cholargos, les ἄρχουσαι, doivent fournir à la prêtresse tout ce qui est nécessaire au culte: du blé, du vin, du miel, du fromage etc., et 4 dr., probablement comme ἀπόμετρα. A Halicarnasse la prêtresse d'Artémis Pergaia prend part aux cérémonies publiques en l'honneur de sa déesse le 12 du mois Hérakeïos[10]. Mais ce sont les femmes des prytanes qui préparent le sacrifice. Le bénéfice du culte est partagé, la prêtresse est ἰσόμοιρος avec les femmes. Il n'est pas exclu que quelque chose analogue se soit passé dans le dème de Paiania à l'occasion des fêtes des Skira, des Proerosia, des Antheia et des Hephaistia.

[6] Abh. Pr. Ak. W. 1908, p. 25 ss.
[7] Syll.[3] 1011. Cfr. Syll.[3] 1007, 9; 1014, passim.; 1012, 25; 1013.
[8] L. S. II 33, 4—11.
[9] IG II 1184.
[10] Syll.[3] 1015, 21.

Le règlement de Paiania contient plusieurs prescriptions qui se répètent, il semble qu'elles font partie de plusieurs codes distincts. Le premier se termine entre ligne A 16 et A 23, le second va jusqu'à la ligne B 14. La partie B 15 ss. présente un aspect spécial. Quelques petits changements du culte mis à part, la liste des fêtes auxquelles participe la prêtresse d'Hécate y est moindre. On ne voit pas d'Hephaistia ni de Skira. Le dernier code semble présenter une liste définitive des fêtes auxquelles la prêtresse d'Hécate prend part. Nous ne voyons pas de Skira ni d'Hephaistia parce que la prêtresse n'y participe plus. Malheureusement de très grandes lacunes dans la première partie de l'inscription ne permettent pas de saisir d'autres détails dans les codes qui précèdent.

Les fêtes et les cérémonies mentionnées dans le règlement de Paiania étaient publiques et intéressaient particulièrement les autorités du dème. On prescrivait les espèces des victimes, les ἀπόμετρα et d'autres détails du culte qui changeaient. La prêtresse d'Hécate jouait toujours un rôle dans ces fêtes et participait au bénéfice.

Varsovie

CONIECTANEA SCAENICA

Scripsit

LADISLAUS STRZELECKI

1. Livius Andronicus v. 12 T. R. F.

Aegisthi Livianae fragmentum VII (= v. 12) sic codicum Nonianorum consensu traditum est (p. 110,32 M. = 158 L.):

ipse se in terram saucius fligit cadens.

Quae verba, ob sensum nullo pacto sollicitanda, cum e metro laborare viderentur, Bothius ut versum inde posset efficere, illud *ipse* in illud *ipsus* mutari iussit atque hunc adeptus est senarium iambicum:

ipsus se in terram saucius fligit cadens.

Atque illud te tenere velim Bothii coniecturam adeo cunctis editoribus esse probatam, ut nemo inveniretur, quin eam in textum reciperet[1]. Sed haud scio an sit, quod tradita verba mutari oportere censeamus. Sententiam codicum consensu traditam sanam esse modo monui: quod ad rem metricam pertinet, non esse quovis pignore spoponderim, cur librorum lectionem a metro stare non posse contendamus. Etenim animo finge illud *se* synaloephae non patere: iam fragmenti schema esse hoc ⏑ – ⏑ – ⏑ – – | ⏑ – – – ⏑ – – intelleges. Est videlicet dimeter creticus cum dimetro trochaico catalectico coniunctus, qui versus aliquotiens a Plauto adhibitus est et ita quidem, ut tetrametris creticis acatalectis immisceretur[2]. Atque cum vix ambigatur, quin Livius Andronicus creticis sit usus — id quod fragmentum ex *Equo Troiano* haustum satis superque de-

---

[1] Conf. O. Ribbeck, *Tragicorum Romanorum Fragmenta*[3]. Lipsiae 1897, p. 2; W. M. Lindsay, *Nonii Marcelli de Conpendiosa Doctrina*, Lipsiae 1903, p. 158; E. Diehl, *Poëtarum Romanorum veterum reliquiae*. Bonn 1911, p. 8; E. H. Warmington, *Remains of old Latin II*, London—Cambridge (Mass.) 1936, p. 6; M. Lenchantin de Gubernatis, *Livii Andronici Fragmenta*, Torino 1937, p. 31.

[2] Conf. F. Leo, *Die Plautinischen Cantica und die hellenistische Lyrik*, Abhandl. der Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse N. F. I 7, Berlin 1897, p. 18; W. M. Lindsay, *Early Latin Verse*, Oxford 1922, p. 295.

clarat[3] — per se ipsum est probabile cum tetrametris creticis dimetros sequente dimetro trochaico catalectico tamquam mellis guttas immiscere potuisse, sicut Plauti fert consuetudo. Sed revertamur ad dimetrum creticum, qui dimetro trochaico excipiatur. Hunc versum etiam tragicis Romanorum poëtis cordi fuisse et alii viderant[4] et ipse nuper nova commonstravi exempla[5]. Itaque si Naevius, Ennius, Pacuvius hoc versu usi sunt, num audaciae convincar, si etiam Livium Andronicum eodem versu iam esse usum dixero? Non putaverim. Accedit, quod ne in molosso quidem secundam dimetri trochaici sedem efficiente habes, quod reprehendas: etenim eadem specie est versus in *Rudente* Plautina obvius, versum dico 677:

cesso ego has consolari, heus Palaestra! : : *Qui vocat?*

Sed dicet aliquis futurum fuisse, ut quae modo exposui, sibi probarentur, ni foedus hiatus impedimento fuisset. Itaque videndum est, quid illi hiatui faciamus. Lenissimum esse hoc loco hiatum vel ea re arguitur, quod res est nobis cum illo *se*, cuius pristinam formam *sed* fuisse inter omnes constat. Itaque sive Livius Andronicus illud „d" scripserat sive scribere supersederat, eius quaedam memoria residebat et quidem tanta, ut de hiatu post hoc pronomen obvio nullo modo loqui possimus. Equidem illius *sed* usum a Plauto alienissimum esse atque in Sarsinatis fabulis eam formam desiderari doctos censere[6] non ignoro, sed ne hac re commoveare neve eam nostrae opinioni obstare tibi persuadeas.

---

[3] Ribbeck, *Trag. Rom. Fragm.*[3] p. 3. Conf. Lenchantin de Gubernatis, l. l. p. 34. Solus, quod quidem sciam, Leo senarium iambicum dimensus est hoc modo:

da mi hasce opes, quas peto, quas precor, age opitula

(*De tragoedia Romana observationes criticae*, Gottingae 1910, p. 13). Leonem secutus est Diehl, l. l. p. 8. Equidem, qui de creticis minime dubitandum esse puto, Warmingtonio adstipulor, qui membra hoc modo disposuit (l. l. p. 10):

da mihi
hasce opes, quas peto, quas precor, porrige
opitula.

[4] I. Vahlen, *Ind. lect. hib. 1888/89* p. 9 adn. = *Opuscula Academica* vol. I, Lipsiae 1907, p. 408 adn.

[5] *Meletematon tragicorum specimen*, Eos XLII 1 (1947) p. 49 et adn. 66.

[6] Conf. F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*[2-4], Heidelberg 1914, p. 411; Lindsay, *Early Latin Verse* p. 160.

Mitto illud *sed* ter in quibusdam Plauti codicibus traditum[7] facileque rem sub iudice esse concedo. Sed reputandum est Livium Andronicum Plauto natu maiorem fuisse simulque admonendum poëtas tragicos propter ipsam dictionis tragicae naturam promptiores comicis ad vetustiora adpetenda adhibendaque exstitisse. Accedit, quod illud *sed* ne in eis quidem desideratur monumentis, quae Plauto aetate supparia aut inferiora sunt[8]. Itaque me nihil derelinquere apparet, si Livium Andronicum dixerim illius *sed* recordatione esse deterritum, quominus hiatui diffideret. Quae cum ita sint, nihil impedit, quin tradita serventur verba, nisi quis forte illud „d" finale supplere mavult. Sed sive *ipse se in terram saucius fligit cadens* sive *ipse se d' in terram saucius fligit cadens* scripseris, eae lectiones non multum vel potius nihil inter se differunt. De metro dubitari nequit; ut supra docui, est dimeter creticus, qui dimetro trochaico catalectico excipitur. Itaque salva fere codicum scriptura fragmentum scribendum est.

2. Livius Andron. v. 4 sq. C. R. F.

Fragmentum, quod tractandum suscipio, servatum est apud solum Paulum Diaconum, qui — sicut eius viri fert consuetudo — nudum auctoris attulit nomen, operis autem titulum prorsus silentio praeteriit. Pauli verba sunt haec:

Affatim dictum a copia fatendi, sive abundanter. Livius: „Affatim edi, bibi, lusi". Terentius affatim dixit pro eo, quod est ad lassitudinem (p. 11,15 O. M. = 10,25 Linds.).

Itaque iamdudum docti quaesiverunt, quorsus ista Livii spectarent verba. Atque longe quidem Scaligeri praevaluit opinio, qui verba ista coniecerat ex *Odyssia* sumpta esse et respondere *Odysseae*

---

[7] *Audin quae loquitur?* :: *Se miserum praedicat* :: *Adeas velim* [Plaut. *Men.* 909; pro illo *se* codices B^1 (Palatinus-Vaticanus 1615), C (Palat.-Heidelbergensis), D (Vaticanus 3870) illud *sed* tradidere]; *quid illuc est quod ille a me solus se in concilium vocat* (Plaut. *Merc.* 379, *sed* in condice B legitur); *ad se ut eas: tecum vivere volt atque aetatem exigere* (Plaut. *Mil.* 1275). Confer apparatum criticum editionis a Leone curatae, confer etiam Lindsayum (l. l. p. 160).

[8] *neve quisquam fidem inter sed dedise velet* (S. C. de Bacch., C. I. L. I^2 581, 14–15); *et eos quei ex h l apud sed iourarint, facito in taboleis* (C. I. L. I^2 582, 21). Conf. F. Sommer, l. l. p. 411; Stolz — Schmalz — Leumann — Hofmann, *Lateinische Grammatik*[5], München 1926–1928, p. 282 sq.

Graecae ei loco, quo Eumaeus se satis habuisse narrat, unde ederet et biberet atque hospitibus daret (XV 373):

τῶν ἔρατόν τ' ἔπιόν τε καὶ αἰδοίοισιν ἔδωκα.

Nemo — credo — est, quin videat fragmenti Liviani sententiam plane diversam esse ab Homerici versus sensu, sed Scaligero interprete ita res se habuit, ut Andronicus perperam Homerum intellegeret, cum dandi casum αἰδοίοισιν non ab illis οἱ αἰδοῖοι, sed ab illis τὰ αἰδοῖα provenire atque verba αἰδοίοισιν διδόναι idem significare atque verbum Latinum *ludere* opinaretur. Atque haec Scaligeri opinio adeo praevaluit et cunctis fere est probata, ut insequentium saeculorum viri — vel in primis litterarum antiquarum periti, velut Godofredus Hermann[9], Lucianus Mueller[10], Aemilius Baehrens[11] — fragmentum *Odyssiae* Livianae vulgo adscriberent. Sed iam Ribbeck Scaligero parum confisus Liviana verba comoediam potius sapere magno cum mentis acumine dixit atque inter fragmenta ad Andronici comoedias redeuntia recepit, cum iterum[12] ac tertium[13] fragmenta publici faceret iuris[14]. Eiusdem opinionis etiam Leo, vir doctissimus, fuit[15]. Sed cum non defuerint, qui dubitarent, utram sequerentur sententiam[16], non est, quod Morelum iterum post Baehrensium poëtarum Latinorum fragmenta recensentem non esse deterritum mireris, quominus fragmentum ex *Odyssia* sumptum esse posse affirmaret[17].

---

[9] *Elementa doctrinae metricae*, Lipsiae 1816, p. 625.

[10] *Der Saturnische Vers und seine Denkmaeler*, Leipzig 1885, p. 130 cf. p. 164.

[11] *Fragmenta poëtarum Romanorum*, Lipsiae 1886, p. 41.

[12] *Comicorum Romanorum Fragmenta*[2], Lipsiae 1873, p. 4.

[13] *Comicorum Romanorum Fragmenta*[2], Lipsiae 1898, p. 4.

[14] Idem fecit E. Diehl, l. l. p. 9 et E. H. Warmington, l. l. p. 22.

[15] *Plautinische Forschungen*, Berlin 1895, p. 81 adn. 4; [2]1912 p. 91 adn. 4.

[16] H. de la Ville de Mirmont, *Etudes sur l'ancienne poésie latine*, Paris 1903, p. 112 sq. Rectissime I. Tolkiehn (*De Livii Andronici Odyssia et de Cn. Matii Iliade Latina*, Festschrift O. Schade, Königsberg 1896, p. 290) Scaligeri coniecturam nullius esse pretii dixit, sed quae addidit, ut Livianum fragmentum tractum esse ex hoc Odyssiae loco evinceret:

ἤδη μὲν δαιτὸς κεκορήμεθα θυμὸν ἴσης
φόρμιγγός θ'. ἣ δαιτὶ συνήορός ἐστι θαλείῃ (VIII 98 sq.)

vana sunt, nam supra allati Homeri versus nulla cum Liviano fragmento utuntur similitudine.

[17] *Fragmenta Poëtarum Latinorum*, Lipsiae 1927, p. 16.

Quid igitur est de hac re iudicandum? Equidem numquam possum adduci, ut Andronicum Homeri versum tam prave intellexisse credam eoque magis, quod, ut recte Leo monuit[18], his Livii verbis summa cum Sardanapalli sententia illa notissima similitudo est. De qua haec apud Strabonem leguntur (XIV 672)[19]:

Σαρδανάπαλλος ὁ Ἀνακυνδαράξεω παὶς Ἀγχιάλην καὶ Ταρσὸν ἔδειμεν ἡμέρῃ μιῇ. ἔσθιε πῖνε παῖζε. ὡς τἄλλα τούτου οὐκ ἄξια, τοῦ ἀποφθέγματος. μέμνηται δὲ καὶ Χοιρίλος τούτων. καὶ δὴ καὶ περιφέρεται τὰ ἔπη ταυτί·

ταῦτ' ἔχω, ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἀφύβρισα καὶ μετ' ἔρωτος
τέρπν' ἔπαθον. τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται.

Etiam Horatii versus conferri potest, qui est:

Lusisti satis, edisti satis atque bibisti[20].

Itaque suspicio potest subire haec verba in proverbium venisse eiusque proverbii in comoedia nova, quae dicitur, largum fuisse usum. Sed siquid video, nemo doctus adhuc versum comicum attulit, qui apte posset cum Liviano conferri fragmento quique versum Livianum re vera e comoedia esse desumptum testaretur. Nam qui a de Mirmontio[21] collatus est versus Plautinus:

ubi bibas, edas de alieno quantum veis usque ad fatim[22],

verbis etsi plane cum Livio concinit, re autem ab eo differt: de edendo enim et de bibendo hic et illic sermo est, ludendi autem mentio apud Plautum prorsus desideratur. Itaque illum Plauti locum nihili esse faciendum apparet. Sed qui litem possit componere, imprimis is *Menaechmorum* Plautinae locus aptus videtur esse, quo Menaechmus II postquam Menaechmum I fratrem esse suum accepit, disertis enarrat verbis, quid sibi apud Erotium negotii fuerit (v. 1140 sqq.):

---

[18] l. l.[2] p. 91 adn. 4.

[19] Eosdem versus Cicero sic Latine reddidit (*Tusc. Disp.* V 35, 101):

Haec habeo, quae edi quaeque exsaturata libido
Hausit; at illa iacent multa et praeclara relicta.

Conf. Athen. VIII 336 a.

[20] *Epist.* II 2, 214, conf. de Mirmont. l. l. p. 113 adn. 1.

[21] l. l. p. 113 adn. 2.

[22] *Poenulus* 534, conf. Lenchantin de Gubernatis, l. l. p. 42.

meretrix huc ad prandium
me abducit, me sibi dedisse aiebat. prandi perbene
potavi atque accubui scortum, pallam et aurum hoc ⟨*abstuli*⟩[23].

Quis est, quin videat, quanta inter hunc locum Plautinum et Livianum fragmentum intercedat similitudo: utroque loco tria occurrunt verba idem significantia, quae eodem ordine sunt posita: primum locum verbum tenet edendi, secundum bibendi, tertium stuprandi. Atque hunc ordinem ea de causa magni esse puto momenti, quod in Horatiano versu supra allato eorundem verborum ordo turbatus est. Par est quoque, ut apud Livium solum verbum priore loco positum — illud *edi* scilicet — cum adverbio esse coniunctum, reliqua verba adverbiis prorsus carere animadvertam. Idem Plauti loco factum est: solum enim prandendi verbum adverbio est fultum — illud *perbene* dico — reliqua nuda sunt. Utriusque loci vis eadem fere est, nam Plautinum *prandi perbene* Liviano *affatim edi* optime respondet, Plautinum *potavi* idem est atque Livianum *bibi*, Livianum autem *lusi* quid est aliud, nisi Plautinum *accubui scortum*?[24] Quamquam Livianum fragmentum perexile est, tamen non dubito adstipulari Ribbeckio, qui duorum septenariorum trochaicorum frustula dimensus est hoc modo[25]:

affatim
edi, bibi, lusi.

Itaque ne hac quidem in re deesse vides, quo Plautus et Andronicus inter sese consentiant: nam hic et illic eadem sententia ita est digesta, ut prior eius pars in exitu stet septenarii, reliqua autem pars initio insequentis versus contineatur.

Sed cum eadem res non eisdem verbis ab utroque sit enarrata, vix ambigendum reor, quin Plautus Livianum locum non expresserit; quod si fecisset, futurum fuisse puto, ut praeter sententiae consensum etiam verba inter se congruerent. Sed fieri non potest, quin cum Livium tum Plautum ex eodem nesciocuius novae comoediae Graecae loco pendere nobis persuadeamus, quem

[23] Supplevit Onions.

[24] Verbum *ludere* amatorio sensu usurpari posse multis evincitur locis, ut puta:

et quam fluminea lusit adulter ave (Ovid. *Amor.* I 3, 22).

[25] Aliter metro consuluit Warmington, qui initium esse septenarii trochaici censuisse videtur (l. l. p. 22).

locum alius aliter in sermonem vertit Latinum; communis auctoris vestigia non solum sententiae consensu, verum etiam re metrica arguuntur. Quoniam autem de *Menaechmorum* Plautinae exemplari Graeco nihil possum proferre, quod cunctis placeat, Livianum fragmentum ad eandem comoediam Graecam atque *Menaechmos* — vel totam vel certe aliquam huius comoediae partem — redire sat sit monuisse. Utcumque est, certe iam nequit dubitari, quin Livianum fragmentum non ex *Odyssia*, sed e comoedia sit depromptum[26].

3. Ennius v. 13 sqq. T. R. F.

Fabulae Ennianae, quae *Achilles Aristarchi* inscribitur, quosdam versus Plautum ludibundum in *Poenuli* suae prologo ad verbum expressisse luce est clarius, cum ipse Sarsinas eam rem disertis testetur verbis cumque se Ennianos versus esse allaturum polliceatur (v. 1 sqq.). Itaque docti ipsius Plauti verbis confisi tres integros fere versus ex huiusce fabulae prologo sunt expiscati eosque ad *Achillem Aristarchi* Ennianam[27] redire censuerunt: quo factum est, ut huius fabulae fragmentum cum in editione Ribbeckiana[28], tum aliis in editionibus[29] hac esset specie:

Exsurge, praeco: fac populo audientiam

* * *

Sileteque et tacete atque animum advortite
Audire iubet vos imperator.

[26] Similia non solum in nova, sed etiam in media, quae vocatur, comoedia obvia fuisse Bronislaus Biliński et Georgius Łanowski observavere: ille de duobus Amphidis versibus, hic de Alexidis fragmento me admonuerunt; sunt fragmenta haec:

πῖνε, παῖζε· θνητὸς ὁ βίος· ὀλίγος οὗτοι χῇ χρόνος
ἀθάνατος ὁ θάνατός ἐστιν, ἂν ἅπαξ τις ἀποθάνῃ (Amph. fr. 8, II p. 238 K.)

τὰς ἡδονὰς δεῖ συλλέγειν τὸν σώφρονα
τρεῖς δ' εἰσὶν αἷς τὴν δύναμιν κεκτημέναι
τὴν ὡς ἀληθῶς συντελοῦσαν τῷ βίῳ,
τὸ πιεῖν, τὸ φαγεῖν, τὸ τῆς Ἀφροδίτης τυγχάνειν
τὰ δ' ἄλλα προσθήκας ἅπαντα χρὴ καλεῖν (Alex. fr. 271, II p. 397 K.).

[27] Ennium non duas, sed unam de Achillis ira tragoediam *Achilles Aristarchi* inscriptam composuisse Vahlen coniecit (*Ennianae poesis reliquiae*[2], Lipsiae 1903, p. CCI), id quod iam Ribbeck probabile esse dixerat (*Die römische Tragödie im Zeitalter der Republik*, Leipzig 1875, p. 118).

[28] *Tragic. Rom. Fragm.* p. 19.

[29] Conf. Vahlen, l. l. p. 118, Diehl l. l. p. 32, Warmington, *Remains of old Latin I*, London—Cambridge (Mass.) 1935, p. 218 sqq.

Quod perperam esse a doctis perspectum quovis contenderim pignore; sed si recte de his versibus iudicium ferre volemus, fieri non potest, quin prologi Plautini versus 1—12 integros exscribamus:

Achillem Aristarchi mihi commentari lubet:
inde mi principium capiam ex ea tragoedia.
„sileteque et tacete atque animum advortite,
audire iubet vos imperator" — histricus,
bonoque ut animo sedeant in subselliis
et qui essurientes et qui saturi venerint:
qui edistis, multo fecistis sapientius,
qui non edistis, saturi fite fabulis;
nam quoi paratum est, quod edit, nostra gratia
nimia est stultitia sessum inpransum incedere.
„exsurge, praeco, fac populo audientiam"
iam dudum exspecto, si tuom officium scias e. q. s.

Quis est, quin fragmenti Ribbeckiani versum primum longo intervallo a versu secundo et tertio diremptum esse versuumque ordinem non esse eundem atque legatur in editionibus, videat? Nam priore loco versus secundus et tertius in fabulae Plautinae prologo stant, pluribus autem versibus interiectis, qui cum Ennio nihil habent commune, subsequitur versus primus. Et res ipsa postulare videtur, ne aliter versuum consulatur ordini: nam versus secundus et tertius, qui praeconis milites silere iubentis continent verba, re vera post versum primum collocandi videntur, quo continentur verba nesciocuius (Agamemnonis esse verba vulgo docti arguunt)[30] praeconi imperantis, ut populum — militum scilicet — silere iubeat. Atque is horum versuum ordo in Ennii deperdita fabula fuisse creditur.

Sed velim equidem quaerere, qui sit factum, ut Plautus ludibundus eundem ordinem servari nollet. Illud autem memoria longe dignissimum, quod disertis verbis testatur Plautus se nihil ex *Achille Aristarchi* Enniana sumpsisse, nisi ipsum principium; quae cum ita sint, versum fragmenti secundum et tertium ei fabulae Ennianae esse surreptos constat, de versus primi origine minime liquet: versus primus, qui septem versuum intervallo diremptus est a versibus, quorum Ennianam originem Plautus aperte testatur, certe eius verbis non tangitur neque quicquam commune ha-

[30] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 117.

bere videtur cum hac Ennii tragoedia. Equidem numquam possum adduci, ut undecimum prologi versum „principium" a Plauto esse nominatum credam.

Sed quaeret quispiam, quid sit sentiendum de versus primi auctore; equidem vix reor ambigendum, quin versus Plauti non sit, nam hoc quoque loco Plautum iterum paratragoedare coepisse verbaque tragico cuidam surrepta poëtae suis ipsius verbis ludibundum immiscuisse omnibus spondeo pignoribus, cum ipsa verba tragicam gravitatem redoleant. Sed cum ei versui nihil sit commune cum *Achille Aristarchi* Enniana, retineri non possum, quominus versum quadam uti similitudine admoneam cum *Eumenidum* Aeschyli loco hoc (v. 566 sqq.):

κήρυσσε, κήρυξ, καὶ στρατὸν κατειργάθου·
— — — ἥ τ' οὖν διάτορος Τυρσηνικὴ
σάλπιγξ βροτείου πνεύματος πλησθεῖσ' ἀνὴρ
ὑπέρτονον γήρυμα φαινέτω στρατῷ.
πλησθέντος γὰρ τοῦδε βουλευτηρίου
σιγὰν ἀρήγει καὶ μαθεῖν θεσμοὺς ἐμούς.

Itaque non dubito, quin Plautus attulerit tragicum versum ad huiusce loci Aeschylei imitationem compositum. Cum autem neminem poëtam Romanum praeter Ennium Aeschyli *Eumenidas* in sermonem constet vertisse Latinum, ita autem vertisse, ut liberrime Graecorum versuum vim (alia omittendo alia mutando) in fabulam suam reciperet — id quod huius fabulae fragmenta satis superque declarant[31] — versus a Plauto allatus ex Ennii *Eumenidibus* sumptus videtur esse. Quoniam autem media huiusce loci Aeschylei pars in fragmento Enniano desideratur, ita accidisse videtur, ut aut Ennius cum exemplaris Graeci verba in sermonem verteret Latinum, multa omitteret aut — id quod potius crediderim — Plautus ludibundus tubae mentionem ab Ennio factam eiceret, utpote quae ne ioco quidem in fabulae suae prologo posset commemorari. Itaque fragmentum Ennianum in modum perscripserim hunc:

Exsurge praeco – ∪ – ∪ – ∪ ∪
∪ – ∪ – ∪ *fac populo audientiam.*

Quaestio nunc exoritur, quemnam locum fragmentum Ennii *Eumenidibus* modo vindicatum inter reliqua huius fabulae fragmenta

[31] Conf. Ribbeck. *Die röm. Trag.* p. 146 sqq., *T. R. F.* p. 36 sq.

occupare debeat. Fragmentum II enim, quo verba continentur Orestis Minervam alloquentis, Aeschyli versibus respondere satis omnibus convenit[32], fragmentum III autem ei est surreptum scaenae, qua Apollo Orestis purgandi causa coram iudicibus verba facit; atque id quidem fragmentum nihil est, nisi Aeschyli versus *Eum.* 657 liberrime in sermonem versus Latinum[33]. Fragmentum, a quo indagando sumus profecti, quoniam Aeschyli versibus 566 sqq. respondet — sunt scilicet verba Minervae praeconem adhortantis — inter fragmentum II et III medium esse debet. Quae cum ita sint, tria fragmenta hoc modo ordinanda sunt:

Fr. II: *Nisi patrem materno sanguine exanclando ulciscerem.*
Conf. Aesch. *Eum.* 463 sqq.:

ἐκτεινα τὴν τεκοῦσαν. οὐκ ἀρνήσομαι.
ἀνικτόνοις ποιναῖσι φιλτάτου πατρός.
καὶ τῶνδε κοινῇ Λοξίας ἐπαίτιος.
ἄλγη προφωνῶν ἀντίκεντρα καρδίᾳ.
εἰ μή τι τῶνδ' ἔρξαιμι τοὺς ἐπαιτίους.

Fr. II a: *Exsurge praeco* – ◡̄ – ◡ – ◡ ◡̄
◡ – ◡ – ◡̄ *fac populo audientiam*
Conf. Aesch. *Eum.* 570 sqq.:

κήρυσσε, κῆρυξ, καὶ στρατὸν κατειργαθοῦ...
σιγᾶν ἀρήγει καὶ μαθεῖν θεσμοὺς ἐμούς.

Fr. III: *Id ego aecum ac ius fecisse expedibo atque eloquar*[34]
Conf. Aesch. *Eum.* 657:

καὶ τοῦτο λέξω. καὶ μάθ' ὡς ὀρθῶς ἐρῶ.

---

[32] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 146, Vahlen l. l. p. 142, Warmington l. l. p. 268.

[33] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 147, Vahlen l. l. p. 143, Warmington l. l. p. 270.

[34] Attuli fragmenti textum, quem Lindsay in Nonii editione (*Nonii Marcelli de Conpendiosa Doctrina*, Lipsiae 1903, p. 505, 24 M = 812 Linds.) scite adeptus est; nam cum codicum lectio sit haec: *id ego aecum accius fecisse* etc., dubitari nequit, quin in illo *accius* lateant corrupta verba *ac ius*, id quod iam alii ante Lindsayum sunt suspicati. Ne commoveare hiatu in septenarii trochaici diaeresi admisso, quem ne a tragicorum quidem usu esse alienum pro certo est accipiendum; facile quoque illud *egŏ* — synaloepha scilicet neglecta — tolerari potest. Alii hunc versum aliter ediderunt, ut:

id ego aecum fecisse expedibo atque eloquar (Ribbeck)
id ego ius atque aecum fecisse expedibo atque eloquar (Vahlen, Diehl)
— ◡ *id ego aecum ac ius fecisse expedibo atque eloquar* (Warmington).

4. Ennius v. 62 T. R. F.

Alexandri Ennianae fragmentum X (= v. 62) a Festo est servatum (p. 217 b 16 O. M. = 240,9 Linds.), cuius codex hoc loco tam foede est vexatus, ut Ennii verba intellectu sint difficillima: en tibi ea, quae Festi codex exhibet:

> ⟨*Putum*⟩ ⟨*pro puro dixisse*⟩ *antiquos, u* — — — — — — — — — — — — *decisum est i* — — — — — — — — — ⟨*Cor-*⟩ *nifici*⟨*us*⟩ *ait. neque* — — — — — — ⟨*Ennius*⟩ *in Alexandro* — — — — — — — — — — — — *amidio purus put*⟨*us*⟩*". Et Plautus „Purus putus hic*⟩ *sycophanta est"*[35].

Quamquam vix ambigitur, quin Gellius *Noct. Att.* VI 5 eundem Ennii locum in mente habeat, cum dicat haec: *scriptum est autem purum putum.... tum in Q. quoque Ennii tragoedia, quae inscribitur Alexander*, tamen cum Gellium solas voces *purum putum* attulisse videamus, non est, quod in voce *amidio* corrigenda doctos graviter sudasse miremur, ut explicarent, quidnam Ennianum fragmentum sibi vellet. Atque ita factum est, ut alii aliter corrupto textui mederi vellent. Non indignus, qui memoretur, Vossius est, qui illud *amidio* in *Catamidio* corrigi iussit. Fuere, qui de corrigendo prorsus desperarent, velut Ribbeck; atque is quidem vir doctissimus atque ad corrupta verba emendanda promptissimus in editione sua *Alexandri* fragmentum cruce notare maluit[36], cum autem fabulae Ennianae restitueret argumentum, hoc fragmentum contra solitum morem alto praeteriit silentio[37]. Snell, cum nuper *Alexandri* Euripideae ingeniose restitueret argumentum[38] omniaque

---

[35] Attuli textum secundum Teubnerianam Lindsayi editionem (Lipsiae 1913), qua non sunt recepta in textum lacunarum supplementa nisi ea, quae certissima sunt. In Parisina eiusdem viri doctissimi editione lacunae expletae sunt hunc in modum: ⟨*Putum*⟩... ⟨*pro puro dixisse*⟩ *antiquos: u*⟨*nde*⟩... *decisum est i*⟨*d quod inpedimento est ad fructum Cor*⟩*nifici*⟨*us*⟩ *ait. Neque* ⟨*aliter significavit Ennius*⟩ *in Alexandro... a midio* (*me-?*) *purus put*⟨*us*⟩*". ⟨Et Plautus*⟩: *„*⟨*purus putus hic*⟩ *sycophanta est"* (*Glossaria Latina*, vol. IV edid. J. W. Pirie – W. M. Lindsay, Paris 1930, p. 322).

[36] *Tragic. Rom. Fragm.* p. 25.

[37] *Die röm. Trag.* p. 81–94.

[38] *Euripides Alexandros und andere Strassburger Papyri* etc., herausgeg. von B. Snell, Hermes Einzelschr. H. 5. Berlin 1937. p. 1–68.

cum Graeca tum Latina fragmenta ederet atque enarraret,[39] fragmentum neque corrigendum suscepit neque in argumento restituendo silentio praeteriit[40]: cuius viri doctissimi opinione describitur his verbis taurus, quem Paris adamasse quemque ut recuperaret, ludis interfuisse traditur. Quod vix crediderim; primum enim adstipulor iis, qui totam de tauro a Paride adamato fabellam[41] ab Euripidea Ennianaque tragoedia abiudicant[42]. Accedit, quod audacis est de fragmenti vi disputare, cuius textus nondum est sanatus cuiusque sensus obscurissimus est. Itaque primum videndum est, quo modo corrupta vox *amidio* possit corrigi. Equidem valde miratus sum, cur Snell Vahleni neglexisset coniecturam, quae — si quid video — sola textui corrupto posset succurrere[43]. Iam Vahlenum enim locum emendasse opinor, qui leni remedio proposito — duabus scilicet litteris praemissis, ut esset: ‹*cl*›*amidio* — effecit, ut fragmentum sanaretur[44]. Etsi ipse Vahlen dubitavit, an coniectura sua vera esset — id quod interrogandi signo declaratur — vix ambigitur, quin vir doctissimus acu rem tetigerit germanaque Ennii verba nobis restituerit. Itaque Vahleno auctore fragmentum sic perscribendum est:

‹*cl*›*amidio purus putus.*

Vocem Graecam χλαμύδιον ab Ennio re vera in illud *clamidium* mutari potuisse et per se est probabile et confirmatur Pacuvii tragici versu, quo vocem Graecam χλαμύς a Romanis *clamis* esse dictam evincitur, versum dico 186:

currum liquit: clamide contorta astu clupeat braccium.

Sed quaeritur, quidnam verba Enniana a Vahleno sanata sibi velint. Cum vocem *purus* sequente casu ablativo separationis idem

---

[39] l. l. p. 4 sqq.

[40] l. l. p. 64 adn. 1.

[41] *is* (sc. Paris) *cum ad puberem aetatem pervenisset, habuit taurum in deliciis; quo cum satellites missi a Priamo ut taurum aliquis adduceret venissent, qui in athlo funebri quod ei fiebat poneretur, coeperunt Paridis taurum abducere... ille amore incensus tauri sui descendit in certamen* (Hygin. *Fab.* XCI 4 sq.).

[42] Conf. C. Robert, *Griechische Heldensage* III 2, Berlin 1923, p. 982 adn. 2.

[43] Parum arridet mihi Lindsayi, viri doctissimi, coniectura, qui sic depravata Ennii verba corrigere voluit: *a medio purus putus* (*Gloss. Lat.* vol. IV p. 322). Idem coniecit Warmington l. l. p. 244.

[44] In apparatu critico ad locum (l. l. p. 129). Verbo admoneo Vahlenum praeterea de voce *amiculo* cogitasse.

atque *liber* vel *vacuus* significare posse constet[45], adiectivum autem *putus* illius *purus* vim confirmare vel Plauti loco supra allato (*Pseud.* 1200) evincatur, verba Enniana hoc fere valere videntur: *omni veste nudatus.* Nunc iam explicare oportet, ad quam fabulae personam illa verba referantur; qua quidem in re illud magno est nobis subsidio, quod Ennium deminutivo *clamidium* usum esse videmus. Quod si in comoedia esset obvium, de cuiuscumque personae comicae veste cogitari poterat. Sed in tragoedia ipso dicendi genere, gravitatis pleno, poëtae prohibebantur, ne deminutivo uterentur, nisi cum res ipsa deminutivum postularet. Itaque vix reor ambigendum, quin Ennii verba ad neminem possint referri nisi ad nescioquem infantem infantisque vestem. Atque statim quidem Paridis nobis in mentem veniat necesse est, Parin dico, quem constat infantem a parentibus esse expositum. Quae cum ita sint, fragmentum aut e prologo sumptum est, quo de fatis Paridis, Apollinis iussu a parentibus expositi, sermo erat[46] aut ex ea scaena, qua Paridis ἀναγνώρισις continebatur[47].

5. Ennius v. 141 sqq. T. R. F.

Fragmentum sic codicum consensu traditum est: *at ego* (*aego* L) *omnipotens te exposco ut hoc consilium Achivis auxilii fuat.* Quae verba cum perperam tradita esse viderentur, docti iam dudum in emendando sudaverunt atque multas variasque proposuerunt coniecturas, ut textum possent edolare, qui rei metricae satisfaceret. Sed cum omnes doctorum coniecturas enumerare longum sit, Ribbeckium — praeeunte Bothio — septenarium trochaicum primum effecisse admoneo:

at ego, omnipotens ‹Iuppiter›
ted exposco, ut hoc consilium Achivis auxili fuat[48],

---

[45] Conf. Horat. *Serm.* II 3, 213:

et purum est vitio, tibi cum timidum est cor?

Locum Ciceronis *Verr.* 4, 116 (*quod introitu Marcelli purum caede servatum est*) omitto, nam codicum vacillat auctoritas et lectio parum certa est.

[46] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 82, Snell l. l. p. 22 sqq.

[47] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 89, Snell l. l. p. 49 sqq. Audi Snellii verba: *Den Abschluss der Erkennungsszene im Alexandros wird man sich nur so vorstellen können, dass der alte Diener eingriff und im einzelnen Aufklärung gab über die Rettung des Alexandros und über sein Erscheinen bei den Kampfspielen* (l. l. p. 52).

[48] *Tragicorum Romanorum Fragmenta*², Lipsiae 1871 p. 33 sq.

postea autem sententia mutata iambicos senarios esse dimensum atque fragmenti textum constituisse ita:

at ego, omnipotens ‹Iuppiter›,
te exposco, ut hoc consilium Achivis auxili
fuat[49].

Aliter Vahlen: qui cum illud *omnipotens* nullo egere supplemento monuisset atque ut opinionem comprobaret suam, duos Vergilii versus conferri iussisset[50], Vossio duce pro illo *auxilii* illud *auxilio* scripsit, fragmentum pro pentametro trochaico habuit textumque ita constituit[51]

At ego, omnipotens, te exposco, ut hoc consilium Achivis
auxilio fuat.

Simili modo Lindsay textum constituit, nisi quod septenarios trochaicos effecit hos:

át ego, omnipotens,
téd exposco, ut hóc consilium Achívis auxilió fuat[52].

Nullus supra allatorum textuum probari potest; etenim Ribbeckiano textui diffido, cum plura verba immutata exhibeat et vehementer a codicum differat scriptura. Etiam textus a Vahleno constitutus displicet et displicet non tam propter hiatum in illo *ego* occurrentem — quem ego facile tolerandum esse concesserim — quam propter pentametrum trochaicum, quem a tragicis umquam esse admissum nego. Neque plus emolumenti e textu a Lindsayo constituto capere possumus: mitto illud *te* in *ted* mutatum, mitto illud *auxilio* pro tradito *auxilii* scriptum, sed prioris septenarii exitus a metro nullo pacto stare potest, cuius rei ipse Lindsay conscius sibi fuisse atque nescioquam vocem desiderari opinatus esse videtur, cum in illud *omnipotens* versus quadratus nullo pacto exire potuisset.

---

[49] *Die röm. Trag.* p. 122; *Trag. Rom. Fragm.*[3] p. 37 sq.

[50] Verg. *Aen.* IV 220; X 615.

[51] *De emendandis Ennii tragoediis*, Ind. lect. hib. 1888/89 p. 19 sq. = *Opusc. Acad.* vol. I, Lipsiae 1907, p. 420; *Enn. poësis rell.*[2] p. 148. Vahlenum secutus est Diehl (l. l. p. 39), Warmington autem (l. l. p. 282) Lindsayanam recepit lectionem.

[52] In editione Nonii (p. 111,18 M. = 159 Linds.).

Equidem Vahleno lubenter concedo ad illud *omnipotens* nihil requiri quod addatur[53]; verba codicum consensu tradita sensum optimum praebent, cum ne illud *auxilii* quidem sit corruptum, ut iam Reifferscheid scite monuit[54]. Sed cum textus codicum auctoritate traditus e metro laboret, fieri non potest, quin aliquid immutandum esse censeamus. Nemo, credo, nos dicet coniciendi licentia abuti, si archetypi librarium nihil fecisse nisi falso duas voces transposuisse coniecero — illa *ego* et *omnipotens* scilicet. Quae si recte conicio, reliqua sana esse neque ulla egere coniectura videntur. Itaque fragmentum edendum est hoc modo:

at, omnipotens, ego
te exposco, ut hoc consilium Achivis auxili
fuat.

Cum exceptis duabus vocibus, quarum transposui ordinem, omnia retinuerim, quae codicum sunt tradita consensu cumque metrum optimum evaserit — sunt scilicet senarii iambici — iam vix ambigendum reor, quin tandem mihi contigerit, ut vera Ennii verba recuperarentur.

6. Ennius v. 204 T. R. F.

Iamdudum perspexerunt docti apud Ciceronem *Tusc. Disp.* I 48, 116 (*Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium eliciatur suo*) *Iphigeniae* Ennianae residere memoriam, Arpinatem certum quendam huius fabulae locum in mente habere et per paraphrasin Ennianum attulisse versum. Neque defuere, qui ipsa Ennii verba inde expiscari conarentur: exempli gratia Bergk senarium inde effecit, quem cum huiusce fabulae fragmento IX coniungi iussit atque locum adeptus est hunc[55]:

---

[53] Conferas velim hos Vergilii locos, quos Vahlen conferri iussit:

Verg. *Aen.* IV 219 sqq.: *Talibus orantem dictis arasque tenentem*
audiit omnipotens oculosque ad moenia torsit
regia

Verg. *Aen.* X 613 sqq.: *si mihi, quae quondam fuerat quamque esse decebat,*
vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum
et Dauno possem incolumem servare parenti.

[54] *Quaestiones syntacticae*, Ind. lect. Vratisl. 1885/86 p. 7.

[55] *Kleine Philologische Schriften von T. Bergk*, hrsg. von R. Peppmüller, I, Halle a. S. 1884, p. 228 sq.

Acherontem obibo, ubi mortis thesauri obiacent,
ut hostium eliciatur sanguis sanguine.

Quae cum parum probabilia viderentur — nam versus Ennianus vix verbis Ciceronianis similis est longiusque a Ciceroniano recedit textu — factum est, ut Ribbeck, qui initio in Bergkii verba paene iuravit[56], cum tertiis curis fragmenta ederet, huius coniecturae non faceret mentionem nisi in critico, qui dicitur, apparatu[57]. Huc accedebat, quod aliquot lustris ante fragmenta tertium recognita Vahlen de hoc Tulliano loco uberrime disseruit ullamque tragoediae Ennianae memoriam ibi residere negavit[58]. Atque Vahlen tam obstinate opinioni inhaesit suae, ut cum Ennii reliquias foras ederet, locum Ciceronianum cum *Iphigenia* Enniana nihil commune habere iterum admoneret[59]. Quae cum ita sint, par est, ut exponamus, quid re vera de Ciceronis loco sit iudicandum. Plena igitur exscribamus Ciceronis verba, nam — ut infra apparebit — Iphigeniae mentio artissime conexa est cum eis, quae praecedunt; sunt igitur Arpinatis verba haec:

Clarae vero mortes pro patria oppetitae non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. repetunt ab Erechtheo, cuius etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium; ⟨*commemorant*⟩[60] *Codrum, qui se in medios immisit hostes veste famulari, ne posset agnosci si esset ornatu regio, quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore*; *Menoeceus non praetermittitur, qui item oraculo edito largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium eliciatur suo. veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore et Aristogiton, Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas viget. nostros non norunt. quos enumerare magnum est.*

Claras igitur mortes pro patria oppetitas Cicero summis in caelum effert laudibus earumque praeclara enumerat exempla; mitto exempla, quae agmen cogunt, quae Arpinas propiora dicit; illud tamen te velim admonere Arpinatem theatri tragoediarumque studiosissimum ea potissimum priore huius capituli parte attulisse

---

[56] *Die röm. Trag.* p. 103.

[57] p. 48.

[58] *De veterum poëtarum versibus a Cicerone citatis*, Index lect. hib. 1879/80 13p. sqq. = *Opusc. Acad.* I p. 99 sqq.

[59] *Enn. poes. rell.*[2] p. 161.

[60] Supplevit Vahlen, Zeitschr. f. österr. Gymn. 1873 p. 243 sq.

exempla, quae in tragoediis tractabantur: excepto enim Codro, quem tragici, quod quidem noverimus, in scaenam non induxerunt, reliqua exempla sapere videntur tragoedias et quidem Euripidis tragoedias, in sermonem versas Latinum. Euripidem fabulam, Ἐρεχθεύς inscriptam, docuisse constat, cuius argumentum ut non ignotum esset nobis, Lycurgi oratione contra Leocratem effectum est. Fuere, qui Erechthei filiam se pro patria devovisse narrarent[61]: quod vero Cicero non filiam, sed filias dicit, conspirat cum Euripide, quem tres Erechthei filias sua sponte mortem oppetentes induxisse ex Euripidis fragmento 359 N² docti concludunt[62]. Quam Euripidis fabulam Ennium Latine vertisse constat[63]. Atque cum Cicero, qui veteres scaenicos colebat atque admirabatur, praeter hunc locum etiam alibi Erechthei meminisset filiarum[64], ita autem meminisset, ut Ennii fabulae alludere crederetur[65], etiam loco, quem tractamus, eidem fabulae alludere videtur. Idem fere de Menoecei morte iudicandum est, quem puerum in fabula, quae Φοίνισσαι inscribitur, clam Creonte patre manu sua se interimentem, ut oraculo satisfaceret patriaeque prodesset, Euripides induxit. Quod Cicero dicit *oraculo edito*, in mente videtur habere Tiresiae verba, quae apud Euripidem facit:

ἄκουε δή νυν Θεσφάτων ἐμῶν ὁδόν
ἃ δρῶντες ἂν σώσαιτε Καδμείων πόλιν
σφάξαι Μενοικῆ τόνδε δεῖ σ' ὑπὲρ πάτρας
σὸν παῖδ', ἐπειδὴ τὴν τύχην αὐτὸς καλεῖς (v. 911 sqq.).

---

[61] Lycurg. *contra Leocr.* 24, 99: χρήσαντος δ' αὐτῷ τοῦ θεοῦ τὴν θυγατέρα εἰ θύσειε πρὸ τοῦ συμβαλεῖν τῷ στρατοπέδῳ, κρατήσειν τῶν πολεμίων. De reliquarum Erechthei filiarum morte ne ulla quidem mentio a Lycurgo iniecta est. Etiam Aristides unius filiae mortem memorat, *Or.* XIII, 118.

At qui aliquam Euripideae tragoediae servarunt memoriam, non unam, sed plures regis filias ultro pro patria mortem oppetiisse tradidere, exempli gratia Apollodorus (ἔχρησεν ὁ θεὸς κατορθώσειν τὸν πόλεμον, ἐὰν μίαν τῶν θυγατέρων σφάξῃ. καὶ σφάξαντος αὐτοῦ τὴν νεωτάτην καὶ αἱ λοιπαὶ ἑαυτὰς κατέσφαξαν. *Bibl.* III 15, 4, 4). Etiam Hyginus — quamquam apud eum mythi memoriam admodum esse turbatam non ignoro — de quattuor filiarum narrat morte (*Fab.* XLVI).

[62] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 186.

[63] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 181 sqq.; Vahlen, *Enn. rell.* p. CCV.

[64] *mortem, quam etiam virgines Athenis regis opinor Erechthei filiae pro patria contempsisse dicuntur* (*pro Sest.* 21, 48); *quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat?* (*de Fin.* V 22, 62), conf. *de Nat. Deor.* III 19, 50.

[65] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 186.

At verba Ciceronis *largitus est patriae suum sanguinem* eis respondent, quae occurrunt in Euripidis fabula v. 997 sqq.[66] et v. 1090 sqq.[67] Et eam quidem Euripidis fabulam ab Accio esse Latine versam constat[68]. Quae cum ita sint, quicumque Ciceronis studium et amorem in veteres scaenicos secum animo perpenderit, Arpinatem hoc loco non Euripideae, sed Accianae fabulae alludere facile concedet.

Sed redeo ad Iphigeniam; cum iam non sit vero absimile hoc loco Arpinatem duas fabulas Euripideas a Romanis Latine versas respexisse, nonne etiam Iphigeniae mentio ad fabulam quandam redire videtur? Quod vix dubitaverim. Atque cum certissimum sit Ciceronem Iphigeniam dixisse, quae Aulide mori se velle professa esset, ut patriae prodesset, fieri non potest, quin aut Euripidea *Iphigenia Aulidensis* aut Enniana fabula intellegatur, cum — quod quidem noverimus — nemo tragicus praeter Ennium hanc Euripidis fabulam in sermonem verterit Latinum. Accedunt ipsa Arpinatis de Iphigenia verba, quae iterum afferre liceat, quo melius iudicium possit ferri: *Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium eliciatur suo.* Cicero aliena suae ipsius orationi verba immiscuisse ipso dicendi genere arguitur. Quae si aliena sunt, nullius esse possunt verba nisi Ennii et quidem ex eius fabula tracta, quae *Iphigenia* inscribitur, praesertim cum Cicero aliis quoque locis eidem fabulae Ennianae soleat alludere[69]. Sed luce est clarius Ciceronem Ennii fragmentum hoc loco non ad verbum expressisse, sed obliqua oratione, quae dicitur, usum

---

[66] Sunt verba Menoecei, mortem sua sponte oppetituri, quorum imprimis afferre iuvat hos:

ὡς οὖν ἂν εἰδῆτ', εἶμι καὶ σώσω πόλιν
ψυχήν τε δώσω τῇδ' ὑπερθανεῖν χθονός... (v. 997 sq.)
ἀλλ' εἶμι καὶ στὰς ἐξ ἐπάλξεων ἄκρων
σφάξας ἐμαυτὸν σηκὸν ἐς μελαμβαθῆ
δράκοντος, ἔνθ' ὁ μάντις ἐξηγήσατο,
ἐλευθερώσω γαῖαν... (v. 1009 sqq.)
στείχω δὲ θανάτου δῶρον οὐκ αἰσχρὸν πόλει
δώσων... (v. 1013 sq.)

[67] Audi nuntii verba, quibus Iocastam de pueri morte certiorem facit:

Ἐπεὶ Κρέοντος παῖς ὁ γῆς ὑπερθανὼν
πύργων ἐπ' ἄκρων στὰς μελάνδετον ξίφος
λαιμῶν δι' ἧκε τῇδε γῇ σωτήριον... (v. 1090 sqq.)

[68] Conf. Ribbeck, *Die röm. Trag.* p. 476 sqq.

[69] Conf. *de Rep.* I 18, 30, *de Divin.* II 13, 30, *Tusc. Disp.* IV 36, 77.

attulisse, id quod saepius apud eum fieri solet[70]. Itaque si Ennii verba recuperare volemus, orationem obliquam in rectam vertere oportet: illa *ut hostium eliciatur suo* pronomine *suo* in *meo* mutato germana esse Ennii verba quovis spoponderim pignore. Quae antecedunt, magis sunt immutata. Itaque facere non possum, quin Ennium haec credam scripsisse: *ducite me immolandam*, quae verba eo magis commendantur, quod Euripides scripsit (*Iph. Aul.* 1475)[71]:

ἄγετέ με τὰν Ἰλίου
καὶ Φρυγῶν ἐλέπτολιν.

Cum Euripideis verbis ἄγετέ με Enniana verba *ducite me* optime respondeant, non est, quod amplius dubitetur, quin verba e Ciceronis loco Ennio vindicata reapse Rudini sint poëtae. Nihil iam obstare videtur, quominus priorem fragmenti partem cum altera coniungamus atque adipiscamur fragmentum hoc:

ducite me immolandam, ut hostium eliciatur meo.

Desideratur verbi *eliciatur* subiectum, quod in praecedentibus versibus occurrisse videtur. Atque ea quidem vox eo facilius a Cicerone omitti potuit, quod cum de Menoecei morte supra ageret, vocem *sanguis* in ipso posuit exitu. Itaque non habebat quod ve-

[70] Etsi res tam bene nota est cunctis, ut nullis egere videatur argumentis, attamen ne sim vanus, exempla quaedam afferam; innotuit Alcmeonis Enniianae versus:

sed mihi neutiquam cor consentit cum oculorum aspectu (fr. IV),

qui rite a Ciccrone *Acad. pr.* II 27, 88 allatus est. At eundem versum noluit Arpinas ibid. II 28, 89 iterum exscribere, sed obliqua usus oratione haec scripsit: *quid? ipse Alcmeo tuus, qui negat cor sibi cum oculis consentire nonne etiam incitato furore: unde haec flamma oritur?*

Alterum exemplum hoc esto: servavit Cicero *Tusc. Disp.* I 44, 107 duo Ennii versus, quos ad verbum expressit (*Thyest.* fr. XI 1–2):

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.

Qui versus, ut dixi, rite sunt allati. At eiusdem loci cum meminisset Cicero in Pisoniana oratione (19, 43), paraphrasi maluit uti: *Thyestea est ista exsecratio poëtae, vulgi animos non sapientium moventis: ut tu naufragio expulsus uspiam saxis fixus asperis evisceratus latere penderes, ut ait ille, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.*

[71] Conf. Ribbeck, T. R. F.[3] p. 48. Bergk cum *Iphigeniae* Euripideae versu 1484 sq.: ὡς ἐμοῖσιν, εἰ χρεὼν αἵμασι θύμασιν τε θέσφατ' ἐξαλείφω Ennianum fragmentum dubitanter contulerat.

reretur, ne quis aut Ennii verba perperam intellegeret aut certe haesitaret, quorsus spectarent.

De metro pauca dicam: est optimus versus quadratus, cuius septima arsis desideratur; lacuna illo *iam* facile expletur, quod sive consilio sive casu ab Arpinate esse videtur omissum. Itaque nihil iam impedit, quominus fragmento ultimam manum imponam textumque constituam hunc:

dūcĭtĕ me ĭmmŏlándam, ŭt hŏstĭum ‖ élĭcĭātūr ⟨iām⟩ mĕŏ.

Wratislaviae

DE POETA ELEGIACO URBIS AMATORE

Scripsit

GEORGIUS KRÓKOWSKI

Quod in dissertatione lingua vernacula conscripta, quae est de elegia magistra amoris[1], investigandum mihi proposui, nempe quae esset elegiae Romanae amatoriae, quam 'subiectivam' nominare consuevimus, vera natura atque indoles, qua quidem re illa a poesis generibus, a poetis aetatis Alexandrinae excultis, differret et distingueretur, ita ut peculiarem quandam, sui temporis propriam et Romanam notam et habitum illa gereret — eodem spectant ea quae hic proferuntur. Itaque non id agitur, ut quibus rebus singuli poetae elegiaci inter se differant illustretur — quorum tam diversa indole efficitur, ut inter tot a Romanis feliciter exculta genera elegiae vel praecipuus iam veterum iudicio locus sit tribuendus. Ad ea potius animum attendemus, quae totius elegiae propria et communia esse videantur, quae quidem, licet nequaquam a primis initiis manifesta fiant ac quodammodo in nascendi statu cernantur, eo magis animos nostros in se convertunt, quod ea quasi ante oculos nostros decurrere ac procedere ut spectaremus nobis contigit. Itaque cum examinaverimus, quas partes agat natura in comparationibus et imaginibus poeticis ab elegiacis effingendis, considerabimus, quid inde sequi videatur ad vices quas illa peregerit, id est ad 'evolutionem' quam subierit, recte aestimandas, dum ab artissima affinitate, qua illa initio cum poesi bucolica coniuncta erat, paulatim desciscit et propriam ac peculiarem viam sequi incipit.

I

In poesi amatoria omnium temporum et omnium populorum, imprimis vero in poesi populari, naturae partes eximiae tribuuntur. Sermo amatorius abundat comparationibus, metaphoris, imaginibus e natura petitis. Offerunt se illa amanti sponte sua: amor — ver laetum, puella — flos suavis, haec sunt, quae quodammodo naturaliter inter se cohaerent et conectuntur. „In adamatae platani umbra" — ut est in illo carmine Polono semipopulari — conveniunt

[1] Jerzy Krókowski, *Elegia magistra amoris (Dydaktyka miłości w subiektywnej elegii rzymskiej)*, Prace Tow. Nauk. Wrocł. Seria A Nr 25, Wrocław 1949.

amantes „prima ab origine mundi": ceterum apud Horatium hac vice funguntur urbis *campus et areae*.

Quodsi Romanorum elegias subiectivas accuratius intuebimur, praeter exspectationem fortasse inveniemus naturam poetae elegiaco perraro tantum materiem praebere comparationum et imaginum poeticarum effingendarum. Quod ut pateat, Catulli et Horatii carminibus amatoriis in comparationem vocatis examinabimus, quasnam partes in Propertii elegiis et Ovidii *Amoribus* — nam de eis sermo est — natura agat. Supersedeo hic investigare, quae sit horum 'motivorum' origo, Graeca an Romana: id nobis quaerendum, quomodo illa idonea visa sint poetae ad ea, quae sibi proposuisset, exprimenda.

Iam priusquam rem adgrediamur, expressis verbis dicendum est nos in diversis atque a se alienissimis regionibus versaturos esse et quasi in alium orbem delatum iri. Cum Lesbiae amator perditus, tum „Epicuri de grege porcus", qui *aequam... servare mentem* eum animi statum esse autumat, qui maxime homini sit expetendus, et praeteritos aetatis iuvenilis ardores canit, quorum longo intervallo interiecto reminiscitur contentus, quod iam amori valedixerit — *nec lusisse pudet, sed non incidere ludum* (*epist.* I 14, 36) — uterque amores suos in naturae sinu libentissime collocat, ex qua imagines et colores abunde haurit.

Ceterum amor feminae non est Catullo singulare quiddam, quo commoveatur: pari studio amicos suos prosequitur, pari modo atque puellae fraudes bilem ei movent poetarum malorum carmina. Etiam Horatio amor nil est nisi unum e vitae ornamentis. Quantum distat ab illis poeta elegiacus[2]! Cui in amore omnia sunt, qui in amico neminem nisi rivalem videt et metuit.

Catulius, qui ea quae urbs praebet in aequa laude ponit atque naturae rurisque decora, non minore sensu quam Horatius nexum illum percipit, qui est inter hominum studia et ea quae in natura fiunt, ut e. gr. in carm. 46 (*Iam ver egelidos refert tepores*), quo natura ad novam vitam renascens laeto quodam impulsu ipsum ad peregrinandum incitare ponitur:

iam mens praetrepidans avet vagari,
iam laeti studio pedes vigescunt.

[2] Cf. quae de eis, quibus in amore suo tractando ab elegiacis distaret Horatius, subtiliter disputavit Fr. Klingner, *Horazische u. moderne Lyrik*. Die Antike 6, 1930, 78 sqq.

Et amor eius ad naturam redire solet. Materies comparationum et imaginum abunde ab eo inde hauritur, quae quidem saepenumero vividae et sincerum animi motum spirantes imagines ei fiunt, ut celeberrima illa comparatio amoris languescentis cum flore, qui aratro succisus est, c. 11, 22 sqq.:

qui illius culpa cecidit velut prati
ultimi flos, praetereunte postquam
tactus aratro est,

Quae quidem imago Catullo in deliciis erat, cf. c. 17, 18. Poetae teneram puellam adumbraturo talia ultro se offerunt, c. 17, 15 sq.:

et puella tenellulo delicatior haedo,
adservanda nigerrimis diligentius uvis.

In carm. 61 toti imaginum poeticarum fingendarum rationi ac modo eadem notam quandam peculiarem impresserunt, ut in Sapphus carminibus nuptialibus, atque exemplis ex historia fabulari sumptis adiunguntur: virgo ad sponsum venit, ut *ad Phrygium Venus iudicem*; iam subsequuntur naturae imagines, v. 21 sqq.:

floridis velut enitens | myrtus Asia ramulis,

cf. v. 91 sqq. necnon 192 sqq.

talis in vario solet | divitis domini hortulo
stare flos hiacynthi...
uxor in thalamo tibi est | ore floridulo nitens,
alba parthenice velut | luteumque papaver.

Bis repetitur ea, quae exemplaribus Alexandrinis debetur, comparatio amoris, qui est inter maritos, cum hedera arborem implicante, v. 34 sqq. et 106 sqq.:

ut tenax hedera huc et huc | arborem inplicat errans...
lenta quin velut adsitas | vitis inplicat arbores,
inplicabitur in tuum | conplexum,

cf. Hor. *carm.* I 36, 18 sq.: *nec Damalis novo divelletur adultero lascivis hederis ambitiosior.* In altero epithalamio c. 62 denuo adhibetur locus de virgine intacta, quae est similis flori „nullo convolso aratro", atque uberrime tractatur v. 39 sqq.:

ut flos in saeptis secretus nascitur hortis,
ignotus pecori, nullo convolsus aratro,
quem mulcent aurae, firmat sol, educat imber eqs.,

quem subsequitur ille de vite, v. 49 sqq.:

ut vidua in nudo vitis quae nascitur arvo eqs.

Innumerabilia oscula, quae poeta labris melliti Iuvenci imprimere cupit, cum aristarum numero, quae sunt in agro, comparantur c. 48, 5 sq.:

non si densior aridis aristis
sit nostrae seges osculationis.

C. 68 b, scilicet in carmine, quod cum aevi Augustei elegiis insigni affinitate coniunctum est, praeter doctum locum de ardore, quo ipse poeta flagrat, cum Aetna et cum Thermopylarum aquis calidis collato, v. 53 sq., quanto magis legentium animos commovent ea, quae e natura repetuntur, ut illud de genis „tristi imbre madentibus", quod quidem transit in vere Homericam, late explicatam imaginem rivi, qui montibus delabens *dulce viatori lasso in sudore levamen* praebet. Allius amicus Catullo, curis amatoriis confecto, fuit *velut in nigro iactatis turbine nautis lenius aspirans aura secunda venit*, v. 63 sq., illa autem, quae in ‘schematica’ specie ex elegia nobis nota est, amantium cum columbis comparatio apud nostrum totam implet imaginem, v. 125 sqq.:

nec tantum niveo gavisa est ulla columbo
conpar, quae multo dicitur inprobius
oscula mordenti semper decerpere rostro.

Carm. 7 poeta, tritissimo illo loco de osculorum numero cum numero harenae vel siderum in caelo fulgentium collato non contentus, caelum sidereum brevibus quidem adumbrat, sed ita ut eis versibus perlectis vere commoveamur, v. 7 sq.:

aut quam sidera multa, cum tacet nox,
furtivos hominum vident amores.

Pulcherrimas et vividas, licet perpaucis tantum lineamentis adumbratae sint, naturae imagines, quae in Horatii carminibus exhibentur, ut inde, quae poeta de hominis vita eiusque rebus senserit, deducantur, quid enumeremus, cum unicuique satis superque nota sint? Intueamur tamen accuratius comparationes e natura petitas, quae vatis Venusini carminibus amatoriis intextae sunt.

Anacreonteam telam (fr. 51) texit poeta venustissimo *carm.* I 23, quo quidem Chloe poetam fugere fingitur, *inuleo... similis...*

quaerenti pavidam montibus aviis matrem non sine vano aurarum et siluae metu, tremens vel levissimo strepitu audito; atqui poeta non est *tigris ut aspera Gaetulusque leo*: iam tempus esse, ut *tempestiva sequi viro* incipiat. Eiusdem (fr. 75) vestigia pressit Lyden amori repugnantem cum equa trima comparans, *c.* III 11, 9 sqq.:

quae velut latis equa trima campis
ludit exsultim metuitque tangi
nuptiarum expers et adhuc protervo
cruda marito.

Eadem comparatione cum Homerico illo loco de iuvenca, quae iugum ferre nondum didicit, in unum confusa utitur ad imaginem depingendam, *c.* II 5, 1 sqq.:

nondum subacta ferre iugum valet
cervice, nondum munia conparis
aequare tauri nec ruentis
in venerem tolerare pondus.
circa virentis est animus tuae
campos iuvencae, nunc fluviis gravem
solantis aestum, nunc in udo
ludere cum vitulis salicto
praegestientis....

Quibus tamen non contentus aliam quoque, quam ab Alexandrinis poetis mutuatus est, comparationem adiungit, scil. cum immiti uva, v. 9 sqq.:

tolle cupidinem
inmitis uvae: iam tibi lividos
distinguet autumnus racemos
purpureo varius colore.

Opperiaris ergo — pergit poeta — dum illa adolescat: tum fore, ut ultro bracchia collo tuo iniciat, candidiora lunae lumine, quae *pura nocturno renidet... mari*, vel eis quae Cnidius Gyges habuerit.

In *epodo* 15 v. 5 sq. Neaera se ab amante divelli non sinit: *artius atque hedera procera adstringitur ilex lentis adhaerens bracchiis. Carm.* I 36, 18 Damalis item artius amasium complectitur, quam solet hedera arborem circumplicare: *lascivis hederis ambitiosior. C.* I 33, 15 poetam *grata* detinet *compede Myrtale... fretis acrior Hadriae curvantis Calabros sinus*; III 9, 22 amasius est *levior cortice*

et inprobo iracundior Hadria; III 19, 26 Telephus puro similis Vespero, *c.* autem I 5 puellae amor varius et mutabilis est velut aura fallax, quae maris fluctus commovet. *C.* II 9, ut Valgio amico persuadeat, ne luctu ob puerum adamatum morte immatura exstinctum se confici plus aequo patiatur, non solum in mentem ei revocat ne a Nestore quidem filium amissum tam acerbe defletum esse vel a sororibus Troilum, sed etiam naturae exemplo amicum consolatur, in qua (v. 1 sqq.):

non semper imbres nubibus hispidos
manant in agros aut mare Caspium
vexant inaequales procellae eqs.

II

Non desunt quidem talia apud Propertium. Sunt tamen perpauca neque umquam uberius explicantur aut in vividarum, plasticarum imaginum formam rediguntur. Sunt potius usu tritae, 'schematicae' locutiones, quae tamquam ex usu tantum litterario, ex 'conventione' litteraria, ut nova voce utar, originem ducunt neque vera naturae observatione nituntur.

Occurrent ergo nobis columbae, teneri amoris exemplum (I 9, 5 *non me Chaoniae vincant in amore columbae*, II 15, 27 sq. *exemplo vinctae tibi sint in amore columbae, masculus et totum femina coniugium*: conferas quaeso Catulli vividam imaginem c. 68, 125 sqq.). Veluti taurus primo iugum detractat, postea demum paulatim ei assuescit illudque patienter fert: *sic primo iuvenes trepidant in amore feroces, dehinc domiti post haec aequa et iniqua ferunt*, II 3, 49 sq., II 34, 47 sq.; alio loco id iam in locutionem tritam transit, omni vi privatam, I 5, 2 *et sine nos cursu, quo sumus, ire pares*. Nonnumquam *instanti laesa repugnat ovis* II 5, 20; sic etiam fit, ut poeta soliti erga dominam obsequii obliviscatur, quo eius delicta aequo animo fert. Ut tauri vetuli iam aratrum ducere denegant, ita poeta quoque amore liberabitur, II 25, 6 sqq. Amor tigribus ferocior est, I 9, 19 sqq. Puellae ocelli sunt tamquam sidera[3], color eius oris ut lilia, vel rosa cum lacte certans[4]. Aetas iuvenilis praeterit ut *odorati... rosaria*

[3] Prop. II 3, 14: *oculi geminae, sidera nostra, faces*, cf. Ov. *amor.* II 2, 16. 44. III 3, 9.

[4] Prop. II 3, 10 sqq.: *lilia non domina sint magis alba mea,*
ut Mareotica nix minio si certet Hibero,
utque rosae puro lacte natant folia.

Paesti sub matutino cocta... Noto IV 5, 61, quod tamen non ab ipso poeta dicitur, sed a lena in suum detorquetur usum. Amor est veluti navis in mari turbido, II 4, 19 sq. III 17, 2. 24, 15; amantes magis mutabiles ventis, II, 5, 11 sqq. 9, 33 sqq. Totam atque expressam imaginem el. III 15, 31 sqq. invenimus, in elegia iam potius 'obiectiva':

ac veluti, magnos cum ponunt aequora motus,
Eurus ubi adverso desinit ire Noto,
litore sic tacito sonitus rarescit harenae,
sic cadit inflexo lapsa puella genu.

Solitus autem Propertio mos est et consuetudo, cum de amore suo dicit, comparationibus uti mythologicis — ubi potius easdem ex natura petitas exspectaverimus (ut ex. gr. I 13, 21 sqq. II 1, 59 sqq. 2, 7 sqq.) — quas nullae e natura sumptae antecedunt, excepto uno loco I 2, 9—14: 15—24, quo ipsum elegiae argumentum id postulavit. Praedicat enim in illa naturalem pulchritudinem eamque artificiosae illi opponit, quam assequuntur eae, quae voluerunt *naturaeque decus mercato perdere cultu, nec sinere in propriis membra nitere bonis.* Saepius autem etiam artium plasticarum monumenta materiem ei praebuerunt, unde ex. gr. tota illa series exemplorum fabularium orta esse videntur, el. I 3 (*qualis Thesea iacuit cedente carina languida desertis Gnosia litoribus* eqs.), conferas velim I 2, 21 sq.: *sed facies aderat nullis obnoxia gemmis, qualis Apelleis est color in tabulis.* Sic el. I 20, 25 sqq. optimo iure Rothsteinius tabulam quandam pictam a poeta describi autumat: conferas, quae el. III 9, 9 sqq. de pictoribus et artificibus claris proferuntur[5].

Itaque vividae naturae imagini quam dat Catullus c. 5, 4 sqq.:

soles occidere et redire possunt:
nobis cum semel occidit brevis lux,
nox est perpetua una dormienda...

respondent exiliter atque ieiune apud nostrum dicta, I 19, 25:

quare, dum licet, inter nos laetemur amantes,

[5] Cf. I. Giglioli, *La poesia Properziana*, Atene e Roma 7, 1926, 90 sqq.: E. Bickel, *Lehrbuch d. Gesch. d. röm. Lit.*, Heidelberg 1937, p. 539 sq.; C. Janowski, *De Parrhasii pictoris ap. Prop. memoria*, Eos 6, 1900, 163.

vel II 15, 23 sq.:

dum nos fata sinunt, oculos satiemus amore:
nox tibi longa venit, nec reditura dies.

Pulchrae et fusius explicatae imaginis Catull. 61, 192 sq., ubi sponsae os floridum *alba parthenice velut luteumque papaver* depingitur, locum tenet 'conventionalis', puellae thalamo vel convivio oriunda collatio cum rosa et lacte (II 3, 12 *utque rosae puro lacte natant folia*). Ovidius *art.* I 279 sqq., ut probet libidinem muliebrem vehementiorem esse virili nec refrenari posse[6], exemplum naturae affert:

mollibus in pratis admugit femina tauro,
femina cornipedi semper adhinnit equo:
parcior in nobis nec tam furiosa libido...

tum demum fabularia adiungit. Propertius, cum el. III 19 eandem tractat rem, mythologicis tantum utitur exemplis, exceptis tritissimis illis adynatis, e rerum natura petitis.

Noli tamen putare id me agere, ut quovis pretio contendam Propertium naturae sensu prorsus caruisse. Haudquaquam ei est ignota hellenistica illa ars idyllicas quae vocamus scaenas et imagines depingendi. Venustissime ab eo adumbrantur ex. gr. Musarum sedes (III 3, 25 sqq., cf. Ov. *amor.* III 1,3 sqq.), nympharum domus (I 20, 33 sqq., ut apud Theocr. 13, 39 sqq.), recessus silvestris, a quo non potest abesse antrum hederosum, IV 4, 3 sqq., arbores in quarum umbra oves siti vexatae fontis puri aquam bibunt, ibid. v. 4 sqq., locus in silva reconditus, quo poeta se confert, ut nullo prohibente de curis suis amatoriis conqueratur, I 18, 1 sq. 19 sqq., vel hortus in Tiberis ripa situs, in rates prospectum dans, quae in fluvio cursant, et in colles procul conspicuos, silva obsitos, I 14, 1 sqq. In pictorum modum conformatam aspiciendi rationem et facultatem prodit lunae lumen felicissime descriptum I 3, 31 sqq. (cf. I 10, 7 sq. III 16, 15), vel quae el. IV 6, 26 de sinus Actiaci undis leguntur tremulo armorum nitore refulgentibus *(armorum et radiis picta tremebat aqua)*.

Attamen quanto liberior est et efficacior in urbana vita describenda! Videas quaeso vividam illam imaginem Cynthiae, quae magnā amatorum catervā comitata velut triumphum agens via

[6] Cf. etiam Ov. *amor.* I 10, 25 sqq.

Appia curru vehitur — *spectaclum ipsa sedens primo temone pependit* — et Lanuvium petit, ut in taberna suburbana epulis et ludo noctem ducat (IV 8, 17 sqq.). Vel egregiam illam scaenam Esquiliarum vitae nocturnae, qua quidem „Quirites" horribili tumultu somno exciti de fenestris prospectare finguntur Cynthiam iratam et scorta expellentem, quibus poeta *constituit noctem lenire vocatis* (ibid. v. 59 sqq.).

Quotienscumque igitur Propertius ipsius amores exprimit atque enarrat, offerunt se illi imagines ex historia fabulari et ex artium plasticarum monumentis petitae. Non sub sole dominam suam collocat neque auram communem haurire eam iubet, sed in mundo quodam commenticio, quem ipse sibi animo finxit atque eo amores suos saepsit ac munivit, cum quidem cum heroinis eam confert atque in aequa laude ponit. In hoc orbe ficto nullus est locus genuino sinceroque naturae sensui, nisi per tritas calcatasque locutiones. Ea, quam nova voce appellare liceat 'conventione litteraria' elegiae excluduntur comparationes et imagines e natura petitae.

Quid mirum ergo, quod de naturae sensu Propertiano tam diversa tamque inter se pugnantia viri docti protulerint iudicia? Cum alii — quae communis fere opinio facta est — pro certo ponerent in sermone amatorio, quo poetae elegiaci uterentur, mythologiam eas partes sibi vindicare, quas ceteroqui natura obtinere soleret, cuius rei vel praecipuo documento essent Propertii elegiae, naturae sensu prorsus privati[7], reperti sunt quidam, qui e contrario isti poetae pulchritudinis, quam natura prae se ferret, egregium exquisitumque sensum tribuerent, qui imprimis in elegia I 18 cerneretur[8]. Mea quidem sententia melius id explicatur for-

---

[7] Ex. gr. K. Heinemann, *Die klassische Dichtung der Römer*. Leipzig 1914 (Kröners Taschenausgabe), p. 167: *Vielleicht ist die schon mehrfach geäusserte Vermutung richtig, dass der Mythus in der röm. Elegie das ersetzt, was der modernen Liebespoesie die Betrachtung der Natur bedeutet, die in jener Dichtung eine geringe Rolle spielt, bei Properz fast ganz fehlt.*

[8] Cf. E. Bickel, l. l. 159: *Zu Tibull gesellt sich Properz, dessen Dichtung ebenfalls das Naturgefühl, obschon in anderer Färbung, unter den anziehendsten Motiven zählt. Wenn irgendwo das antike Naturgefühl... Empfindung für die Einsamkeit der menschenfernen Natur gezeigt hat, so ist dies in der Elegie des Properz der Fall, I 18.* Etiam E. Cesareo, *Properzio Elegie scelte*, Napoli 1933, secundum P. Troll, Bursians Jahresber. 260, 1938, 10: *rühmt an Properz den Sinn für die Landschaft u. ihre Eigenart, worin er sich Petrarca u. Goethe nähert.*

mula quam propono: nempe fuisse poetae nostro nativum quendam rerum naturae sensum, qui tamen oblitteratus esset repressusque nascente nova consuetudine litteraria et ratione, quae in elegia Romanorum subiectiva valere inciperet, dum illa a bucolica poesi desciscit ac seiungitur atque propriam artem et rationem poeticam elaborat sibique comparat.

Non abs re quoque erit adnotare celeberrimam illam el. I 18 (*Haec certe deserta loca et taciturna querenti*), in qua — secundum Rothsteinium — cernatur romanticus ille, quem vocamus, sensus artissimi nexus, qui est inter naturam et hominum vitam, qui quidem ad hominum recentiorum sentiendi modum proxime accedat[9], eandem prorsus carere omnibus regionum descriptionis lineamentis, quae alioquin apud Propertium haudquaquam desunt, sed ubi non de ipsius amoribus sermo est[10]. Ad naturam non pertinet quidquam nisi calcatus ille locus Alexandrinus de querelis amatoriis a poeta solitario prolatis, in carmine scilicet, quod unum ex prioribus Propertii esse videtur ideoque ex poetis Alexandrinis praecipue pendet[11].

Haud longe diversa ac dissimilis est species, quam Ovidii *Amores* prae se ferunt. Itaque denuo nobis occurrunt triti illi loci, qui ex Propertio nobis noti sunt. En tibi puellae oculos, ut sidera[12], bracchia candidiora nive, III 7, 7, sed etiam *eburnea*[13]. Fusius haec explicantur tantummodo in poetae somnio, III 5, 11 sqq. descripto, ubi vacca ei obversata esse narratur *candidior nivibus, quae tum cecidere recentes, in liquidas nondum quas mora vertit aquas*, candidior etiam lacte, quod modo mulcta ove *adhuc spumis stridentibus albet*, quod iam in proverbium abiit[14]. Nix et lilia

---

[9] M. Rothstein, *Die Elegien des S. Propertius*, I² (1920) p. 175: *ein beinahe modernes, unserer Romantik verwandtes Empfinden herrscht in dieser Elegie.*

[10] Sic ex. gr. IV 8 — ut rectissime monuit G. Schnayder (*De portus Lybici descriptione Vergiliana*, Commentationes Vergilianae, Cracoviae 1930, p. 41) — Propertius *nullo prorsus lineamento illum horti recessum adumbravit, ubi cum amicis lusit.*

[11] Cf. Alfred Kappelmacher, *Die Lit. der Römer* (Handb. d. Lit.-wiss. hrsg. von Walzel), Potsdam 1934, p. 287: *Hierher gehört auch I 18. Gerade dieses Gedicht ist aber eines der frühesten u. zeigt engen Anschluss an die hell. Dichter.*

[12] Ov. *amor.* II 16, 44: *perque oculos, sidera nostra, tuos*; III 3, 9: *radiant, ut sidus, ocelli.*

[13] Cf. Prop. II 1, 9: *lyrae carmen digitis percussit eburnis.*

[14] Cf. Brandt ad Ov. *art.* I 292.

cum rosa coniunguntur ad puellae oris colorem depingendum, III 3, 5 sq.:

candida candorem roseo suffusa rubore
ante fuit: niveo lucet in ore rubor

et II 5, 37: *quale rosae fulgent inter sua lilia mixtae*[15],

sed et hic statim *ebur* repetitur (v. 40). Non rerum naturam, sed potius convivium redolet comparatio III 7, 66 sq.: *membra turpiter hesterna languidiora rosa.* Eiusdem prosapiae sunt et puellae thalamum potius in mentem revocant quam e naturae observatione originem ducunt, quae de Corinnae capillis I 14, 5 sqq. proferuntur: tenues erant, ut ornari componique apte non possent, sicut vela Serica vel araneae fila, color autem eorum non elegans erat, qualis puellam cultam deceret, sed neuter quidam, *qualem clivosae madidis in vallibus Idae ardua derepto cortice cedrus habet*: quod mihi quidem omni observatione naturae carere videtur, ut nunc viri, talium subtilitatum imperiti, de colore qui 'moderne' *beige* nuncupatur verba faciunt. Amor exardescit puella resistente, veluti cum flammae mota face crescunt, nullo tamen concutiente exstinguuntur, I 2, 11, id quod *metam.* IV 508 sq. fusius explicatum e schola Latronis rhetoris fluxisse scimus[16]. Vitis ulmo implicatur II 16, 41. Tauri paulatim iugum ferre discunt I 2, 13[17], equi frena pati I 2, 15; II 4, 3. Notissimus ille locus de hominum vita ita labente ut folia, quae autumni tempore arboribus decidunt, leviter perstringitur et in formam calcati loci communis redigitur I 8, 49: *labitur occulte fallitque volubilis aetas, ut celer admissis labitur annus equis.* Lucretianus ille parallelismus vitae amatoriae hominum et pecudum in poetae pauperis usum convertitur I 10, 25 sqq.: apud animalia amorem nullo pretio emi.

Iam omnis quae huc spectet materies exhaurietur, si adiungemus simili colore adornatas vel potius omni colore orbas locutiones de poetae vita amatoria, quae est similis navi undis actae[18], de puellarum verbis, quae *foliis leviora caducis inrita, qua visumst, ventus et aura ferunt,* II 16, 45, de puella fetum convellente, ve-

[15] Sed etiam caeli color sub orientem solem in comparationem vocatur, Lygd. III 3, 29 sqq.

[16] Cf. Sen. *controv.* II 1, 8.

[17] Cf. Prop. II 3, 47; Ov. *rem.* 225.

[18] Ov. *amor.* II 4, 8: *auferor ut rapida concita puppis aqua.* cf. II 9, 31. 10, 9. III 11, 51. 29. Prop. III 24, 15.

lut si quis uvas adhuc immaturas vel poma ante tempus arbore decerpat, II 14, 23 sq., cf. Lygd. 5, 19[19], ut in fine equi reminiscamur, qui *rapit in praeceps dominum spumantia frustra frena retentantem*, cui ardorem amatorium similem esse poeta ponit, II 9, 29. In hoc re ipsa arenoso et sitiente solo viator lassus libenter respirat et acquiescit, ut in „oasi", in el. I 7, 51 sqq., ubi comparationes tota serie continuantur, et hic quidem leviter tantum perstrictae, ut ab alia ad aliam statim poeta transeat:

exanimis artus et terga trementia vidi,
ut cum populeas ventilat aura comas,
ut leni Zephyro gracilis vibratur harundo
summaque cum tepido stringitur unda Noto;
suspensaeque diu lacrimae fluxere per ora,
qualiter abiecta de nive manat aqua.

Non multum autem ab *Amoribus* differunt epistulae cultarum feminarum aetatis hellenistico-romanae, quae externis tantum lineamentis adornantur, ut heroinas ex historia fabulari exhibeant.

Ex eis, quae supra proposui, meo quidem iudicio satis superque elucere puto in ea elegiae Romanae q. v. subiectiva forma ac specie, quam illa apud Propertium et Ovidium induit, rerum naturam, quod ad comparationes et omnino ad imagines poeticas effingendas pertinet, perexiguas tantum agere partes. Ceterum haud longe illi hac in re a Tibullo distant, apud quem, licet in eis, quae cum rure et rebus rusticis coniuncta sunt, poeta praecipue versetur, pari modo comparationes e natura petitae desunt. Quod unde ortum sit, nolo hic uberius investigare; videtur autem originem ducere ex eo, quem olim Cas. Morawski quo erat subtilissimo iudicio observavit defectu quodam imaginandi, quo Tibullus laboraverit[20].

Quod mirum sane nec opinatum apud Propertium 'psychologice' explicare conatus sum. Potest tamen obici eam rem solius Propertii propriam ac peculiarem esse, nihil autem cum elegiaca ratione et arte commune habere. Quam tamen ad rationem potius pertinere elegiae et vim quandam, quae illi insit, documento esse possunt Ovidii elegiae subiectivae, qui hoc genere non contentus tot tamque variis γένεσιν excolendis operam navavit. Quae ratio in

[19] Simile quiddam in prorsus iam obscenis, *amor.* III 7, 33 sq.

[20] Cas. Morawski, *Adnotationes poetarum rom. carminibus adscriptae*, Eos 22, 1917, 1 sq.

Amoribus ab eo recepta, cum illam eius generis a Propertio exculti propriam ac peculiarem duxisset, in aliis eius operibus nequaquam valuit. In quibus singularem naturae observandae indolem prae se fert atque naturae imagines pulcherrimas adumbrat, quod praecipue in „formis in nova corpora mutatis" descriptis nec non in compluribus ecphrasibus et comparationibus, quae *Metamorphoseon* libris inseruntur, cerni potest. Quod autem in „perpetuo carmine" etiam cum epica ratione congruit, ad quam comparationes e natura petitae et uberius explicatae pertinent inde ab Homero usque ad Apollonium Rhodium, cuius *Argonauticis* illae summo ac singulari ornamento sunt[21].

Sed etiam ea Ovidii carmina, quibus amoris ars et doctrina tractatur et docetur, comparationibus et exemplis, quae huc spectant, plena ac referta sunt. Ne longus sim, plures locos hic afferre supersedebo. Sat erit lectori benevolo in memoriam revocasse in *Artis amatoriae* unaquaque pagina vividas naturae imagines occurrere, ita ut ratio has collationes et exempla pariter atque mythologica ad rem explanandam adhibendi poetae sollemnis usitataque esse pateat[22].

Itaque licet nobis pro certo ponere, simulatque materies erotica apud Ovidium eum, qui primo ei erat, artum cum propriis poetae ipsius amoribus nexum missum fecisset atque 'obiectiva' facta esset, etiam extra cancellos istos, quos Propertius amoribus suis enarrandis circumscripsisset, poetam egressum esse.

Quod etiam magna ex parte necessitudini illi, quae carmini didactico a Romanis exculto cum natura est, debetur, in quo quidem, ut E. Bickel rectissime monuit, rerum natura eximias partes agere solet[23], quod inde a Lucretio, tum Vergilii exemplo et auctoritate a ceteris quoque poetis observatur.

Singulari admiratione imbutum iudicium de „sublimis" Lucretii carminibus, quae tunc sunt peritura,... *exitio terras cum dabit una dies*

[21] Cf. Ign. Kulessa, *Zur Bildersprache d. Apollonios v. Rhodos*, Diss. Breslau 1938, p. 15 sqq.

[22] Ex. gr. Ov. *art.* I 93 sqq. 117 sqq. 279 sqq: 283 sqq. 399 sqq. 757 sqq. II 115 sqq. 147 sqq. 179 sqq.: 185 sqq. 341 sqq.: 353 sqq. 481 sqq. 517 sqq. 649 sqq. 695 sqq.: 699 sqq. III 77 sqq.: 83 sqq. 173 sqq. 425 sqq.: 429 sqq. Propertius non habet talia nisi II 22, 35 sqq., scilicet in elegia, quae *Artem amatoriam* redolet.

[23] E. Bickel, l. l. 448: *dass in allen namhaften Schöpfungen der röm. Lehrdichtung die Natur oder doch irgendeine Beziehung zu ihr in dem Mittelpunkt der Dichtung steht.*

(*amor.* I 15 23 sq.), a poeta pronuntiatum est, a quo philosophiae studia, ceteris aevi Augustei poetis tam accepta, prorsus aliena erant, nisi quod in eis ornamenta quaedam, quae carminibus suis adspergeret, vidit[24]. Attamen Car. Prinz luculenter exposuit[25], quemadmodum libri quarti *de rerum natura* caput, quod est de amore, Ovidio ansam dedisset et singula quoque suppeditavisset ad *Remedia amoris* animo concipienda et elaboranda. Etiam parallelismus ille, qui est inter amorem apud homines et apud animalia, qui autem in *Arte amatoria* et in *Remediis* toties perstringitur, a Lucretio originem ducere videtur.

III

In ipsis primordiis, quodammodo in limine elegiae Romanae, poesis bucolica est, in qua amori plurima tribuuntur. Pastores amore capti quasi in naturae sinu amoribus suis indulgent, qui vitae eorum solitariae unicum fere sunt oblectamentum. Silvas, montes, valles ardoris sui testes faciunt, coram eis de curis, quas ille secum fert, conqueruntur, gaudiis exsultant. Ad illa exprimenda comparationes et imagines e natura sumptae eis praesto sunt.

Artissimus nexus, qui est inter aevi Augustei elegiam amatoriam et Vergilii eclogas, manifestus est. *Bucolicon* libellus aureus a viris doctis uno fere ore viam monstravisse iudicatur totius carminum libri componendi, in quo singula carmina locum suum aptissime obtinerent non casu quodam et fortuito, sed ut totius cycli partes genuinae, ita ut artissime inter se conecterentur et in hoc demum complexu serieque veram vim poeticam adipiscerentur. In elegia q. i. *Lyde* erotica cum idyllicis cohaerent et copulantur. In Messallae circulo rus et ruralia praecipue colebantur: ipse patronus eclogas pastorales Graeca lingua pangebat. Apud Tibullum, qui circuli illius praestantissimus erat sodalis, argumenta idyllica primum locum tenent. Apud Corn. Gallum, quantum conici potest, non sane spernendas partes agebant.

Sed postea, dum ipsius propriam viam ingredi elegia incipit, a poesi bucolica diversam ac separatam, nexus iste relaxatur ac prorsus dissolvitur. Eodem tempore, quo „artis amatoriae" partes

---

[24] Cf. G. Lafaye, *Les Métamorphoses d'Ovide et leurs modèles grecs*. Paris 1904, p. 191 sq. 222.

[25] K. Prinz, *Untersuchungen zu Ovids Remedia amoris*. Wiener Studien 36, 1914, 36 sqq.

in elegia maiores fiunt, quod inde a Tibullo per Propertium usque ad Ovidium luculenter cerni potest[26], bucolica et pastoralia removentur fiuntque nil nisi loci quidam rudimentales, a nova rerum condicione alieni prorsus atque absoni.

Longe enim aliae sunt condiciones, in quibus poeta elegiacus vitam agit et amoribus „ludum dat". Quae cum rure et cum vita rustica nihil commune habent. Immo vero poeta elegiacus totus est in urbe et in rebus urbanis, ut „urbis amatoris" illius, ex Horatii satira optime noti, nomine dignus sit. Convivium, circus, theatrum, ubi *quot habet... Roma puellas* spectare licet, en tibi loca, quibus ille libentissime versatur atque eis, quae urbs praebet, oblectamentis totum se dat.

En habes, cur Propertius pari modo atque Ovidius Romae sui temporis praecipuus cantor et eius laudis praeco nuncupari possit. Pristinae simplicitatis memoria delectatur, tritis locis communibus exceptis, non nisi quod illā demum oppositā Romae, quae nunc est, splendor ac magnificentia luce clara appareant. Casā Romuli stramento tectā, quae Romae Augusteae cunabulum erat, profecto magis ei est in deliciis Apollinis templum nuper aedificatum (II 31). In eius porticuum umbra dum deambulat, statuas et imagines pictas (II 31, 8 *vivida signa*, III 9, 9 *animosa signa*) summa cum admiratione suspicit et contemplatur atque veterum heroum heroinarumque fatis commovetur, quae amoribus eius 'romantica' involucra suppeditant. En nova nascitur proles, ab agris et a vita rustica, Romanae potentiae et Romanae indolis cunabulis, iam prorsus aversa, quae quidem Vergilius nec non Horatius non paulo ante tanto studio amoreque prosecuti sunt, quae autem his non nisi per 'conventionem' litterariam in ore sunt.

In Italiae laudibus Vergilianis terra natalis a poeta Mantuano compellatur, ut *magna parens frugum, Saturnia tellus, magna virum*, talemque eam ille admiratur deamatque. Itaque Italiae caelum concelebrat (*hic ver adsiduum...*), agrorum ubertatem fecunditatemque, pecorum abundantiam, Italiae regionum pulchritudinem, oppida saxis pendentia fluminaque antiquos subterlabentia muros, lacus qui fluctibus marinis adsurgunt et mare quod violenter litus ferit. Propertius, el. III 22, non videt in eadem nisi quod Vergilio unum tantum e multis nec maximi momenti erat.

---

[26] Videas meam dissertationem, quam adn. 1 laudavi.

Cum initio — verba istaec sunt mera nec e sincero animi motu fluentia — cum emphasi posuerit:

omnia Romanae cedent miracula terrae:
natura hic posuit, quidquid ubique fuit,

non pergit terrae decora enarrare — non facile assentiemur viro docto, qui contendit elegiam nostram potissimum documento esse naturae et pulchritudinis, qua Italiae regiones excellerent, sensum Propertio non defuisse[27]. In miraculis enumerandis totus est, sed in miraculis mythologicis: non affici hic viatorem monstrorum recordatione, quorum tanta multitudine ac turba Graecorum historia fabularis ipsorum solum impleverit. Cum autem Vergilii „laudes" apostropha soli natalis concludantur, in cuius laudem poeta *Ascraeum carmen* concinet, noster in elegiae fine Tullum amicum alloquitur eique persuadet asseveratque, eum non nisi hic, in terra patria, nacturum esse, ubi optime felicissimeque vitam agat quae civem Romanum deceat, ubi uxorem ducat et dulci prole gaudeat:

hic tibi ad eloqium cives, hic ampla nepotum
spes et venturae coniugis aptus amor.

Quod profecto occasione tantum data profertur et ad eum pertinet quem poeta hac elegia alloquitur, cum ab ipsius poetae animo alienissimum sit. Quid enim potest a poeta elegiaco magis alienum esse, cui quidem, ut Th. Zieliński terminis utar[28], 'urbanus amor' tantum cordi est, 'rusticus' autem, quem Horatius *epod.* 2, 39 sqq. tam disertis verbis praedicaverat, numquam animo obversatur (ideoque 'dulcium pignorum' ne mentio quidem umquam in elegiis occurrit).

Idyllica non solum apud Tibullum, sed etiam apud Propertium et Ovidium hic illic perstringuntur[29]: en habes, cur tam propria elegiae Romanae et genuina esse videantur. Sat erit tamen locos diligentius examinasse, qui huc spectant, ut anim-

[27] A. Kappelmacher, l. l. 287: *dabei hat er doch Sinn für die italische Landschaft (III 22).*

[28] Th. Zieliński, *Horace et la société romaine du temps d'Auguste*, Paris 1938, p. 175.

[29] Cf. A. A. Day, *The Origins of Latin Love-Elegy*, Oxford 1938, p. 76—84. Ioannis Hubaux liber q. i. *Les thèmes bucoliques dans la poésie latine*, Bruxelles 1930, ignotus mihi est.

advertamus quam diversa eorum sit natura atque condicio, ut eos 'secundarios' nuncupare liceat. Immo vero dici potest naturam poetae elegiaco obstaculo potius esse atque impedimento, quod eum ab amasia divellat ac distrahat: videas ex. gr. amnem illum, Ov. *am.* III 6, qui poetam ad puellam properantem undis suis remoratur[30], ut missa faciamus trita illa et e poesi Alexandrina delibata de natura una cum amante sentiente et fortunam eius commiserante. Delectatur ea non nisi una cum amasia atque illius gratia[31]. Itaque cum Propertius, II 19, se laetari affirmet, quod Cynthia ipsum deserat et rus se conferat, in propatulo est ea de causa id ei ex animo esse, quod speret fore, ut illa illecebris, quas urbs ei offerat, ruri libera sit. Quae spes demum eum adducit, ut una cum illa rus petat ibique agricolarum labores et operas intueatur. Ipse tamen opus rusticum non faciet. Ut autem tempus fallat — venabitur (quod oblectamenti genus e Graecia et ex Oriente Romam venit[32]), cum Cynthia semper in ore ei erit. At profecto mallet eam in urbe secum habere, in convivio, corona rosea redimitam, inter sodales, quibus aemulantibus ardor eius alitur et incitatur, comprobantibus — tunc demum se in amore aliquid profecisse vere et sincere poeta gaudet. Ut autem el. III 13 pristinam illam veterum simplicitatem summis laudibus efferat, non alia re impellitur, nisi quod poetae pauperis copiae sumptibus non suppetunt, quos puellae cultae amor secum fert. En tibi duo singularia illius studii exempla, quo Propertius idyllica colat et prosequatur.

Quomodo pastoralia apud elegiacos veros illos integrosque colores suos pristinos amittant fiantque triti atque usu obsoleti loci communes, optime illustrari potest munerum illorum non pretiosorum 'motivo' sollemni respecto, quae quidem Ovidius, *art.* II 261 sqq., pauperi amanti praecipit ut puellae mittat. Nam pastoris quidem dona, ut par est, flores sunt in prato decerpti, mora silvestria, castaneae, nuces. Itaque Cyclops ille Theocriteus ovium, lactis, casei copia, quam apud eum inventura est, Galateam allicere sibique conciliare conatur. Recentis temporis formosae ut placentur, pretiosioribus opus est muneribus, quae quidem poeta pauper praestare non potest, at dives amator potest. En vides cur poeta III 13,

[30] Cf. etiam Prop. I 17. II 26, 35 sqq. et Ov. *amor.* II 11.

[31] Cf. Ov. *amor.* II 16, 11. 33 sqq.

[32] Cf. A. Biese, *Die Entwicklung d. Naturgefühls bei d. Römern*, Kiel 1884, p. 95 cum adn. 27.

25 sqq. „imo pectore" suspirans illorum temporum recordetur, quibus puellam eis donavisse sat fuerit, quae prata et horti suppeditabant. Iam vero in *Arte amatoria* nihil fere restat nisi merus iocus lususque: pauperi amanti magister amoris praecipit, ut dominae ea dono det, quae in Sacra Via emerit; quo autem pretiosiora illa appareant, dicat rure suburbano sibi missa esse.

Urbanum characterа, quem illi erotico-idyllici loci apud elegiacos induunt, alio etiam exemplo in discrimen vocato illustrare liceat. Luna amantium amica et adiutrix fieri solet: quamnam speciem locus hic in venustissimo alioqui Propertii carmine I 3 prae se fert? Cynthiae os, somno alto sopitae, lunae radii per cubiculi fenestras illustrant eamque somno excitant; tunc illa conviciis et maledictis poetam obruit et fidei ruptae gravissime eum incusat, qui *alterius clausis... e foribus* tam sero domum revertatur. Non aliter tritum illud ac pervulgatum, amantes loca sola et abdita libentissime petere, in Ovidii *Amoribus* adornatur, I 5: quam solitudinem amantes non sub Iove, ex. gr. in recessu silvestri, sed hic quoque in puellae cubiculo (quod nos voce francogallica 'boudoir' appellamus) nacti sunt, crepusculum autem, semiapertis fenestris effectum, luminis incerti et perobscuri, quale in nemore, vel diluculi crepusculive, quale sub orientem occidentemve solem est, vice fungitur, *am.* I 5, 3 sqq.:

pars adaperta fuit, pars altera clausa fenestrae,
quale fere silvae lumen habere solent,
qualia sublucent fugiente crepuscula Phoebo,
aut ubi nox abiit, nec tamen orta dies:
illa verecundis lux est praebenda puellis,
qua timidus latebras speret habere pudor.

Itaque Biese'i illud *elegisch idyllisches Naturgefühl im augusteischen Zeitalter*[33] ad iustam rationem redigendum et in exiguum angustumque est concludendum. E contrario elegia aevi Augustei, quae in ipsorum poetarum amoribus enarrandis idyllica et ruralia exclusit nec non naturae in sermone amatorio et in imaginibus poeticis effingendis perexiguas tantum partes tribuit, manifestissimo est documento mentis Romanorum et vivendi rationis circa Augusti tempora immutatarum. Pristina illa artissima necessitudo, quae Romanis cum agris et vita rustica erat, relaxatur, vitae ratio

[33] A. Biese, l. l. 52 sqq.

et animi sensus in modum Alexandrinum urbanae fiunt. Ruris amatores in urbis amatores mutantur.

Sed quod plerumque fieri solet, ut in ea summo studio incumbamus, quae ipsa novitate animos nostros capiunt alliciuntque, hic quoque factum esse videmus. Nam Graeci aetatis hellenisticae homines rus petebant, ut urbis strepitum et vitae urbanae molestias fugerent, atque rerum naturam amore quodam 'sentimentali' amplectebantur, tali scilicet qualis est urbis incolis, qui cum rure nihil re vera commune habent atque oblectationis potius gratia illud appetunt. Inde ortum est bucolicae poesis genus. Quod licet ficticium sit neque ea, quae homines rustici sentiant, vere sincereque exprimat, nemo profecto erit, qui ex. gr. Theocrito naturae sensum ei defuisse obiciat. Romani Alexandrinorum aemulatores ultra eos terminos processerunt et in elegia aevi Augustei amatoria γένος creaverunt et excoluerunt, quo illum cum natura nexum, qui poesis amatoriae semper proprius erat, reiecerunt. Elegia Romana urbem sapit urbisque strepitum resonat.

Wratislaviae

DE VERRIANA HEXAMETROS AFFERENDI RATIONE

Scripsit

LUDOVICA RYCHLEWSKA

Grammaticos Romanos ita poëtarum versus afferre solitos esse inter omnes constat, ut aut metri nulla cura habita operam sententiae versus intellegendae darent aut sensu neglecto soli metro consulerent, ut integrum maneret. Itaque aliquotiens fit, ut apud grammaticos versum legamus, qui specie sensum optimum praebeat. Si autem ipsius poëtae evolverimus librum atque locum diligenter examinaverimus, rem longe aliter se habere sensumque huius loci diversum esse cognoscemus, cum grammaticus solius metri cura habita sensum aut obscuraverit aut prorsus depravaverit. Optimum eius rei exemplum Nonius Marcellus p. 437,18 praebet: qui cum enucleare studeret, quid inter bellum et proelium interesset, versum attulit hunc:

infantem fugiens media inter proelia belli (*Aen.* XI 541).

Animo fingamus Vergilii Aeneidem ad nostram aetatem non esse servatam. Quid multa? Nonne quispiam in eam opinionem venire posset nescioquem hominem effugere infantem; quod quam falsum sit, dilucide ex ipsius Vergilii textu apparet, quo legitur de Metabo, qui patria profugus infantem secum comitem asportavit[1]:

pulsus ob invidiam regno virisque superbas
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
infantem fugiens media inter proelia belli
sustulit exilio comitem matrisque vocavit
nomine Casmillae mutata parte Camillam.

Alia igitur sententia e versu a Nonio allato eruitur atque e Vergilii carmine recuperatur[2].

Qua re praemonita iam ad propositum accedo, scilicet ut explanem, quae Verrii Flacci in hexametris afferendis fuerint placita. Sed priusquam ad rem ipsam accedo, pauca de Verrii opere, quod

[1] Verg. *Aen.* XI 539—543.

[2] Conf. W. M. Lindsay, *Nonii Marcelli De Compendiosa Doctrina l. XX*, praef. p. XXXIX.

De verborum significatu inscribitur, verba faciam. Quod quidem opus, quod summam temporum iniuriam tulit, ex solis excerptis a Festo factis novimus[3]. Festi autem opus, quod nihil fuisse dixi nisi germani Verriani operis epitomen, cum hominibus medio aevo viventibus amplior videretur maximeque quidem digna, quae iterum in brevius cogeretur, Paulus Diaconus, homo satis exili ingenio, etiam brevioribus epitomes cancellis coartavit. Festini operis perexigua pars ad nostra tempora integra permansit. Cuius epitomes in codice Farnesino, qui vocatur, s. XI exarato magna pars ne vestigio quidem relicto periit ita, ut codex solummodo glossas inde a media M litterae parte usque ad T litteram servaverit. Accedit, quod ne ea quidem pars integra ad nostram memoriam permansit, cum quidam quaterniones foede igni ambusti essent. Quod ad reliquas partes pertinet, ad Paulum nobis confugiendum est aut ad „apographa", nam quosdam Farnesini codicis quaterniones nunc non exstare, renatarum autem litterarum aetate praesto fuisse atque a doctis illius aetatis apographa inde confecta esse scito[4]. Quae cum ita sint, Pauli epitome saepe unici ac gravissimi fontis fungitur vice ad ipsius Verrii articulos cognoscendos, quae quantum distet ab ipso Verrio, quis nescit? Quem ad modum autem Festi verba a Paulo excerpta contractaque sint, cunctis notum est[5]. Quam ob rem cum de Verriana hexametrorum afferendorum ratione agemus, loci a solo Paulo servati prorsus omittentur, quia quotienscumque solus Paulus aliquod fragmentum servavit, nihil compertum habemus, quae fragmenti forma apud Festum — nedum apud ipsum Verrium — fuerit. Eadem de causa omittendi sunt hexametri, qui servati sunt in solis apographis confectis a doctis renatarum litterarum aetate viventibus, quarum supra inieci mentionem.

His praemonitis ad rem accedo. Iam dudum Vahlen Festum (i. e. Verrium Flaccum) in Ennio afferendo ita rem egisse obser-

---

[3] Quid esset iudicandum de ratione inter germanum Verrii Flacci opus et Festi epitomen intercedente, R. Reitzenstein magno cum mentis acumine exposuit aliorumque doctorum opiniones scite impugnavit (*Verrianische Forschungen*, Bresl. Philol. Abh. I 4, Wratislaviae 1887. p. 1 sqq.).

[4] De hac re confer ea, quae Reitzenstein (l. l. p. 79 sqq.) et W. M. Lindsay (*Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt*, Lipsiae 1913, p. XI sqq.) exposuerunt.

[5] Conf. L. Strzelecki, *Quaestiones Verrianae*, Travaux de la Société des Sciences et des Lettres de Varsovie Nr. 13, Warszawa 1932, p. 3 sqq.

vavit, ut metri praecipua cura habita semper fere integer esset versus, nihil autem eius interesset sententiam integram servari[6]. Quod si exquirere volemus, an praeter Ennium etiam in aliis hexametris afferendis grammaticus eandem sit ingressus viam, Vergilii Lucretiique versus allatos investigemus necesse est; nam utriusque poëtae integra opera in nostris versantur manibus; itaque accuratissime possumus enodare, quatenus Verriana ratio afferendi integros hexametros poëtarum sententias aut obscuraverit aut prorsus corruperit. Ac scito quidem re vera saepius legi apud Festum locos ita allatos, ut hexameter sit integer, sententia autem fiat mutila. Eius generis versus multi sunt, nam Lucretianos octo, Vergilianos autem quattuor inveni. En tibi exempla, quae dico:

Fest. p. 226,8 s. v. *Petulantes*[7]:
Cornigeras norunt matres agnique petulci
Lucr. II 367:
praeterea teneri tremulis cum vocibus haedi
cornigeras norunt matres, agnique petulci
balantum pecudes.

Fest. p. 514,3 s. v. *Vagorem*:
Et superantur item: miscetur funere vagor
Lucr. II 575:
nunc hic nunc illic superant vitalia rerum,
et superantur item. miscetur funere vagor,
quem pueri tollunt visentis luminis oras.

Fest. p. 426,10 s. v. *Sagaces*:
Nec minus haec animum cognoscere ⟨*posse sagacem*⟩[8]
Lucr. II 838:
scire licet quaedam tam constare orba colore
quam sine odore ullo quaedam sonituque remota,
nec minus haec animum cognoscere posse sagacem
quam quae sunt aliis rebus privata notare.

---

[6] *Ennianae poësis reliquiae*[2], Lipsiae 1903, p. LXVII sqq.

[7] Paginarum numeri sunt Teubnerianae Lindsayi editionis, conf. supra adn. 4.

[8] Lacunae spatium indicat hexametri Lucretiani exitum — illa *posse sagacem* scilicet — apud Festum stetisse.

Fest. 480,32 s. v. ⟨T⟩*uditantes*:
Nec ⟨tuditantia⟩ rem cessant extrinsecus ullam
Lucr. II 1139:
iure igitur pereunt, cum rarefacta fluendo
sunt et cum externis succumbunt omnia plagis:
quando quidem grandi cibus aevo denique defit,
nec tuditantia rem cessant extrinsecus ullam
corpora conficere et plagis infesta domare.

Fest. p. 160,20 s. v. *Nectar*:
Et nardi florem, nectar qui naribus halet
Lucr. II 847:
sicut amaracini blandum stactaeque liquorem
et nardi florem, nectar qui naribus halat,
cum facere instituas.

Fest. p. 238,3 s. v. *Perempta*:
Cum corpus simul atque animi natura perempta
Lucr. IV 37:
ne forte animas Acherunte reamur
effugere aut umbras inter vivos volitare,
neve aliquid nostri post mortem posse relinqui,
cum corpus simul atque animi natura perempta
in sua discessum dederint primordia quaeque.

Fest. p. 402,22 s. v. *Suboles*:
sive virum soboles, sive est muliebris origo
Lucr. IV 1231:
quod cernere possis,
sive virum suboles sivest muliebris origo.

Fest. p. 182,32 s. v. *Nictare*:
Hic ubi nexari nequeunt insistereque alis
Lucr. VI 836:
hic ubi nixari nequeunt insistereque alis,
scilicet, in terram delabi pondere cogit
natura.

Lucretii versus II 368 manca sententia allatus est, quia obiecto in versu allato occurrente subiectum grammaticum et logicum, quod dicitur, versu praecedenti a Festo omisso continetur: obiectum

autem, quod alteri subiecto — illi scilicet *agni* — debetur, cohaeret cum versu sequenti, qui a Festo neglectus est. Pari modo de Lucretii versu II 576 iudicandum est: in prima eius parte praedicatum forma passiva adhibitum legitur, quod ad subiectum antecedentis versus pertinet. Itaque ni ipsum poëtae exemplar nobis auxilio venisset, prorsus ignoraremus, illa *et superantur item* quorsus spectarent. Eandem fere rem reliqui loci, quos supra attuli, exhibent; sic Lucretii versus II 840 pendet e verbo *licet*, quod versu 838 continetur, a Festo autem omissum est, sic versus II 847 et versus II 1139 e medio erepti intellectu sunt difficillimi, sic versus IV 44 tum demum recte potest intellegi, cum perlegitur versus, qui subsequitur.

Nunc transeamus ad Vergilii hexametros indagandos, qui apud Festum integro metro allati sunt:

Fest. p. 160,19 s. v. *Nectar*:
stipant et dulci distendunt nectare cellas
Verg. *Aen.* I 432:
aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas:

Fest. p. 388,28 s. v. *Sosp<es>*:
Maxime Teu<crorum ductor, quo sospite> numquam
Verg. *Aen.* VIII 469:
rex prior haec:
maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
res equidem Troiae victas et regna fatebor.

Fest. p. 232,1 s. v. *Pedum*:
At tu sume pedum, quod me cum saepe rogaret
Verg. *Buc.* 5,88:
at tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret
non tulit Antigenes et erat tum dignus amari,
formosum paribus nodis atque aere, Menalca.

Quod de Lucretii hexametris dixi, ad Vergilii etiam versus pertinet. De versu I 433 facile est iudicium: verbum *stipant* nullo alio consilio a grammatico additum est, nisi ut integer afferretur hexameter: at id verbum a praecedenti versu abruptum sensu prorsus caret.

Dignus, cui animus intendatur, est Festi locus, quo attulit versum Vergilii *Aen.* VIII 470: *Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam*; enuntiatum hypotacticum *quo sospite numquam*, in medio sine ulla ratione interruptum est ita, ut versus nullum sensum praebeat.

Sed optimum exemplum inepta ratione afferendi versus in Vergilii *Buc.* 5,88 offendimus, quem ita vides a Festo esse allatum: *At tu sume pedum, quod me cum saepe rogaret*[9]; enuntiatum relativum, ab illo *quod* incipiens, tantopere decurtatum est, ut praeter pronomen nihil relictum sit. Sequitur enuntiatum aliud, cuius sententia item imperfecta est. Cum enim in uno hexametro tria enuntiata incipiant, iam hunc hexametrum e medio ereptum nullo modo recte intellegi posse nil est, quod mirere. Atque id quidem numquam futurum fuisse apparet, ni Verrius tantam metri habuisset curam. Esto, tres integros hexametros Verrius afferre noluit; rectius tamen fecisset, si priore hexametri parte allata (*at tu sume pedum*) acquievisset.

His velut fundamentis positis iam de hexametris poëtarum, quorum opera integra ad memoriam nostram non sunt tradita, verba liceat facere — Ennium Luciliumque dico.

In versibus quoque ex Ennii *Annalibus* laudatis Verrium integros hexametros afferre voluisse, integram eorum sententiam non curavisse patet e. g.:

Fest. p. 446,4 s. v. *Spicit*:
Ennius lib. XVI: *Quos ubi rex ⟨E⟩pulo spexit de co⟨n⟩tibus celsis*
Fest. p. 514,2 s. v. *Vagorem*:
Ennius lib. XVI: *Qui clamos oppugnantis vagore volanti*
Fest. p. 362,26 s. v. ?:
Item: *Unum* [*u*]*surum surus ferre, tamen defendere possunt.*

Cuius generis hexametri a Festo integro metro, sententia tamen imperfecta ex Ennii *Annalibus* allati multi reperiuntur; ni fallor, quinquaginta fere versus ita allatos afferre possum. Sed ne molesta sim, haec exempla sufficiant necesse est ad Verrii rationem examinandam hexametros afferendi, praesertim cum Iohannes Vahlen in sua Ennianis reliquiis praemissa praefatione de nonnullis exemplis fusius disputaverit.

---

[9] Conf. Strzelecki l. l. p. 18.

Restat, ut breviter attingam hexametros Lucilianos a Verrio allatos. Quod supra dixi de Lucretio, Vergilio Ennioque, etiam in hos Lucilii versus cadit: Verrium apparet in Lucilii hexametris afferendis non tam sensus quam metri, ut integrum maneret, curam praecipuam habuisse. Quam rem ut explanem, nonnulla lemmata apud Festum servata afferre in animo mihi est, exempli gratia:

Fest. p. 386,27 s. v. *Solox*:

lana crassa, et pecus, quod passim pascitur non tectum. Titinius in Barbato... et Lucilius: „*pastali pecore ac montano, hirto atque soloce*".

Quo loco integer hexameter legitur, sed sententiam obscuram habere videtur, nam soli casus obliqui occurrunt, quorum et subiectum et praedicatum desiderantur. Praeter eum versum multi sunt hexametri plenis modis a Verrio allati, qui apud Festum locis inveniuntur his:

Fest. p. 292,1 — Lucil. 173
Fest. p. 334,21 — Lucil. 320
Fest. p. 492,5 — Lucil. 1031
Fest. p. 442,5 — Lucil. 1121
Fest. p. 320,33 — Lucil. 1192
Fest. p. 494,32 — Lucil. 1195
Fest. p. 152,19 — Lucil. 1227
Fest. p. 212,10 — Lucil. 1260
Fest. p. 430,28 — Lucil. 1276
Fest. p. 370,25 — Lucil. 1207
Fest. p. 226,27 — Lucil. 1298
Fest. p. 442,27 — Lucil. 1315

Exemplis supra enumeratis edocemur Verrium aut integram sententiam integro metro attulisse aut sententiam non absolutam integro metro: itaque sequitur, ut non sententiam, sed metrum curaverit soliusque metri praecipuam habuerit curam.

Sed noli tibi persuadere plane desiderari apud Festum hexametros mutilos: hic illic eius generis versus apud eum leguntur, sed ita esse factum scito, ut ingenti nubi integrorum hexametrorum parvulus frustulorum grex opponi posset.

Atque iam nunc quidem praemonendum est occurrere interdum versus, qui nunc manci esse videantur, re vera autem in germano Festi textu eos integros fuisse probabile sit. Saepe enim ita est factum, ut propter mutilatum Festi codicem quaedam versus pars in lacuna evanesceret. Qui autem nonnumquam facile restitui possunt, exempli gratia:

Fest. p. 362,11 s. v. ⟨*Romanos*⟩:
⟨*contendunt Grae*⟩*cos, Grai*⟨*os memorare solent sos.*⟩[10] (Enn. *Ann.* 356)

vel Fest. p. 188,1 s. v. *Ob*:
ob Romam noc⟨*tu legiones ducere coepit*⟩[11] (Enn. *Ann.* 297)

vel Fest. p. 308,32 s. v. *Querque*⟨*ram*⟩:
querquer⟨*a consequitur... capitisque dolores*⟩[12] (Lucil. 1277).

Occurrunt etiam eius generis versus, qui in medio lacunam facilem suppletu exhibent exempli gratia:

Fest. 412,22: s. v. *Stir*⟨*pem*⟩:
nomine Pyrrh⟨*us, uti memorant*⟩ *a stirpe supremo*[13] (Enn. *Ann.* 178)

Fest. 404,37: s. v. *Sub vitem ha*⟨*stas iacere*⟩:
ut ⟨*veles bonus sub vite*⟩*m qui subicit hastas*[14] (Lucil. 1349).

Fest. 396,25 s. v. ⟨*Sup*⟩*pernati*:
is pernas succ⟨*idit iniqua superbia*⟩ *Poeni*[15] (Enn. *Ann.* 286).

Neminem fugit apud Festum integros stetisse hexametros, propter iniquam autem codicis fortunam esse factum, ut versus manci esse viderentur. His exemplis allatis restat, ut breviter alios versus attingam, qui manco metro sunt allati et, quantum possim, ostendam, qui sit factum, ut contra consolitum Verrii usum hexametri mutili afferrentur.

Atque has quidem rationes nos ante oculos habere oportet: quaedam vocabula a librario aut casu aut errore omissa sunt. Alia fragmenta idcirco manco metro sunt allata, quod Verrius non ex ipso poëtae exemplari, sed e grammaticorum copiis ea delibasse videtur. Hic illic autem ita factum est, ut ipse Festus in breve contraheret versus plenis numeris a Verrio Flacco allatos.

Primum de eis versibus agam, qui manci ob hanc causam sunt, quod quaedam verba librarius omisisse videtur. Quod verisimile videtur versibus perlectis his:

---

[10] Suppleverunt docti usi alio Festi loco (P. 388,2 s. v. *sos*).

[11] Qui versus facillime restitui potest e Pauli excerptis 187,11.

[12] Vide Pauli excerpta 309,3.

[13] Eundem Ennii versum a Nonio Marcello p. 226 s. v. *stirpem* integrum allatum vides.

[14] Quam lacunam e Pauli excerptis 405,9 docti suppleverunt.

[15] Conf. Pauli excerpta 397,8.

Fest. 400,21: *Hic vertex nobis semper sublimis* (Verg. *Georg.* I 242)
Fest. 514,22: *Cursus quingentos saepe veruti* (Enn. *Ann.* 353, cf. Lucr. IV 409)
Fest. 232,15: *Pro obtuso ore pugil, piscinensis reses* (Lucil. 1266).

Idem etiam de versu Ennii *Ann.* 69 Vahleno praeeunte crediderim; qui versus cum a Festo p. 354,35 s. v. *Remanant* sic perscriptus sit: *desunt, rivos camposque rem(an)ant*, satis mihi persuasit Vahlen, qui haec scripsit: [„*iam stabulis*] *desunt, rivos camposque remanant*" [*Ann.* 69][16]: his enim additis, quae casu vel errore omissa esse videntur, versus restituitur.

Ut iam supra leviter admonui, etiam ii versus manco metro allati sunt, quos Verrius non ex ipso poëtae exemplari, sed ex grammaticorum libris deprompsit. Quod factum est p. 485,18; quo quidem loco igni foede vexato legitur apud Festum hexametri exitus: — — — *orte meroque*. Versus esse Lucilii vulgo creditur illudque esse scito memoria dignum, quod integer versus allatus non sit. Quae praecedit glossa *Siparium* (p. 458,11), e Sinnii Capitonis libro hausta est: itaque suspicio subit etiam illa *sepultum morte meroque* proverbii vice esse functa atque ab eodem Sinnio esse explicata. Atque cum hanc glossam appareat haustam esse e Sinnii Capitonis proverbiorum interpretis libro, luce est clarius Verrium Flaccum idcirco contra consolitam peccasse normam, quod Sinnius Capito integrum versum afferre noluisset.

Idem factum est p. 174,34, qua iniecit Festus mentionem Lucilii. ita autem iniecit, ut integrum versum afferre supersederet. Nihil enim attulit, nisi merum hexametri exitum, qui est *non omnibus dormio* (v. 1223); constat autem illud esse proverbium, quod Lucilius memoravit. Atque cum eam glossam totam ex eodem Sinnii Capitonis libro esse delibatam docti arguant[17], Verrium Lucilianum frustulum una cum proverbii explicatione Sinnio surripuisse certum est: quam ob rem illa *non omnibus dormio*, quae observationi meae adversari videntur, re vera optime eam confirmant, siquidem Verrius haec verba non ex suo Lucilianorum carminum exemplari, sed e grammatici copiis hausit.

Huc rettulerim reliquias ex Ennii *Annalibus* p. 364,3 s. v. *Recto fronte* a Festo allatas, quae ita sunt perscriptae, ut vix am-

[16] l. l. p. LXVIII.

[17] Conf. M. Hertz, *Die Sprichwortsammlung des Sinnius Capito*, Philol. 1, 1846 p. 610—614; Reitzenstein, l. l. p. 22 sq.

bigatur, quin metri nulla sit habita cura. En tibi Festi verba: *„Recto fronte ceteros sequi si norit". Cato in dissertatione consulatus. Antiquae id consuetudinis fuit, ut cum ait Ennius quoque: „a stirpe supremo" et „Ilia dia nepos", et „lupus feta". et nulla metus". Etiam in commentariis sacrorum pontificalium frequenter est hic ovis, et haec agnus, ac porcus. quae non ut vitia, sed ut antiquam consuetudinem testantia, debemus accipere.* Ne quis miretur, cur hoc loco Festus (id est Verrius Flaccus) Enniana fragmenta brevius perscribere maluerit quam integros ponere hexametros, de origine huiusce articuli pauca dicenda sunt: qui quidem cum unus ex iis sit, qui gregem Catonianarum efficiunt glossarum, Catonianum fragmentum pro articuli fundamento habendum est: id fragmentum ex ipso Catonianarum orationum exemplari est delibatum. Quae addita sunt Ennii frustula, e scholiis in Catonem repetita videntur esse. Itaque Verrius alio modo fragmentum perscripsit, quia ipsum Ennii exemplar hoc loco non evolverat. Pari modo de exili fragmento Enniano *„ob Troiam duxit"* (*inc.* 5) p. 188,2 a Festo allato iudicandum est. Sed ne quis perperam de hoc fragmento iudicet, integrum afferre placet Festi articulum auctum doctorum supplementis, quae hoc loco nullam movent dubitationem, cum Paulus uberrimam suppeditaverit materiam:[18]

〈Ob praepositio alias〉 ponitur 〈pro circum, ut cum dicimus urbem〉 obsideri, ob 〈signare, obvallari; alias〉 in vicem praepo〈sitionis quae est propter, ut ob merita〉, ob superatos 〈hostes; unde obsides, qui ob fidem pa〉triae praestandam 〈dantur; alias pro ad, ut ait Ennius〉: „ob Romam noc〈tu legiones ducere coepit"〉[19]*, et idem 〈„ob Troiam duxit"〉*[20].

Quid verbis opus est, cum res sit manifesta? Versum Ennii *Ann.* 297 ex ipso poëtae exemplari hauserat Verrius: quo factum est, ut integer afferretur hexameter: at fragmentum *inc.* 5 in nota marginali in Ennii *Ann.* 297 stetisse indeque a Verrio depromptum videtur esse. Alio igitur fonte usus est Verrius, quam ob rem diversa afferendi conspicitur ratio.

Inveniuntur quoque apud Festum loci, in quibus hexametri tam exigua pars legitur, ut duabus vel una sola voce allata vix ve-

[18] P. 186,31—188,2: Textum attuli, quem Lindsay in Parisina editione ederat (*Glossaria Latina vol. IV, Placidus, Festus*, Paris 1930, p. 294).

[19] Enn. *Ann.* 297.

[20] Enn. *inc.* 5.

stigium versus transluceat. Pagina enim 332,25 allatum est a Festo hexametri frustulum, quod viri docti ad Lucilium rettulerunt i. e. v. 1292: *Rhondes Icadionque.* Maxime dolemus, quod Festus plus ad hunc Lucilii versum supplendum non contulit. Quod sine dubio fecisset, si materiam e libris ipsius poëtae, non e scriptis alicuius grammatici hausisset, qui certe solummodo haec nomina propria consociata explicanda curavit. Ex aliis autem Festi locis cognoscitur Verrius libro nesciocuius grammatici, qui de rebus geographicis apud poëtas obviis agebat, usus esse et hanc ob causam non plenum poëtae versum, sed tantum exiguam eius partem afferre solitus esse. Is enim huius Anonymi mos afferendi locos poëtarum fuisse videtur. Quod quidem ut plane fiat manifestum, paulum a proposito meo recessura sum, cum praeter hexametros etiam geographicas mentiones apud scaenicos obvias tractari oporteat, quo firmiore fundamento haec disputationis pars nitatur. Exempli gratia Festi pagina 188 in Accii fragmento ex *Diomede* fabula deprompto solus hexametri exitus a Festo exhibetur, in quo Thebarum veterum *moenia Ogygia* ab Ogygo conditore appellantur[21]. Hoc igitur loco Festum (id est Verrium) in geographico lemmate explicando deprehendimus, qui nesciocuius grammatici geographica tractantis librum adiit atque inde poëtae mentionem una cum ipsa explicatione deprompsit. Eodem fonte geographico usus est Verrius his quoque locis: P. 490,1 s. v. *Thymbreum*, cum Vergilii *Aeneidos* versum III 85 memorat (*da propriam Thymbree domum*; *da moenia fessis*) dicens: *Thymbreum Apollinem Vergilius a monte Thymbreo appellavit, qui est in agro Troiano*, ut explicet cognomen Apollinis a nomine montis originem duxisse. P. 238,10: *Persicum portum Plautus cum ait, mare Euboicum videtur significare...*, quo loco Festus mentionem fecit versuum Plauti *Amph.* 404:

> *nonne hac noctu nostra navis ⟨huc⟩ ex portu Persico*
> *venit, quae me advexit? nonne me huc erus misit meus?*

et 412:

> *nam noctu hac soluta est navis nostra e portu Persico...*

et 823:

> So. *Propemodum.* Am. *Cenavin ego heri in navi in portu Persico?*

[21] O. Ribbeck, *Tragicorum Romanorum fragmenta*[3], Lipsiae 1897, p. 197 v. 273.

Contigit igitur nobis, ut aliquot glossas congerere possemus, quarum comprobandarum gratia Verrius contra solitum usum non integros poëtarum versus, sed brevissimas mentiones iniecisset. Quae omnia ad Anonymum quendam redire videntur. Anonymum dico, qui geographicas mentiones apud poëtas obvias congessit explicavitque. Cuius volumen Verrius cum adisset atque excerpsisset, factum est, ut alia versuum afferendorum conspiceretur ratio.

Semel tantum, ut mihi videtur, neglexit Festus rationem citandi integros versus et plurimis versibus rem enarravit, cum interesset eius, ut sententiae plenae satisfaceret, locum dico Festi p. 378,29, quo s. v. *Scurrae* leguntur haec:

> *Cornelius Publius noster*
> *Scipiadas dicto tempus quae intorquet in ipsum*
> *oti et deliciis, luci effictae atque cinaedo, et*
> *sectatori adeo ipse suo, quo rectius dicas,*
> *ibat forte domum: sequimur multi atque frequentes* (Lucil. 1138—42).

Cum iam omnia de hexametris Verrii plenis numeris, tum de hexametris mancis numeris allatis dixi, necesse est vel breviter ostendam, quid hac disputatiuncula sim assecuta. Itaque pro certo est accipiendum Verrium in hexametris afferendis ita rem egisse, ut versus velut cultro e poëtarum voluminibus exsecaret atque non tam sententiae, quam metro consuleret. Quod interdum non integri hexametri, sed hexametrorum reliquiae apud Festum exstant, regula specie laeditur, re vera aut Festum aut medii aevi librarios quaedam omisisse pro certo accipiendum est. Accedunt loci, quos ipse Verrius manco metro attulit, eos scilicet, quos non ex ipsis poëtarum exemplaribus, sed ex scriptis aliorum virorum, velut Sinnii Capitonis, Anonymi de poëtarum geographia e. q. s. s. excerpserat.

Wratislaviae

LE CHANGEMENT DU CARACTÈRE DE LA *TRIBUS* ROMAINE, ATTRIBUÉ A APPIUS CLAUDIUS CAECUS

PAR

EDOUARD GINTOWT

"La même année[1] les Romains élurent deux censeurs, dont l'un Appius Claudius, qui avait une grande influence sur son collègue Lucius Plautius, entreprit de grandes réformes des anciennes institutions. Il tâchait de plaire au peuple sans se soucier du sénat. En premier lieu il fit venir à Rome d'une distance de quatre-vingts stades l'eau, appelée d'après lui *aqua Appia*. Les dépenses de cet aqueduc absorbèrent des sommes considérables, qui furent prises sur le trésor public, sans l'autorisation du sénat. — Ensuite il fit paver dans une grande étendue — en pierres solides[2] — la *via Appia*, appelée ainsi d'après lui, et qui conduit de Rome à Capoue dans un espace de plus de mille stades. Pour exécuter cette voie il fallut percer des montagnes et combler des ravins. Il n'hésita pas à y employer tous[3] les revenus de l'état, mais en accomplissant une oeuvre si utile à la société il laissa un monument immortel. Appius réforma aussi le sénat, en y introduisant non seulement — comme il était d'usage jusque là — les nobles et grands dignitaires, mais aussi un grand nombre de fils d'affranchis. Cette réforme blessa profondément l'orgueil de ceux qui étaient fiers de leur noble origine. — Il accorda aussi aux citoyens la faculté de se soumettre au census où bon leur paraîtrait (ἔδωκε δὲ τοῖς πολίταις καὶ τὴν ἐξουσίαν ὅποι προαιροῖντο τιμήσασθαι)[4]. Voyant qu'il avait accumulé sur sa tête la haine de la noblesse, il évita soigneusement d'offenser les autres citoyens et se fit de la popularité dont il jouissait ailleurs un rempart contre ses ennemis. Ainsi dans le recensement des *equites*, il n'enleva à aucun d'eux son cheval[5].

---

[1] Selon Diodore c'aurait été l'année 310, selon Tite-Live 312 a. C.

[2] λίθοις στερροῖς: Diodore exagère, v. Pais, *Storia di Roma* I 1 (1899) p. 538 (C. I. L. X 6824).

[3] ἁπάσας τὰς δημοσίας προσόδους: aussi exagéré, cf. n. 2.

[4] Les citoyens avaient donc la possibilité de choisir la *tribus* à laquelle ils voudraient appartenir.

[5] Aux temps historiques on se servait de la formule *vende equum!* pour exclure de la cavalerie.

et dans la conscription du sénat il n'éloigna personne, pour cause d'indignité, ainsi que les censeurs avaient coutume de le faire. Cependant les consuls, mus par la jalousie et pour plaire aux patriciens, ne convoquaient pas le sénat d'après la liste arrêtée par Claudius, mais d'après celle des censeurs ses prédécesseurs. Le peuple par opposition aux consuls et pour témoigner sa sympathie à Claudius, voulant aussi témoigner de l'importance croissante de la plèbe élut Cneius Flavius, fils d'un affranchi — édile curule. Flavius fut le premier Romain auquel eut été décernée cette dignité, malgré son origine. — Appius après s'être démis de sa charge de censeur, redoutant la haine du sénat, feignit d'avoir perdu la vue[6] et vécut dans la retraite de sa maison" (Diodore, XX 36, 1—4)[7].

Tite-Live s'occupe du même sujet en IX 29, 6—11 (I) et IX 46, 10—14 (II):

I *Et censura clara eo anno Appi Claudi et C. Plauti fuit: memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appi, quod viam munivit et aquam in urbem duxit...* (suivent des énonciations défavorables à Appius et sa *gens*).

II *Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio. Ap. Claudi censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat et posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit nec in curia adeptus erat quas petierat opes* (explication du fait), *urbanis humilibus per omnes tribus divisis forum et campum corrupit* (appréciation du fait)..... *donec Q. Fabius et P. Decius censores facti* (huit ans après) *et Fabius, simul concordiae causa, simul ne humillimorum* (ici les *humiles* sont déjà *humillimi*) *in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit urbanasque eas appellavit.*

Les deux textes cités ci-dessus qui s'occupent, entre autres, de la réforme des tribus, ont servi de base, — aussi bien naguère que plus récemment — à des raisonnements arrivant à des conclusions importantes: E. Meyer, *Handw. d. Staatswiss.* hrg. v. J. Conrad..... 3. Aufl., Jena 1910, Artikel *Plebs*, S. 1049 ff.: De

[6] Caecus n'est probablement qu'un *cognomen*!

[7] En traduisant le texte grec je me suis servi en partie de la traduction de F. Hoefer.

Sanctis, *Storia dei Romani* (*La conquista del primato in Italia*) Vol. II (Torino 1907) p. 226 segg.; surtout Tenny Frank, *Economic Survey of Ancient Rome* I (1933) p. 52. Conclusions réellement fondées, si on peut considérer le récit Diodore-Live, comme digne de foi.

Il ne serait donc peut-être pas inutile d'examiner quelle importance on peut y attacher. Le récit Diodore-Live, qui depuis quelque temps déjà semblait douteux, fut contesté catégoriquement par Beloch, *Röm. Gesch.* 265 et suiv., cf. 481 et suiv.

C'est le second (II) texte de Tite-Live qui sert de point de départ au scepticisme de cet historien. Selon Beloch la *coniectio humilium in quattuor tribus* attribuée par Tite-Live à Q. Fabius Rullianus ne serait qu'une anticipation de ce qui — beaucoup plus tard cependant — fut accompli aussi par un Quintus Fabius, non pas Rullianus toutefois, mais le célèbre Q. Fabius Cunctator. Tite-Live, *Periocha* XX: *Libertini in quattuor tribus redacti sunt cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburanam, Collinam* (l'an 230), sert de base au raisonnement de Beloch. L'opinion qu'avança Beloch en affirmant que le récit de la censure de Rullianus n'était qu'une anticipation du fait qui en réalité n'eut lieu qu'en 230, l'inclina aussi à exprimer son incrédulité envers le récit concernant Appius[8]. — Pour qu'il ait été possible à Fabius Rullianus d'introduire la *turba forensis* dans les quatre *tribus urbanae* quelqu'un avait dû laisser, prétend Beloch, entrer auparavant cette *turba* (aussi) dans les *tribus rusticae*. Un annaliste décida probablement, faute de mieux, de choisir Appius pour l'infortuné auteur de cette réforme. — Un autre argument de Beloch, quoiqu' indirectement, a aussi rapport au problème dont nous nous occupons: Le récit Diodore-Live avait été aussi interprété de cette façon qu'Appius contribua à changer le caractère de la *tribus* romaine. Car de la tribu territoriale avait été créée la tribu personnelle (voir e. g. Kübler, *Gesch. d. röm. Rechts*

---

[8] Un raisonnement semblable chez Pais, *Storia di Roma* I 2, 546 sgg., surtout p. 551, basé aussi sur *Per.* XX, raisonnement que Beloch ne cite pas, ce qui est d'autant plus étonnant que souvent il soumet les arguments de Pais à une critique sévère. L'opinion radicale de Pais changea d'ailleurs de ton avec le temps: voir Pais, *Histoire Romaine* I (Paris 1926) p. 164. — H. Stuart Jones exprime une opinion toute différente dans *Cambridge Ancient History* VII 532: *It is not legitime, however, to treat the action recorded as taken by Rullianus as an antedating of the Cunctator's restriction of freedmen to the four tribes.*

16), et l'enrôlement sur la liste d'une tribu, à partir de ce moment, ne dépendait plus des bienfonds qu'on possédait sur le territoire de la tribu en question[9]. Beloch, par contre, exprima l'avis que les personnes qui ne possédaient pas de bienfonds — qui constitueraient un titre suffisant pour être des *classici*, et qu'il dénomme „*Ärarier*"[10], *aerarii* (appellation dont je vais me servir dans cet article bien qu'elle ne soit pas la plus heureuse[11]) — étaient, longtemps avant la réforme déjà, membres des tribus. Il affirme ensuite que sans le concours des „*Ärarier*", les *tribus urbanae* n'auraient pas pu fournir, vers le milieu du cinquième siècle, les quatre *centuriae classicorum* que — selon le système de répartition dont s'est servi Beloch, répartition des *tribules* en centuries — elles auraient fourni à cette époque. Or selon le système de répartition employé par Beloch, chaque tribu fournissait une centurie de citoyens appartenant à la première classe. — En outre Beloch considère douteuse la valeur de l'appréciation de la réforme que nous fournit Tite-Live: *Corrumpere campum* était — du temps de Caecus, vu le système de répartition en centuries, dont on se servait à cette époque — une chose impossible. Quant au *forum*, le *forum* en ce temps-là n'avait pas de grande importance (*hatte noch sehr wenig zu bedeuten*: l. c. 266). Ces opinions, avancées par Beloch, priveraient donc la réforme, pratiquement, de toute importance.

Sa thèse ne fut pas acceptée par la théorie courante[12], ses arguments néanmoins semblent être trop sérieux pour qu'on puisse passer outre, sans leur accorder quelque attention.

Mon article a donc pour but d'examiner si et quelle importance peut on attacher au récit Diodore-Live, et surtout aux paroles: ἔδωκε τοῖς πολίταις κτλ.

Voici en quelques mots la critique des arguments de Beloch, présentée d'une façon sommaire:

[9] Mommsen considérait la réforme d'Appius comme la plus importante réforme constitutionnelle qui ait eu lieu dans Rome républicaine (*Die patricischen Claudier* = *Röm. Forsch.* I 305).

[10] Beloch, l. c. 274.

[11] Cf. Zmigryder-Konopka, *O kategorii t. zw. „Aerarii"*, Przegląd Historyczny (Revue Historique) 26 (1927), résumé français p. 282: L'interprétation de la catégorie dite *aerarii*.

[12] Par ex. T. Frank, l. c.; Sergiejew, *Narysy z istorii starodawnoho Ryma* (Esquisse de l'histoire de Rome antique), Kiew 1940, I 61; Piganiol, *Histoire de Rome*, Paris 1946, p. 61; cf. Jones, l. c. p. 532—535.

1° Les doutes qu'on peut, éventuellement, nourrir envers le récit Tite-Live lorsqu'il s'agit de Fabius Rullianus, ne justifient pas nécessairement une incrédulité envers le récit Diodore-Live, quand il est question d'Appius.

2° La répartition des *tribules* en centuries selon le système employé par Beloch n'est qu'une hypothèse. Et si on n'incline pas à l'accepter, les „*aerarii*", en ce cas-là, auraient parfaitement bien pu ne pas être membres des tribus avant l'année 310 ou 312.

3° *Humiles* et *libertini* (*per.* XX) ne sont pas la même chose, il n'y a entre eux qu'une ressemblance apparente, notamment parmi les *humiles* il y avait aussi des *libertini*.

L'opinion de l'auteur sur le récit Diodore-Live.

1. Tout d'abord il faudrait se poser la question à quel degré les parties du récit incertaines, douteuses, fausses même discréditent le reste, c'est-à-dire les parties qui en elles mêmes sont incontestables.

2. Dans le récit en question on rencontre, comme chez la plupart des annalistes, deux genres d'eléments bien différents quant à la valeur qu'ils représentent pour un historien. Ainsi donc les éléments décoratifs — qui servent à orner un récit (l'habitude d'exagérer afin d'y introduire vie et couleur: par ex. λίθοις στερροῖς, ἁπάσας τὰς δημοσίας προσόδους dans le texte de Diodore), — le jugement exprimé par l'auteur, aussi bien que l'explication des faits qu'il nous relate — ont une toute autre valeur que les faits eux-mêmes, faits tout court, sans commentaires.

3. Il faudrait aussi tenir compte d'une quantité de fausses interprétations, ou inexactitudes, accumulées au cours des siècles dans la tradition annaliste. Ce fait reste à un certain degré en rapport avec la division des éléments d'un récit en éléments décoratifs etc., et faits tout simplement. L'explication, ainsi que l'appréciation des événements dans un récit sont d'habitude d'origine plus ou moins récente. Il va de soi qu'il n'est nullement prouvé que l'auteur le plus ancien ait menti, même si ses successeurs le faisaient ensuite, et dans les sources dont nous nous servons *in concreto* il y a eu sans aucun doute pas mal de récits datant de différents périodes [13].

4. Une appréciation inexacte, un raisonnement faux, ainsi qu'un récit quelque peu coloré ne peuvent donc être encore considérés comme preuves que les faits mêmes ont été falsifiés.

[13] Voir par ex. Mommsen, dans les *Forschungen* citées, I 285 et suiv.

5. La question du but de la falsification. — Dans les parties où l'élément décoratif se manifeste instamment, le but est clair: des motifs artistiques étaient en jeu. Mommsen dans son article déjà cité démontra de maîtresse façon l'influence que ces motifs jouent dans l'historiographie romaine. Un historiographe veut — souvent d'une façon accentuée — opposer les qualités d'un personnage aux défauts d'un autre (*Gegenspieler*) et généralement recherche des contrastes. Les motifs personnels ainsi que les tendances politiques jouent — naturellement — aussi un grand rôle dans les récits des annalistes. Quand à ces dernières il est le plus facile de les apercevoir lorsque l'auteur tâche d'expliquer, d'éclaircir un événement.

6. Lorsqu'il s'agit des faits tels que la *via Appia*, *aqua Appia*, le célèbre discours contre Pyrrhus, ainsi que la *lectio senatus*, qui paraissent dans la tradision, je ne vois pas de bonne raison qui aurait amené l'auteur à les falsifier, je ne la vois non plus dans la phrase de l' ἐξουσία.

S'il est question des causes, des raisons d'une falsification, les deux récits de Tite-Live et celui de Diodore présentent des aspects différents. Chez Tite-Live par exemple, ou peut-être chez son *auctor* ou l'un de ses *auctores*, il ne serait pas impossible de trouver une raison pour présenter certains événements d'une manière inexacte, ou même fausse.

Tite-Live dans le texte I parle *ex professo* du censeur Appius, et, ce qui est caractéristique passe sous silence la réforme, dont nous nous occupons maintenant. Il se peut bien que Tite-Live, ou peut-être son *auctor*, ne considérait pas la réforme comme un événement de grande importance, ou à grand effet, il paraît douteux toutefois qu'on puisse comme seule cause de ce silence considérer les attaques auxquelles se livre P. Sempronius, tribun du peuple, dans son discours contre Appius[11], relaté d'ailleurs d'une façon détaillée dans le chapitre 34: car à partir des chapitres 29 et 30 jusqu'au chapitre 34 Tite-Live relate nombre d'événements curieux (les guerres avec les Etrusques et Samnites par exemple): en outre, de la réforme il aurait pu parler d'une manière aussi discrète qu'il le faisait lorsqu'il était question de l'*infamis atque invi-*

[11] Il paraît singulier qu'un tribun du peuple attaque d'une façon sévère Appius, qui — grâce à sa réforme — aurait été justement un bienfaiteur du peuple.

diosa lectio senatus (ensuite: *prava lectio senatus ad gratiam et libidinem facta*) en évitant soigneusement de mentionner ce que la *lectio senatus* signifiait réellement, notamment, qu'elle laissait aux fils des affranchis libre accès à la *curia*.

Le peu d'attention accordée par Tite-Live à la réforme est incompatible avec la fin du texte II; c'est ici qu'apparait le récit falsifié concernant le *cognomen* de Fabius Rullianus, récit où il est dit comment Fabius Rullianus fut surnommé Maximus. Or ici Tite-Live prétend que ce *cognomen* lui fût décerné grâce aux mérites qu'il avait eu en supprimant en partie la réforme d'Appius. Si les changements qu'aurait introduits Rullianus ont été censés si importants et de si grand effet par Tite-Live, ou son *auctor*, d'autant plus importante aurait dû paraître la réforme elle-même.

Tite-Live s'est donc certainement servi ici du texte d'un autre *auctor* et utilisa ce texte en le plaçant à la fin du livre IX[15], ou bien — ce qui semble beaucoup plus probable — après en avoir pris connaissance, il le remania et l'utilisa lui-même. Tite-Live en sa qualité d'historien, aussi bien que d'homme de lettres, a peut-être voulu placer à la fin de son livre un récit intéressant pour produire une vive impression sur le lecteur. Après avoir raconté l'histoire de Flavius, histoire très impressionnante où il décrit l'incident de la *sella curulis* et l'indignation de la *nobilitas* contre Flavius, il prétend que certains nobles décidèrent même de déposer leurs décorations et leurs bagues, pour mieux manifester cette indignation. Tite-Live finit son livre en affirmant qu'à partir de ce moment, c'est-à-dire de l'édilité de Flavius (pas avant!), se produisit à Rome la division en *populus integer* et *forensis factio*. Cette sorte d'évolution fut, selon Tite-Live, amenée par la politique d'Appius et les commencements de cette évolution datent de la même époque; néanmoins il ne parle de la réforme, chose significative, que dans une phrase relative, comme si le fait avait été, ou bien connu du lecteur, ou bien de petite importance. Cette même phrase relative contient aussi une répétition plus détaillée du récit concernant la *prava lectio senatus*.

Le raisonnement de Tite-Live esquissé ci-dessus reste à la marge du sujet essentiel dont il s'occupe, notamment, de la division

[15] La phrase: *Ceterum Flavium dixerat*..... fait l'effet d'une phrase pas trop heureusement ajoutée au récit par un compilateur.

du peuple romain amenée par Flavius. Néanmoins l'activité politique de Quintus Fabius tend au compromis (*concordiae causa*) et tâche à apaiser les esprits échauffés. Pour ces mérites il obtint le *cognomen* Maximus, ce qui, quoique trois fois mentionné dans les sources (Liv. l. c.; Plut. *Pomp.* XIII 11; Valerius Maximus II 9) est, sans aucun doute, faux. Selon Polybe, III 87, 6, dont le récit est considéré comme digne de foi, le premier Fabius, surnommé Maximus, fut Fabius Cunctator[16].

Quel qu'ait été le premier auteur de la falsification ou de la prétendue falsification, si les sympathies personnelles étaient ici en jeu, elle n'était pas dictée par le désir de nuire à Appius, mais uniquement par celui d'ajouter de grandeur et de splendeur à Fabius, ou sa *gens*. Il est donc possible qu'Appius soit introduit dans le récit de Tite-Live pour contraster avec Fabius (*inquinare senatum, corrumpere campum et forum*) à cause de motifs purement artistiques et littéraires[17].

Mais il serait difficile d'attribuer les mêmes motifs — peut-être bien le *spiritus movens* du récit de Tite-Live — à Diodore ou son *auctor*. La source dont se servait Diodore, en ce qui concerne le texte en question, était — sans aucun doute — différente de celles qu'employait Tite-Live. On peut s'en apercevoir tout de suite, rien qu'en comparant les textes: le récit de Diodore dont le ton est tranquille, mesuré, sec parfois, nous parle de l' ἐξουσία indépendamment de la dérogation, problématique du reste et partielle de la réforme, ce qui éventuellement eut lieu huit ans plus tard. Si donc on attribuait à l'*auctor* de Diodore le désir de fausser l'histoire en vue d'ajouter de splendeur à Fabius et de vouloir l'accentuer encore par un contraste littéraire, la supposition semblerait insensée.

Il ne reste donc uniquement qu'un but politique à examiner comme motif possible de fausser l'histoire. Au temps d'une acti-

---

[16] Plutarque indique — chose caractéristique — un tout autre motif, que Tite-Live et ensuite Valerius Maximus, comme la cause pour laquelle Fabius Rullianus fut honoré du *cognomen* de Maximus: Δύο γοῦν Μαξίμους, ὅπερ ἐστὶ μεγίστους, ἀνηγόρευσεν ὁ δῆμος· Ὀβαλέριον μὲν ἐπὶ τῷ διαλλάξαι στασιάζουσαν αὐτῷ τὴν σύγκλητον, Φάβιον δὲ Ῥοῦλλον, ὅτι πλουσίους τινὰς ἐξ ἀπελευθέρων γεγονότας καὶ καταλελεγμένους εἰς τὴν σύγκλητον ἐξέβαλεν.

[17] En réalité c'est Flavius et Fabius qui étaient des *Gegenspieler* dans le récit de Tite-Live, malgré la différence de leur positions respectives.

diosa lectio senatus (ensuite: *prava lectio senatus ad gratiam et libidinem facta*) en évitant soigneusement de mentionner ce que la *lectio senatus* signifiait réellement, notamment, qu'elle laissait aux fils des affranchis libre accès à la *curia*.

Le peu d'attention accordée par Tite-Live à la réforme est incompatible avec la fin du texte II; c'est ici qu'apparait le récit falsifié concernant le *cognomen* de Fabius Rullianus, récit où il est dit comment Fabius Rullianus fut surnommé Maximus. Or ici Tite-Live prétend que ce *cognomen* lui fût décerné grâce aux mérites qu'il avait eu en supprimant en partie la réforme d'Appius. Si les changements qu'aurait introduits Rullianus ont été censés si importants et de si grand effet par Tite-Live, ou son *auctor*, d'autant plus importante aurait dû paraître la réforme elle-même.

Tite-Live s'est donc certainement servi ici du texte d'un autre *auctor* et utilisa ce texte en le plaçant à la fin du livre IX[15], ou bien — ce qui semble beaucoup plus probable — après en avoir pris connaissance, il le remania et l'utilisa lui-même. Tite-Live en sa qualité d'historien, aussi bien que d'homme de lettres, a peut-être voulu placer à la fin de son livre un récit intéressant pour produire une vive impression sur le lecteur. Après avoir raconté l'histoire de Flavius, histoire très impressionnante où il décrit l'incident de la *sella curulis* et l'indignation de la *nobilitas* contre Flavius, il prétend que certains nobles décidèrent même de déposer leurs décorations et leurs bagues, pour mieux manifester cette indignation. Tite-Live finit son livre en affirmant qu'à partir de ce moment, c'est-à-dire de l'édilité de Flavius (pas avant!), se produisit à Rome la division en *populus integer* et *forensis factio*. Cette sorte d'évolution fut, selon Tite-Live, amenée par la politique d'Appius et les commencements de cette évolution datent de la même époque: néanmoins il ne parle de la réforme, chose significative, que dans une phrase relative, comme si le fait avait été, ou bien connu du lecteur, ou bien de petite importance. Cette même phrase relative contient aussi une répétition plus détaillée du récit concernant la *prava lectio senatus*.

Le raisonnement de Tite-Live esquissé ci-dessus reste à la marge du sujet essentiel dont il s'occupe, notamment, de la division

[15] La phrase: *Ceterum Flavium dixerat.....* fait l'effet d'une phrase pas trop heureusement ajoutée au récit par un compilateur.

du peuple romain amenée par Flavius. Néanmoins l'activité politique de Quintus Fabius tend au compromis (*concordiae causa*) et tâche à apaiser les esprits échauffés. Pour ces mérites il obtint le *cognomen* Maximus, ce qui, quoique trois fois mentionné dans les sources (Liv. l. c.; Plut. *Pomp.* XIII 11; Valerius Maximus II 9) est, sans aucun doute, faux. Selon Polybe, III 87, 6, dont le récit est considéré comme digne de foi, le premier Fabius, surnommé Maximus, fut Fabius Cunctator[16].

Quel qu'ait été le premier auteur de la falsification ou de la prétendue falsification, si les sympathies personnelles étaient ici en jeu, elle n'était pas dictée par le désir de nuire à Appius, mais uniquement par celui d'ajouter de grandeur et de splendeur à Fabius, ou sa *gens*. Il est donc possible qu'Appius soit introduit dans le récit de Tite-Live pour contraster avec Fabius (*inquinare senatum, corrumpere campum et forum*) à cause de motifs purement artistiques et littéraires[17].

Mais il serait difficile d'attribuer les mêmes motifs — peut-être bien le *spiritus movens* du récit de Tite-Live — à Diodore ou son *auctor*. La source dont se servait Diodore, en ce qui concerne le texte en question, était — sans aucun doute — différente de celles qu'employait Tite-Live. On peut s'en apercevoir tout de suite, rien qu'en comparant les textes: le récit de Diodore dont le ton est tranquille, mesuré, sec parfois, nous parle de l' ἐξουσία indépendamment de la dérogation, problématique du reste et partielle de la réforme, ce qui éventuellement eut lieu huit ans plus tard. Si donc on attribuait à l'*auctor* de Diodore le désir de fausser l'histoire en vue d'ajouter de splendeur à Fabius et de vouloir l'accentuer encore par un contraste littéraire, la supposition semblerait insensée.

Il ne reste donc uniquement qu'un but politique à examiner comme motif possible de fausser l'histoire. Au temps d'une acti-

---

[16] Plutarque indique — chose caractéristique — un tout autre motif, que Tite-Live et ensuite Valerius Maximus, comme la cause pour laquelle Fabius Rullianus fut honoré du *cognomen* de Maximus: Δύο γοῦν Μαξίμους, ὅπερ ἐστὶ μεγίστους, ἀνηγόρευσεν ὁ δῆμος· Οὐαλέριον μὲν ἐπὶ τῷ διαλλάξαι σταστάζουσαν αὐτῷ τὴν σύγκλητον, Φάβιον δὲ Ῥοῦλλον, ὅτι πλουσίους τινὰς ἐξ ἀπελευθέρων γεγονότας καὶ καταλελεγμένους εἰς τὴν σύγκλητον ἐξέβαλεν.

[17] En réalité c'est Flavius et Fabius qui étaient des *Gegenspieler* dans le récit de Tite-Live, malgré la différence de leur positions respectives.

vité croissante des *populares* apparaissent des tendances semblables à celles qu'on attribuait à Caecus[18]:

> *Per.* LXXVII: *Cum P. Sulpicius trib. pleb.* (88 a. C.) *auctore C. Mario perniciosas leges promulgasset, ut... novi cives libertinique* ⟨*in tribus*⟩ *distribuerentur...,*
>
> Per. LXXXIV: ..... *senatus consultum per factionem Carbonis et Marianorum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et XXX tribus distributi sunt.*

Sans compter que ces tendances ne concernaient que les affranchis et les nouveaux *cives*, une falsification éventuelle — pour motifs politiques en ces temps-là — aurait dû venir du parti des *populares* (et en ce cas-là les *populares* auraient — selon toute probabilité — préféré citer Appius comme autorité, qu'invoquer l'ancienne coutume). Or l'auteur du récit utilisé par Tite-Live, et concernant la réforme, était du parti des optimates. Évidemment — c'est une pure théorie — il se pourrait que le premier annaliste qui avait faussé l'histoire eût de la sympathie pour les *populares*, et qu'ensuite de son texte se servît un autre annaliste, dont la sympathie fût dans le camp opposé: c'est lui qui aurait ajouté au texte une critique sévère, traitant Appius d'infidèle à la tradition aristocratique de sa *gens*. Mais, — n'aurait il pas été beaucoup plus simple et efficace de nier l'authenticité du récit et de n'y voir qu'une calomnie envers le vénérable censeur?

Ainsi donc du moment qu'on ne peut pas trouver de motifs raisonnables qui auraient pu amener les annalistes à fausser l'histoire — en ce qui concerne la réforme d'Appius — on n'est aucunement autorisé à admettre que la relation Diodore-Live soit fausse.

7. Ce qui incline à croire à l'authenticité de la phrase de l'ἐξουσία, c'est qu'elle s'encadre parfaitement bien dans l'époque, et reste d'accord avec la personnalité d'Appius:

a) Le nombre croissant des membres des *tribus urbanae* et la disproportion qui en résultait entre les *tribus urbanae* et *rusticae*,

---

[18] On peut remarquer une tendance contraire en 169 a. C. A cette époque le censeur C. Claudius entreprit la défense des affranchis, mais sous l'influence de son collègue T. Sempronius inclina ensuite au compromis.

pouvaient même forcer le censeur à entreprendre la réforme (si toutefois la réforme embrassait tous les πολῖται et non seulement les affranchis).

b) Les guerres avec les Samnites exigeaient à cette époque l'agrandissement de l'armée et elles contribuaient à augmenter grandement les dépenses du trésor public (cf. De Sanctis, l. c. 227).

c) Appius Claudius Caecus sans doute a dû être un personnage éminent dont l'activité embrassait différents domaines, ce dont la meilleure preuve semble être la réforme de l'alphabet qu'il entreprit, ce qui, en comparaison avec les réformes politiques et les victoires militaires, n'était pas impressionnant, mais d'autant plus digne de foi (Pomponius, *lib. sing. enchiridii* = *Dig.* I 2, 2, 36; Martianus Capella III 261 rec. Eyssenhardt).

Le fait, qu'une tradition écrite pouvait exister — en ce qui concerne la réforme — incline aussi à la considérer comme authentique: le *census* est donc un acte écrit (*recensio*: Cic. *pro Mil.* 23)[19]; Caecus avait du respect pour la tradition (Plin. *N. H.* XXXV 3, cf. C. I. L. I^2, p. 192; de cette comparaison résulte que le Claudius dont parle Pline c'est Ap. Claudius Caecus, et non le consul de l'année 259): les *tituli* dans le temple de Bellone: Cicéron avait lu le célèbre discours de Caecus contre Pyrrhus et ne doutait pas de son authenticité: Cic. *Cato Maior* c. 6: *et tamen ipsius Appi extat oratio.*

8. Pour pouvoir apprécier d'une manière juste le récit Diodore-Live, il ne serait pas sans importance de répondre à la question: quel but pouvait avoir la réforme (fut-elle dictée par des raisons d'Etat, ou bien entreprise pour des motifs personnels). Appius pouvait-il atteindre son but de la façon dont parle Tite-Live?

9. Même, si ce que nous relate Tite-Live — quant au but et la manière de l'atteindre par Appius — était faux, ce fait ne pourrait aucunement influencer notre opinion sur l'authenticité du récit concernant l' ἐξουσία, car en parlant du but, Tite-Live ne se propose que de nous expliquer un événement. Il faut toutefois exa-

[19] Je ne veux naturellement pas dire que l'auteur — dont le texte représentait la première source d'information — avait la possibilité d'inspecter les registres officiels concernant le *census* de l'an 312 ou 310. Toutefois une tradition qui à son origine avait été écrite, présente une toute autre valeur qu'une tradition orale.

miner si le raisonnement de Tite-Live est juste[20]. Le *forum* — sans aucun doute — aurait pu être „corrompu" par des changements personnels effectués au sein des tribus. Car outre les *concilia plebis* qui réellement n'avaient pas de grande importance jusqu'au temps de la lex Hortensia, existaient aussi les *comitia tributa*[21]. Mais il faut encore examiner quelles chances y-avait-il de *corrumpere campum*?

La réponse dépend du choix de système de répartition des *tribules* en centuries. Si l'on emploie celui qu' accepta Beloch, chaque *tribus* — après la réforme que Beloch date du milieu du V-e siècle — aurait procuré un nombre égal de centuries et, alors, on aurait facilement pu *campum corrumpere* — même si les *aerarii* avaient été membres des tribus encore avant la réforme d'Appius — par des changements personnels opérés au sein des tribus. Une différente manière de répartir les citoyens dans les tribus aurait eu, en effet, une influence sur les votes des *comitia centuriata*. — Selon le système accepté par Piganiol dans son article *Un document d'Histoire Sociale Romaine*: *La Classification Servienne*[22], les changements personnels effectués dans les tribus auraient eu aussi une influence sur l'arrangement personnel des centuries respectives, car selon Piganiol les centuries avaient été — avant l'an 209 a. C. — des subdivisions des tribus et, il en était ainsi, selon Piganiol, *probablement dès l'origine*[23]. Piganiol arrive à cette conclusion en appuyant son raisonnement sur trois fragments de Tite-Live (XXIV 7, 12: XXVI 22, 2—5; XXVII 6, 3) où il est question des centuries dont les appellations sont identiques aux noms des tribus: Aniensis, Veturia, Galeria. Toutefois l'identité de ces appellations n'apparait dans les sources qu'au cours des années 215 à 210, et prouve uniquement qu'à cette époque les centuries étaient réellement des subdivisions des tribus; il serait peut-être trop osé d'en conclure qu'il en était toujours

[20] Evidemment, si on ne pouvait pas trouver de cause suffisante pour entreprendre la réforme, cette impossibilité ébranlerait grandement la foi qu'on peut avoir en ce qu'elle ait existé réellement.

[21] Je suis enclin à considérer comme digne de foi le récit de Tite-Live concernant la lex Manlia de l'année 356 a. C. (VII, 16, 7—8). La *lex* fut votée grâce à l'initiative d'un consul, et — ajoutons — d'un consul qui selon Tite-Live, n'avait accompli — si ce n'est la *lex* en question — rien de *memorabile*.

[22] L'article parut dans les *Annales d'Histoire Economique et Sociale* 5 (1933) p. 113—124.

[23] Les Annales cités. p. 120 i. f.

ainsi avant 209. On avait aussi aisément pu se servir d'un autre système de répartition, notamment d'un système de répartition proportionnelle, dont le mode d'emploi était simple et facile, et même — à ce qu'il me semble — il devait y avoir une époque où il n'en pouvait être autrement.

Les groupements en centuries avaient à l'origine des buts militaires en vue[24], ce qui résulte clairement des traces de la constitution dite Servienne qui apparaissent encore à l'époque historique: les *comitia centuriata* choisissant d'habitude pour s'assembler le champ de Mars, situé hors de la ville; la division des centuries en *iuniores* et *seniores*; l'habitude de rester debout durant les assemblées; la réponse par un „oui" ou un „non" aux questions du *magistratus*, toute discussion étant inadmissible; deux centuries de spécialistes, deux de musiciens. Or si la répartition des citoyens en centuries avait un but militaire en vue, ces centuries devaient être uniformes quant au nombre, aussi longtemps du moins qu'elles devaient répondre à ce but[25]. L'équilibre entre les centuries singulières ne pouvait être maintenu que grâce au système de répartition proportionnelle, système bien connu dans l'armée à l'époque historique, et décrit par Polybe, IV 20[26].

---

[24] Piganiol du même avis, l. c. 117, autrement Beloch, l. c., chapitre: *Die Servianische Centurienordnung*, p. 283 et suiv.

[25] Le besoin de créer dans l'armée des formations égales quant au nombre est souligné avec beaucoup de justesse par Beloch, l. c.

[26] Γενομένης δὲ τῆς διαιρέσεως καὶ καταστάσεως τῶν χιλιάρχων (tribuni) τοιαύτης ὥστε πάντα τὰ στρατόπεδα (legiones) τοὺς ἴσους ἔχειν ἄρχοντας, μετὰ ταῦτα καθίσαντες χωρὶς ἀλλήλων (à part) κατὰ στρατόπεδον κληροῦσι τὰς φυλὰς (tribus) κατὰ μίαν καὶ προσκαλοῦνται τὴν ἀεὶ λαχοῦσαν. ἐκ δὲ ταύτης ἐκλέγουσι τῶν νεανίσκων τέτταρας ἐπιεικῶς τοὺς παραπλησίους ταῖς ἡλικίαις καὶ ταῖς ἕξεσι. προσαχθέντων δὲ τούτων λαμβάνουσι πρῶτοι τὴν ἐκλογὴν οἱ τοῦ πρώτου στρατοπέδου. δεύτεροι δ' οἱ τοῦ δευτέρου. τρίτοι δ' οἱ τοῦ τρίτου, τελευταῖοι δ' οἱ τοῦ τετάρτου. Après. — le choix commence à partir de la seconde légion, ensuite de la troisième etc. Evidemment la manière de former les légions dont on se servait du temps de Polybe (et sans aucun doute beaucoup avant lui: la fidélité à la tradition en ce qui concerne la répartition est étonnante. voir Tite-Live X 6, 7—8, cf. la formation de 18 centuries de cavalerie: *sex suffragia*, trois *priorum*, trois *posteriorum*) ne pouvait être identique à celle qu'on employait en formant les centuries, mais le procédé était — selon toute probabilité — semblable. Les *tribuni militum* furent évidemment remplacés par les aides du censeur. — Il est difficile de fixer quand eût lieu le changement du système de répartition proportionnelle pour système employé directement avant l'année 209.

Si seulement on considère possible d'accepter l'hypothèse de répartition proportionnelle des *tribules* en centuries[27], il faut se rendre compte que ce point de vue implique que l'hypothèse de Beloch, s'il s'agit de la répartition des *tribules* en centuries, basée uniquement sur ce que son nombre de centuries soit divisible par le chiffre vingt, ne peut être considerée juste. Et lorsqu'on met en doute son hypothèse, du même coup son argument contre la possibilité d'admission des *aerarii* dans les tribus, seulement à l'époque de la censure de Caecus, paraît incertain[28].

La relation de Diodore: ἔδωκε δὲ τοῖς πολίταις... parait raisonnable, simple, et par cela même — selon toute probabilité — proche de l'annonce dont se servit réellement le censeur. Le censeur ne pouvait formuler l'annonce de façon à distinguer les „*aerarii*", en disant par exemple: „Ceux qui ne sont pas propriétaires fonciers auront la possibilité de s'inscrire sur la liste de la *tribus* qu'ils choisiront eux-mêmes". Cela aurait été tout simplement un privilège. L'appréciation donc de la réforme que nous fournit Tite-Live peut être, en ce qui concerne son raisonnement, juste au point de vue formel. La réforme pouvait avoir une influence sur les votes des *comitia centuriata*. Si on doit considérer cette influence fâcheuse ou positive, cela dépend du point de vue personnel.

Varsovie

---

[27] Du même sujet je vais prochainement m'occuper séparément.

[28] Selon H. Stuart Jones, l. c. VII p. 531—535, Appius entreprit une réforme qui ne consistait pas en ce qu'elle laissait aux „*aerarii*" libre accès aux tribus. Jones est d'avis que depuis longtemps déjà les personnes riches, malgré qu'elles ne possédassent pas de terre, étaient membres des *tribus*, sans avoir toutefois le même droit de vote que les propriétaires terriens. Si, selon Jones, le récit Diodore-Live ne constitue pas de base suffisante pour la thèse bien connue de Mommsen concernant la réforme, ce même récit peut autoriser d'autant moins à supposer ce que suppose Jones, car d'où pouvons nous savoir, et comment pouvons nous admettre que le droit de vote des industriels était inférieur à celui des propriétaires terriens?

CICERO'S ARGUMENTATION IN THE FIRST DIALOGUE OF HIS *DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM*

By

BOLESŁAWA DUSZYŃSKA

I

The collapse of political order and his own personal misfortunes induced the talented Latin orator near the end of his life to turn to the ever-present problems of philosophy, in which he sought both a refuge for his tormented spirit and a means for the realization of his social and educational ideals: *debeo profecto, quantumcumque possum, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei* (*Fin.* I 10). Cicero's typically Roman habit of thought found in philosophy attainable ends and values, capable of realization in human acts, and for that reason of greater value than mere knowledge. Hence proceeded his conviction that the problem of moral good constitutes the most important part of philosophy in general: *hoc enim constituto in philosophia, constituta sunt omnia* (*Fin.* V 15). Knowledge should accordingly be cultivated for its final aim, which is influence on human life. *Etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo atque incohata sit, si nulla actio rerum consequatur. Ea autem actio... pertinet ad societatem generis humani: ergo haec cognitioni anteponenda est* (*Off.* I 153). In any case Cicero was not in a position to undertake independent research into philosophical questions. What he did was to leave to the cultural world Hellenic thought in Roman dress (*Fin.* I 1), a priceless service in view of the lack of original writings.

Cicero's method of transplanting into the literature of his native tongue the concepts and ideas originated by the Hellenes was twofold, according to his own testimony in the dialogue under discussion (I 5—7). He either gives a summary account of the substance of the Hellenic writers' works, or — to a far less extent — provides literal translations (*locos quidem quodam, si videbitur, transferam*). To these accounts, selected with reference to the possibilities open to him and the aims he had in view, Cicero frequently appends his own judgements (*nos non interpretum fungimur munere... quae dicta sunt ab iis quos probamus, eisque*

nostrum iudicium et nostrum scribendi ordinem adiungimus... quae et splendide dicta sint neque sint conversa de Graecis (*Att.* XV 52, 3).

The composition of these dialogues of Cicero's suffers particularly from want of uniformity in the comparative presentation of the ideas of the different philosophical schools regarding the concepts of moral good and evil, for he simply reports on cut-and-dried theories, giving them at the same time, unfortunately, a rhetorical savour and presenting the supporting arguments in oratorical language. In one of his letters to Atticus we find him asserting that the dialogue here in question is Aristotelian in form: *Quae autem his temporibus scripsi, Ἀριστοτέλειον morem habent, in quo sermo ita inducitur ceterorum, ut penes ipsum sit principatus. Ita confeci quinque libros περὶ τελῶν* (*Att.* XIII 19, 4). Yet it is only externally and uncreatively that he has recourse to the Aristotelian method of dialogue-composition. A closer examination of this work shows it to be a kind of combination of Platonic and Aristotelian features, undertaken, no doubt purposely (II 1—18), to demonstrate in the Socratic manner the Epicurean 'ignorance' and the Ciceronian 'knowledge' of the generally accepted meanings of words. It is possible, too, that this Socratic beginning was intended by the orator as a dynamic introduction to the second part of the dialogue with its glittering improvization on the meaning of the word 'pleasure' (*voluptas*, ἡδονή). Having asserted that Epicurus uses the term ἡδονή in a different sense from everyone else, Cicero breaks off the Socratic discussion and proceeds to a continuous discourse.

In his *De Finibus* the Roman orator compares the views of three schools of philosophy, with whom he argues from the eclectic standpoint in the style of Antiochus of Ascalon. The peculiar character of the work appears further clearly in its want of uniform continuity of theme. Its author was compelled to divide it into three distinct dialogues, carried on between different persons at different places and times, and connected only by the preponderant share taken by the author in person, arguing about the views of the highest good put forward in turn by representatives of the Epicurean, Stoic and Peripatetic schools (*Fin.* I and II, III and IV, and V). That is to say, there are three dialogues, the first of which embodies arguments against Epicureanism and the second arguments against extreme Stoic views, while the third sets forth the theory of the Peripatetics in com-

parison with the eclectic principles of Antiochus of Ascalon. Dialogue I took place in 50 B. C., dialogue II in 52 B. C., and dialogue III in 79 B. C. at Athens, where Cicero had followed a course of philosophical studies and attended the lectures of Antiochus. Thus it appears that the problems of the work were treated inversely to their order in time: each dialogue is further back than the previous one. Between the dates of the first and of the last a period of thirty years intervenes, and the last represents the ideas of Cicero's youth, testifying to the influence of that master of dogmatic syncretism, Antiochus, to whom his pupil has erected a memorial in books IV and V, and whose philosophy he principally professed.

II

What is common to all three dialogues composing the *De Finibus* is the border-line conception of the highest good (or evil), which Cicero translates as *finis, summum, ultimum, extremum bonorum (malorum)*, and which the Hellenic philosophers call τέλος (Arist. *Eth.* I 1, 1094 a 18). The problems bound up with this conception he regards as the most important in the whole of philosophy (*Fin.* I 29; I 31; I 42; V 15).

The first book of the first dialogue begins with a description of the author's attitude to those who are unwilling to read works of philosophy written in Latin, and states the aim and theme of the work (sections 1—4). This preliminary portion constitutes the introduction. Next the author proceeds to an incomplete exposition of the Epicurean philosophy, ostensibly because it is the easiest; but in reality his account of it is biassed, notwithstanding that he disclaims prejudice (*Quam* [sc. rationem Epicuri] *a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari*, I 13). His account of Epicurus's physics is altogether too concise and incomplete, and at the same time he criticizes it, saying that in respect of his hypothesis of the inclination of atoms (παρέγκλισις) it is a product of a childish imagination, and more than that, a purposeless product, because the atoms incline sideways without cause, which disqualifies Epicurus as a physicist (in the ancient meaning of the term). He remarks also that the correct atomistic theories emanated from Democritus, and were perverted by Epi-

curus (I 20). Passing to Epicurus's criteria, he blames him for absence of dialectic theory and for extreme sensualism in his theory of knowledge. Since Epicurus does not employ dialectical methods, the science which he constructs is wanting in force and certainty (*inermis ac nudus est*, I 22), particularly owing to its lack of clear definition of its concepts (*tollit definitiones*). From this he passes to a critical summary of the third part of the Epicurean philosophy, namely Ethics, and at the outset disqualifies Epicurus as a scholar and as a man (I 23; I 26: *non satis politus iis artibus, quas qui tenent, eruditi appellantur*). The human being, Cicero says, is faced with greater ends than the recognition of pleasure as the highest good, as is evidenced by the deeds of the great historical figures of Rome. Moderating his dogmatic tone Cicero adds that he may be wrong in his judgements (I 23), although the whole of his later line of argument fails to show that he applied his sceptically-coloured philosophical views equally to the Epicurean tenets. From Cicero's sketch of the teaching of Epicurus the listener and the collocutor can perceive only how far the theory is, in the author's opinion, erroneous, and not what makes it into a complete philosophic system. This and the following part of the dialogue may be compared with the corresponding presentation of the substance of a speech which is composed according to the rules of rhetoric.

The third part of the first book contains, finally, an exposition of Epicurus's teaching concerning the understanding of the highest good. In fourteen sections the Epicurean Torquatus gives a generally objective although concise account of his master's ethical principles (sec. 9—21). Not, however, without reservations. The author wrongly ascribes to Epicurus the Stoic definition of the highest good (I 42; cf. II 5), forgetting (perhaps owing to the haste in which he wrote his philosophical works): 1) that Epicurus did not acknowledge definitions (I 22), and 2) that the terms: *recte facta* and *recta* (= κατορθώματα) denote acts of perfect moral intentions, and are a peculiar creation of Stoic ethics, which, owing to those values, marked a turning-point in the history of moral principles. This is all the more strange, since Cicero in the third book elaborates the above Stoic terms, giving them a native Roman dress (cf. III 20; III 24). In contradistinction to these '*recta*' Cicero translates the term καθήκοντα by '*officia*', which led Madvig in his edition of the *De Finibus*

to translate *recte* (sc. facta) by καθηκόντως, whereas this term can relate to formally correct moral acts, that is to say to *officia* (N. Madvig. *De Fin.* p. 64, n. 29). An error of another kind appears in the exposition of Epicurean ideas, when Cicero identifies 'innate concepts' with the instinctive tendency towards pleasure and the avoidance of pain recognized by that school (I 31: *insitam in animis nostris inesse notionem* [sc. boni et mali]). This is an original idea of Cicero's (*Fin.* IV 59), or perhaps of Antiochus the Ascalonian's, for the latter recognized moral concepts as instinctive in the initial stage and afterwards strengthened as we develop. This conception in course of time entered into Christian and later philosophy.

The words of the text and the citations show that Cicero had access to the original source (*Epicurus putat, Ep. usus est, Ep. clamat, Ep. dixit, Epicuri ratio docet, Epicuro placet*: I 28, 38, 45, 57, 63, 64, 68, 96, 97, 100). In reply to the provocative language of his collocutor the Epicurean Torquatus maintains solely that Epicurus's physics are inseparably connected with his ethics, while dialectics are needless and do not contribute to the attainment of a happy life. With this assertion ends book I and the exposition of the Epicurean concept of good-which clearly shows what tendencies swayed the author of the dialogue, when he summarized, or rather gave a graphic presentation of, the unfavourable sides of Epicurus's physical and logical assertions, for which there had not been room in the Epicurean's exposition.

III

The answer to Epicurus's theses is to be found in book II of the first dialogue. If we consider the first dialogue as a whole, then Cicero's polemic against the assertions of the Epicurean collocutor constitutes a third account of Epicureanism. In this part the orator endeavours to controvert the theses of his opponent and to justify the assertions of other philosophers with the substance of which he is more in sympathy. In general, then, it may be held that the composition of this dialogue exhibits portions similar to those which the theory of eloquence provides for in the composition of a speech. In this third report arguments of a psychological nature prevail, and it is not so much the philosopher who carries on the discussion as the orator and the jurist.

The species of argument employed by Cicero may be reduced to a few groups. He constructs his argument in answer to each point of Epicurus's teaching in sequence, but at very varying length. It is enough to recall that the 14 sections allowed to Torquatus are answered by 35 of Cicero's counter-arguments, strongly coloured by rhetorical features such as the personification of virtue and pleasure (*relinquitur... virtuti cum voluptate certatio*, II 12; II 44), the frequent apostrophes to Epicurus, the comparisons disparaging to his teaching, and finally the appeal to the authority of himself as it were (II 113 *crede mihi*; cf. II 50; II 12). It is difficult to regard as an argument in the true sense of the word his employment of irony in relation to the person of Epicurus (I 19: *homo acutus*: II 29: *severus et gravis philosophus*). On the other hand Cicero's chief weapon is his limitation of the range covered by the term ἡδονή (II 12—14), which he employs to denote only sensual pleasure, while Epicurus includes under it intellectual pleasure also; a position which, in Cicero's judgement, it is difficult to accept, having regard both to the general use of the word and the subjection of intellectual pleasures to physical — according to general Epicurean principles (II 7). A second means of argumentation, which Cicero very frequently employs, consists in citing passages from literature, and in particular from poetry, as expressions of definite emotions and desires in human individuals (II 18, 22, 25, 41, 94, 107). Of course the value of this mainly emotional evidence is only subjective and relative, all the more that a correct conception of the highest good and a happy life could fall to the share only of the wisest men (the sages). Ethical standards, the perfectionist theory and hedonism here coalesce into a single conceptional complex. A third instrument for demolishing the statements of his opponent Cicero finds in examples drawn from history. Heroism, self-sacrifice, constancy and unshakable resolution, even at the price of the greatest suffering or death, and a number of other great virtues which distinguished historical (and mythical) figures of the ancient world as well as the creative efforts of men of genius, are the best evidence that pleasure is not and cannot be the aim of life. The names of these figures are interwoven with every part of the discussion. A fourth weapon, and a two-edged one, is to be found in general convictions, including general reliance on the substance of proverbs, apophthegms and laws. Epicurus relies also

on judgements called forth by the general tendencies prevailling at the time, as Cicero tells us (II 49—50), but the latter has only contempt for this argument of his opponent's (*Quid turpius quam sapientis vitam ex insipientum sermone pendere?*), though his own argument of the same type seems to him objective and justified (II 76: *Dic in quovis conventu te omnia facere, ne doleas...*) The bases of Cicero's argumentation here mentioned leave out of consideration what is most important in dealing with this kind of problem, namely the original source of the concepts of evil and good.

In the sixth group of arguments we might expect to find at last what is most important and essential, namely logical demonstration. Since Epicurus rejects dialectical methods, Cicero frequently reproaches him with ignorance and lack of knowledge (I 26; II 30; II 34), and furthermore this 'Summa inscitia' of Epicurus is the cause, Cicero maintains, uniting the instinctive desires of living beings with hedonistic ends, and it is this which lies at the bottom of Epicurus's errors in reasoning. Unfortunately a similar reproach might be made by Epicurus against Cicero himself, for the latter's arguments are frequently intolerably faulty (Madvig, *De Fin.* p. 195, 175, 28). It is worth while examining at least one example. Cicero wants to demonstrate that absence of pain does not in itself constitute pleasure. No one says that it does, if pleasure is to be taken in its usual and generally-accepted significance. Then he goes on to argue as follows: If absence of pain constitutes the greatest pleasure, then absence of pleasure is the greatest pain. In point of fact, for Epicurus it is only to the accompaniment of great pain that there is no experience of pleasure, because absence of pain is a condition of pleasure. And if Cicero then opposes to pain the absence of pain, he avoids the great problem of whether absence of pain is really a neutral state. (Madvig solves this problem from another standpoint, p. 195). In fact, the avoidance of difficult questions is a permanent characteristic of Cicero's methods (II 21; II 34), and it is probably for this reason that he gives us cut-and-dried doctrines, which he presents, often by simple enumeration, as though they were valid arguments against the Epicurean hypotheses (II 34; II 19).

The most essential foundations underlying Cicero's quarrel with the hedonistic tendency have, however, considerable specific

weight. The method of his polemic on the external side bears, indeed, the stamp of an artificial and unhomogeneous construction, but none the less it possesses its own internal and basis dynamic.

The instinctive desires and strivings of human beings and the general moral consciousness, the heroic deeds and noble ideals of mankind contradict the idea that the great efforts of the human body and fatigues of the human mind are inspired by hedonistic ends. If the Epicurean wishes to build up a line of argument of his own in explanation of these manifestations of activity, he should refer to his own experience. Does he really act only for pleasure? *Tute introspice in mentem tuam ipse eamque omni cogitatione pertractans percontare ipse te*! (II 118).

This dynamic conclusion of the argument against Epicurean hedonism should be taken as the starting-point.

Poznań

CENSURAE LIBRORUM

C. M. Bowra. Sophoclean Tragedy. Oxford 1944. Clarendon Press, VI+383 pp.

Sophocles is here studied not only as a great artist, but there is also made an attempt to discover his personal views and ideas and to illustrate his attitude to the world and epoch in which he was living and working. Bowra's aim is to make the reader understand the ideas and the point of view of the theatre-goers in Athens of the V-th century and to make him understand the Sophoclean tragedies as they were understood by the contemporary audience. Bowra's opinion is that it is the only right method of reading an ancient writer and he seems to be right.

Bowra tries to make Sophocles' tragedies intellegible to us as they were to Sophocles' contemporaries; he lets us know the ideas of many Greek authors by quoting their sentences. Bowra's knowledge of Greek history and literature is excellent and his work is done accurately and with great „acribia philologica", but there is a defect: he does'nt care to give the list of authors and books he has used: he excuses himself by economical reasons as his book was published in 1944. He mentions some publishers (Jebb, Pearson) and authors (Reinhardt, Pohlenz: Sheppard, Webster) but he gives neither the titles of their books nor the date when they have been published.

In Bowra's book there are some points taken up in turn to illustrate the opinion and the ideas of the V-th century: 1. The knowledge of Athenian law could dissolve many questions treated in the tragedies. 2. The knowledge of the religious point of view would illustrate the opinion of the audience when a conflict between god and man is to be dissolved (Antigone). 3. The knowledge of Thucydides, Herodot, Aischylos, Euripides is needed, because in their works we find their opinion about some problems which have been treated by Sophocles: it is of great importance, as Bowra's opinion is that the subjects treated by Sophocles are not abstract but illustrating the real life and ideas of his contemporaries.

As Bowra is looking upon tragedy as upon didactic poetry, he tries to solve the question, whether S. intended to obtain only the dramatic effects, or to be a leader to the audience. Bowra proves that S. arrives to some conclusions and expresses his ideas 1) in the last song of chorus, not to leave the spectator in doubt or 2) by one of the actors or 3) by the development of action and here we must acknowledge S. to be a great artist: he knows how to gain the sympathy of the audience for the good character, even if some changes have taken place and the spectator became doubtful, the impression left upon him at the end of the performance causes that he is satisfied that his sympathy has been right.

In the second part of the book each tragedy is discussed in turn in that way: 1. Bowra gives — if possible — the sources of the tragedy; 2. he gives the contents and discusses the characters; 3. he does it with emphasis on the tendency that gives the marks of times to the tragedy; 4. Sophocles is often compared to Euripides; 5. Bowra tries to look at each problem with the eyes of an Athenian of the V-th century, that is why so many sentences of Greek authors are quoted.

Is there anything new in Bowra's book?

The dramatic structure and the development of the tragedy is not discussed; the most interesting in Bowra's book is the outlook of the Athenians of the V-th c. illustrated by the ideas of the chief representatives of those times. There are many interesting details, too. For instance Bowra proves, that S. knew how to adapt the heroic character (epic) to the life and the opinion of the V-th c. E. g. in that epoch it was rather difficult to get sympathy for Aias; the epoch full of social feelings could not call such a man as Aias a hero, who wanted to kill his leaders; but S. gives such a composition by building scenes of great crime and of great honesty, that gains the victory over the crime. Bowra demonstrates, that the opinion uttered by the chorus about Aias is according to the opinion of democracy in Athens of V-th c.: the citizen is distinguished by his merits not by his social position.

Deianira's action is discussed in comparison with the opinions of Athenian orators and lawyers of V-th c. and the situation of women of those times is illustrated by the virtue (ἀρετή) of Antigone and by the conflict between Deianira and Heracles.

Bowra shows also the differences and contrasts that exist not only in the characters — which is generally known — but in situations, too. The most tragic quality of his heroes is that the characters full of virtues are suffering the most: Antigone, heroic in her religious duties dies buried alive: Aias, the ambitious hero, dies dishonoured; Deianira, the faithful wife of Heracles, dies accused as one who has caused the death of her husband. In that composition Bowra observed the dramatic as well as the psychological value of Sophoclean tragedies.

Taking up what has been told about Bowra's book we can affirm: the reader expects the list of books about the subject. It would be interesting to take into consideration some fragments of S. tragedies, as Zieliński does (in his book *Sofokles i jego twórczość tragiczna*, Kraków 1928), the more so as Bowra himself says that the seven tragedies do not illustrate Sophocles' genius sufficiently. The index is not done carefully enough. These are the defects. But there can be no doubt about it, that the book is of great value. The author knows the epoch very well, he knows the literature, his aims are clear and he tries to realize them in a consequent way.

This book ought to be read as it is adressed to those who read S. in Greek as well as to those who read his tragedies in translation; it is adressed to those who are interested in classical philology, because they will notice once more, how many problems in S. tragedies have not yet been discussed; it is adressed to those, too, who are not specialists, as it is the kind of book, which being scientific makes the study accessible and pleasant.

Lidia Winniczuk

Jacqueline Duchemin, L'Agon dans la tragédie grecque. Paris 1945, Société d'édition „Les Belles Lettres".

L'auteur applique à son ouvrage une méthode fort difficile à réaliser, car les matériaux d'étude, très abondants, trouvés dans les textes sont analysés avec une précision presque minutieuse. On nous les présente sous double aspect: fond et forme. Les problèmes de fond sont étudiés dans la 1-ère et la 2-ème partie, ceux de la forme dans la 3-ème.

Quand on entre dans les détails de cette analyse on est frappé par une autre qualité très importante de l'oeuvre: le don de rendre accessible au lecteur le contenu du texte, même s'il n'est

pas spécialiste, le don de lui faciliter d'en tirer des conclusions scientifiques sans abaisser le niveau de l'analyse, faite d'après les principes de la plus exacte et logique méthode de raisonnement de l'auteur.

Toutefois, le livre introduisant le lecteur dans le problème touché, le forçant à le méditer, est destiné plutôt à ceux, qui s'intéressent à la tragédie grecque, non pas à un lecteur indifférent ou accidentel. Il invite à la lecture, ne fut-ce que pour vérifier les preuves, et explique d'une manière détaillée mais simple les problèmes, qui semblent de loin compliqués. Telle est l'impression générale.

Le livre de M-me Duchemin contient 238 pages de minuscule, dont une centaine est sacrifiée au côté technique de l' ἀγών et 64 pages aux exemples tirés des tragédies, dans lesquelles on le rencontre sous différents aspects. Cette proportion indique que l'auteur accentue plutôt le côté formel du problème.

Le mot ἀγών nous suggère l'idée de l'ensemble — Homère l'emploie tantôt comme définition d'une sainte assemblée des dieux, tantôt d'une assemblée de lutteurs — ce mot désigne aussi les jeux eux-mêmes et enfin il est employé pour désigner toutes sortes de joutes oratoires.

En caractérisant ces luttes sur la base des tribunaux, de la lutte éristique comme chez les historiens Hérodote et Thucydide, enfin dans la comédie d'Aristophane — l'auteur arrive à la conclusion-synthèse que l' ἀγών se développe parallèlement au développement de la philosophie. Celle-ci a subtilisé par son influence le comos, la lutte vulgaire pendant les vendanges et les luttes éristiques, et les a changées en un tournoi dialectique — ἀγών. Il existe une grande variété de scènes-agons, mais on ne peut pas dire que chaque débat oratoire soit un ἀγών. Ce mot ne se rapporte qu'à la lutte régulière où les adversaires parlent tour à tour et où différents points de vue sont défendus jusqu'à ce que tous les arguments soient épuisés.

Les difficultés méthodiques dans l'assortiment des exemples sont grandes. On sait que sur 80 pièces d'Eschyle seulement 7 sont conservées, sur 123 attribuées à Sophocle également 7 et à Euripide 18 sur 92.

L'auteur cherche aussi l' ἀγών dans les fragments qui le renferment ou bien le reconstruit là où il suppose son existence. En s'appuyant sur les récitateurs des mythes (Apollodore,

Hygin) qui nous présentent des héros tragiques — l'auteur admet que leurs sources peuvent provenir aussi des tragédies, ainsi que celles des récits d'Ovide (les *Métamorphoses*). Les auteurs latins (Livius Andronicus, Ennius, Pacuvius) qui imitent la tragédie grecque aident aussi à la reconstruction des fragments. La difficulté réside dans l'assortiment des sources. Comme le même sujet est souvent travaillé par quelques auteurs — qu'est ce qui constitue alors dans le texte supposé l'élément narratif — le récit du messager — et qu'est ce qui présente les fragments déstinés à exposer? On ne peut s'appuyer non plus sur les scènes peintes sur les vases, car nous ne savons pas de quelle pièce et de quel auteur il s'agit. Aussi une nouvelle difficulté surgit-elle: le choix du titre et du poète. Souvent la stylisation voile le vrai aspect des choses. Toutes ces restrictions imposent une grande précaution.

L'auteur confronte conséquemment toutes les pièces des trois grands tragédiens et même des auteurs de second rang, dans lesquelles on trouve un ou plusieurs agons — pour rassembler des exemples et en déduire la génèse de l' ἀγών. Il naît chez Eschyle, basé sur les tribunaux, il présente la défense de l'accusé qui doit se justifier pour sauver sa vie, comme par exemple Oreste qui est accusé par les Erinyes. La pièce contient 2 scènes de ce genre. La 1-ère c'est la préfiguration du procès devant Athéné, à laquelle se soumettent les deux parties, la 2-ème c'est le même procès devant les juges de l'Aréopage. Dans l'*Agamemnon* l'auteur confronte les deux assassins d'Agamemnon et le choeur. Dans les *Choéphores* Oreste se justifie devant le choeur. C'est une construction agonale. Le centre du drame constitue l' ἀγών, mais il y est développé d'une manière primitive.

Sophocle observe le cadre homérique, la structure naturelle des deux entretiens contenant le changement des répliques de plus en plus violentes. Ce qui peut intéresser, c'est la parenté de la tragédie avec l'épos homérique. Comme preuve l'auteur cite à propos de Polyxène les *Troyennes* de Sénèque où elle voit l'imitation de Sophocle, car la structure agonale est caractéristique pour Sophocle: heurts violents et amour des antithèses — ce sont les éléments de son drame, p. ex.: Antigone et Ismène, Electre et Chrysothémis etc. La scène de l'entretien d'Antigone avec Ismène rappelle aussi beaucoup l' ἀγών.

Le fait que les Grecs aiment la lutte provient de leur tendance individualiste, de leur goût, non seulement pour les procès, mais en général pour l'émulation dans chaque domaine.

Il s'en suit qu'on doit analyser les préfigurations comme de véritables scènes. L'auteur considère comme ἀγών les scènes qui ne possèdent pas de rythme ressemblant comme par exemple dans l'épisode d'*Ajax*, où les luttes entre Teucros et Ulysse sont comptées comme ἀγών seulement à cause de leur contenu. Dans l'*Electre*, puisque l'action essentielle du drame est annoncée, l' ἀγών en est la source et la base. Il y a des ἀγῶνες qui commencent par la lutte, comme celui entre Philoctète et Ulysse dans *Philoctète*. Il en résulte que l' ἀγών n'est pas une forme stéréotypée et qu'il a une certaine souplesse. S'il s'agit de la reconstruction des fragments, l'auteur cite Welcker ou bien déduit souvent l'existence de l' ἀγών supposé du contenu de la pièce, comme p. ex. dans *Polyxène*, puisque dans l'*Odyssée* Nestor raconte a Télémaque la querelle des Atrides: Ménélaos engage son frère à rassembler les troupeaux pour accomplir le sacrifice.

La manière de traiter le thème est très intéressante: chaque tragédien est analysé à part, l'auteur parle de chaque oeuvre séparément et sa création est traitée pour ainsi dire encyclopédiquement, ensuite il donne la synthèse de l'ensemble. Ce qui s'en suit, c'est que le livre peut être un manuel, ainsi qu'une étude de critique littéraire.

Il faudrait, qu'en parlant du développement de l' ἀγών chez Euripide, M-me Duchemin constate les rapports qui existent entre l' ἀγών d'une part et la ῥῆσις et la stichomythie de l'autre. Elle ne le fait pas, mais ce problème se laisse déduire de son analyse des textes: ῥῆσις — l'oraison est souvent une partie de l' ἀγών, après la réplique suit pour la plupart la stichomythie, comme dans l'*Electre* de Sophocle (dans l'entretien entre Electre et Chrysothémis).

S'il fallait apprécier la production des tragédiens, l'étude de l' ἀγών fait montrer qu'Eschyle fixe les problèmes universaux, Sophocle considère surtout l'antithèse agonale, Euripide introduit l' ἀγών même artificiellement sous l'influence de la philosophie, car selon l'auteur il voulait „être nouveau". Chez Sophocle l' ἀγών sert à approfondir les caractères, chez Euripide il est traité comme l'art pour l'art (p. ex. dans *Médée* où il est très artificiellement ajouté à la fin). Dans chaque pièce d'Euripide nous trou-

vons un ἀγών. Dans *Alceste* — Admète contre Phérès, dans *Andromaque* entre Hermione et Andromaque (il finit par une stichomythie), dans les *Bacchantes* entre Penthée, Cadmos et Tirésias, dans *Electre* entre Electre et sa mère, etc. Dans les *Phéniciennes* l' ἀγών est la scène centrale. S'il s'agit de la reconstruction, l'auteur nous en présente 34, dans lesquelles l' ἀγών est conservé ou supposé.

L'analyse des oeuvres des trois grands tragédiens finit par un chapitre sur la place de l' ἀγών dans l'action, ainsi que par l'essai d'une classification, dont il résulte que chez Eschyle l' ἀγών a sa place dans le coeur même de la pièce, chez Sophocle il ressemble à un tournoi poétique et chez Euripide il se développe sous toute sorte de formes.

Dans la troisième partie du livre, qui se rapporte au côté technique de l' ἀγών, on ne peut rien omettre, surtout quand l'auteur y parle de l' ἀγών fondé sur la rhétorique. Toutes les opinions de M-me Duchemin sont basées sur des exemples et des schémas. Après l'essai de classification générale (l' ἀγών dans le centre de l'action, en dehors de l'action ou en séparé complètement), nous trouvons l' ἀγών des deux, trois personnages, l' ἀγών de tout un groupe, les parties de l' ἀγών, la construction de ces parties avant tout la ῥῆσις, la stichomythie et l'intervention du choeur. Suit le schéma, qui démontre la symétrie de l' ἀγών. Ensuite vient une classification encore plus précise et la structure des plaidoyers, l'introduction, la narration, l'argumentation et de nouveau le schéma classique et logique.

Les valeurs de la composition, tellement appréciées par la mentalité française se font ici remarquer encore une fois. Il en résulte — ce qui est juste — l'argumentation finale, réunissant en groupes les traits qui ont été auparavant mis en relief par la méthode qu'on pourrait nommer multimembre.

L' εἰκός, comme verification des plaidoyers, reste en rapport direct avec la structure de ces derniers, avec l'appel à l'opinion, les invectives, les vantardises. C'est de là que viennent les procédés oratoires: le pathos, les figures stylistiques. Le chapitre suivant traitant le dialogue et la stichomythie est muni d'un schéma, ce qui procède de la diversité du dialogue, duquel à son tour résulte la richesse des figures stylistiques du dialogue.

Le livre de M-me Duchemin a pourtant quelques défauts que je voudrais souligner. Les matériaux sont étudiés sous tous

leurs aspects, mais l'auteur ne tient pas compte du fond social de l' ἀγών, qui joue souvent un assez grand rôle (dans la ῥῆσις) ni de l'atmosphère de l'époque, qui devait avoir aussi une certaine influence sur l' ἀγών. L'auteur néglige la méthode psychologique et sociologique, ce qui est peut être dicté par la tendence de rendre l'étude du texte par excellence objective. Mais, il est à craindre, que cette étude ne prenne le caractère d'un simple compte-rendu, qui, bien qu'il soit traité d'une manière vaste et variée ne pourra donner une idée complète de l' ἀγών. La méthode objective ne permettra pas de montrer un phénomène tel que l' ἀγών, dont les valeurs théâtrales sont incontestables, sur le terrain de la tragédie, vue du côté dramatique, ni de celui du spectacle, ni au point de vue de la réaction du public.

En soutenant que les auteurs grecques rompaient la convention théâtrale, M-me Duchemin, en parlant même du pathos ne tient pas compte du rôle de l'acteur en sa qualité de l'interprète de la parole. Elle ne définit point la couleur émotionnelle du mot, elle néglige tout ce qui se rapporte au monde de l'imagination et n'explique point, comment l' ἀγών s'est formé pour éveiller „le sentiment de la terreur et celui de la pitié".

Malgré ces reserves il faut relever la belle attitude de l'auteur envers les jugements et les conclusions, ce qui éveille toujours chez le lecteur la curiosité des recherches scientifiques. Ajoutons d'ailleurs que M-me Duchemin connait bien les travaux scientifiques des philologues classiques polonais, tels que les professeurs Sinko et Zieliński.

Stefania Linowska

CONSPECTUS MATERIAE

Sinko Thaddaeus: De Lycophronis tragici carmine Sibyllino . . 3
Klinger Vitoldus: De Archilochi fragmento papyraceo 76 D^2 eiusque exordio nondum recognito 40
Srebrny Stephanus: Quaestiunculae comicae 48
Dziech Iosephus: Graeci unde Indos cognoverint 61
Steffen Victor: De Sapphus carmine Hauniensi-Mediolanensi . . 68
Biliński Bronislaus: De Gemisto Plethone Strabonis et Plutarchi *(Quaest. Gr.)* epitomatore in cod. Vaticano Gr. 1759 servato . 78
Abramowicz Sophia: De fragmento papyraceo Berolinensi Nr 9870 restituendo 86
Brożek Miecislaus: De trimetrorum iambicorum apud tragicos Graecos exitu atque confinio observationes 97
Pianko Gabriela: De Timonis Phliasii *Sillorum* dispositione . . 120
Wikarjak Ioannes: De Menedemo a Lycophrone in fabula satyrica irriso 127
Srebrny Stephanus: Ad Sapphus fragmentum Mediolanense . . 138
Sokołowski François: A propos d'un règlement du culte de Paiania 143
Strzelecki Ladislaus: Coniectanea scaenica 147
Krókowski Georgius: De poeta elegiaco urbis amatore . . . 167
Rychlewska Ludovica: De Verriana hexametros afferendi ratione . 186
Gintowt Edouard: Le changement du caractère de la *tribus* romaine, attribué à Appius Claudius Caecus 198
Duszyńska Bolesława: Cicero's Argumentation in the First Dialogue of his *De Finibus Bonorum et Malorum* 211
Censurae librorum: C. M. Bowra, *Sophoclean Tragedy*. Oxford 1944 (Lidia Winniczuk) 219
J. Duchemin, *L'Agon dans la tragédie grecque*. Paris 1945 (Stefania Linowska) 221

INDEX AUCTORUM

Abramowicz Sophia (Thorunii) 86
Biliński Bronislaus (Wratislaviae) 78
Brożek Miecislaus (Cracoviae) 97
Dziech Iosephus (Posnaniae) 61
Duszyńska Bolesława (Posnaniae) 211
Gintowt Edouard (Varsoviae) 198
Klinger Vitoldus (Posnaniae) 40
Krókowski Georgius (Wratislaviae) 167
Linowska Stefania (Varsoviae) 221
Pianko Gabriela (Varsoviae) 120
Rychlewska Ludovica (Wratislaviae) 186
Sinko Thaddaeus (Cracoviae). 3
Sokołowski François (Varsoviae) 143
Srebrny Stephanus (Thorunii) 48, 138
Steffen Victor (Wratislaviae) 68
Strzelecki Ladislaus (Wratislaviae) 147
Wikarjak Ioannes (Posnaniae) 127
Winniczuk Lidia (Varsoviae) 219